

Az Athenaeum

Kézi könyvtára

53.440

A/13

H. F. Jozer

Ókori Földrajz

Ára 60 kr.

Budapest.

Athenaeum r. társulat kiadása.

Hang. l.

305. k

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Toblatna

AZ ATHENAEUM KÉZIKÖNYVTÁRA.

IRODALMI ÉS TÖRTÉNELMI SZOROZAT. XIII.

Országos Széchényi Könyvtár

Ó-KORI FÖLDRAJZ

IRTA

H. F. TOZER

ANGOLBÓL FORDITOTTA

LAUKÓ ALBERT.

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1892.

~~gymg. k.~~
~~805 k.~~

53440

A/13

M. N. MUSEUM KÖNYVTÁRA
Könyvtári Részletkényvtár
1903 402. sz.

Budapest. Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

	Lap
I. Fejezet. Általános észrevételek a régiek földrajzáról	1
II. Fejezet. Magas Ázsia	12
III. Fejezet. Syria és Palestina	22
IV. Fejezet. Arabia, Aegyptom, Africa.. .. .	31
V. Fejezet. Asia Minor, Thracia, Macedonia.. .. .	37
VI. Fejezet. Éjszaki Görögország	48
VII. Fejezet. Közép-Görögország	56
VIII. Fejezet. A Peleponnesus és a szigetek	65
IX. Fejezet. Éjszaki és Közép-Italia.. .. .	74
X. Fejezet. Róma leírása. Déli Italia és Sicilia	86
XI. Fejezet. Európa külső vidékei	98
Névmutató	105

I. FEJEZET.

Átalános észrevételek a régiek földrajzáról.

1. **A régiek földrajzi látásköre.** — A legelső időkben a görögök és rómaiak földrajzi látásköre nagyon korlátozott volt. Nem is lehetett másképp, minthogy Amerika még ismeretlen volt, s a három ó-világi földség legnagyobb része még nem volt kikutatva. Homéros költeményeiben a föld ismerete a Földközi tengernek csupán keleti medenczéjére szorítkozik. A görög szárazföld városai és az Aegei tenger keleti és nyugati partjai voltak az egyedüliek, melyekről tulajdonképen beszélnek; a mi ezen világtól távolabb esett, pl. a Nilus, arról Homéros csupán csak említést tesz. Már Görögország nyugati partvidékei is mint mesés vidékek tűnnek fel, a mint ezt látni lehet az Odysseiában Odysseus vándorlásainak mythikus leírásából; s teljes homály borította a távolabb eső vidékeket, melyek körül folyik az Okeanos képzelt folyója.

Herodotos idejében a tudomány mezeje jobban kitágult; ez az író nagy kiterjedésű utazása s éles megfigyelése folytán nagyban járult hozzá. De nézete sokszor téves; pl. azt beszéli Európáról, hogy hosszan kiterjed a másik két földség között s sokkal nagyobb, mint ezek; bár ez a nézete onnét származik, hogy Európához csatolja a jelenlegi ázsiai Oroszország egy tekintélyes részét, de még így is Ázsia közel ötször nagyobb mint Európa. Leírja az Ister folyását, hogy délre folyik, megfelelőleg a Nilus folyásának, azért, hogy így összhangzásba hozza a világ éjszaki és déli vidékét.

Több anyaggal gyaropodott a földrajz N. Sándor hadjáratai alkalmával, ki behatolt India északi részébe, a Jaxartesig belső Ázsiába, továbbá megalapította Alexandria városát, Ázsia és Afrika, a Földközi és a Déli tenger érintkező vonala közelében; ezzel egy oly középpontot teremtett, mely mindig kiinduló pontul szolgálhatott, hogy ismereti anyagot gyűjtsek a kereskedők és földrajzi kutatók.

A római birodalom nagy kiterjedése még kedvezőbb volt a fölfedezésekre, különösen Európa északi és nyugati részén. *Strabo*, Augustus korának geographusa, képes volt nemcsak a világ nagy részéről részletes rajzot közölni, hanem megállapítja a világrészek összefüggését is, a mi helyes maradt egészen napjainkig. Csakhogy szerinte is a Kaspi-tó öböl, mely eredetét az északi tengerből veszi; s Ptolomaeus is, kiből a régiek geographia-tudománya tetőpontját érte, azt képzei, hogy Ázsia délkeleti része összeköttetésben van Afrikával egy déli földség által.

Ezentúl a földrajzi tudomány lassú lépésekkel halad előre mindaddig, mígnem Kolumbus felfedezi Amerikát s Vasco de Gama Afrikát körülhajózza.

2. Az ó-világ tengerei. — A Déli tenger. —

A nagy tenger, mely Ázsiától délre s Afrikától keletre esik, különböző nevet visel. Némely geographus, mint Herodotos is, Déli tengernek nevezi, míg mások Indiai oczeánról beszélnek. Ez utóbbi név szűkebb értelemben jelenti azt a két nagy öblöt, mely a Keletindiai félszigetet kétfelől szegélyzi, t. i. a Sinus Gangeticus keleten s Mare Erythreum nyugaton. E kifejezés Veres tenger különös megjegyzést érdemel, mivel többször szélesebb értelme van, mint ma. Ha Herodotos a Veres tengerről beszél, úgy látszik, az egész szakaszt érti, mely két öblével környezi Arabiát, s midőn nyugoti ágát akarja megkülönböztetni, ezt Arabos Kolpos-nak nevezi. De később a nyugati öbölnek következetesen Veres tenger a neve; s a keletié Perzsa öböl, mivel Persis déli és nyugati partjait mossa. E két beltenger érdekesen szembe állítható egymással; míg ugyanis mindkettőnek bejárása szűk utat képez, a Perzsa öbölnek szabálytalanabb az alakja s kissé éjszaknyugat

felé hajlik, hol felveszi a Tigris-Euphrates egyesült vizét; az Arab öböl vagy Veres tenger kitűnik nagyobb hossza s szélessége által, s feje két ágra szakad: a Heroopolisi (Suez) öbölre, mely mintegy öt kilométerre nyúlik be Aegyptom földére homokos partokkal, és az Elaniticus (Akaba) öbölre, mely Arabiába husz kilométerre nyúlik be s partjai sziklásak. Közöttük van a Szinai félsziget.

A Veres tenger mindig nagy szerepet játszott a kereskedésben, mint természetes út, melyen Dél-Ázsia és Kelet Afrika termékeit vitték Nyugatra. Mint tudjuk, Bölcs Salamon, Jeruzsalem, és Hiram, Tyrus királya, egy hajórajt küldötték Ezion-geberből (az Akabai öbölben), hogy hozzon aranyat Ophírból.

3. A Nyugati és Éjszaki tengerek. — Az Európától s Afrikától nyugatra eső tengernek rég idő óta *Atlantis* a neve az Atlas hegyétől, melyről hitték, hogy nyugati Afrika felett uralkodik. Nevezték még Herkules oszlopain kivül levő tengernek vagy egyszerűen Mare externumnak; némely latin íróknál, különösen költőknél *Oceanus* a neve.

Régezte azt hitték, hogy nem hajózható, s nyugatibb vidékeit felhőkbe és sötétségbe burkoltnak vélték; de egy karthagói hajóraj, mintegy ötszáz évvel Kr. e., Hanno vezérlete alatt partjait délre tetemes távolságban kikutatta, míg egy másik éjszakon csaknem Britanniáig jutott. A nyugoti tengerben voltak valahol a *Boldogok szigetei*, és midőn a Kanári szigetek, Madeira s a többi, a rómaiak által felfedeztetek, még a keresztény időszámítás előtt, ezeket azonosították azon mesés helyekkel s elnevezték *Insulae fortunatae*-nak. Vidékeik szépsége s kellemes éghajlatuk, melyeket a görög költők megénekeltek, annyira ismert dolog, hogy fel lehet tenni, hogy a legenda reális alapon készült. Vajjon *Atlantis szigete*, melyet Plato dialogusaiban mint a nyugoti tengerben levőt említ, csupán az író képzeletének teremtménye-e, nem lehet tudni, mert több klasszikus író felveszi a lehetőséget, hogy van egy nyugati földség, ekkép anticipálván Amerika felfedezését. Legnevezetesebb nyomok vannak erre Seneca soraiban :

» Venient annis saecula seris,
 Quibus Oceanus vincula rerum
 Laxet, et ingens pateat tellus,
 Tethysque novos detegat orbes ;
 Nec sit terris ultima Thule. «

A nyugati tenger öblei nevüket vették a szomszéd néptörzsektől vagy helyektől ; így a Herkules oszlopain túl levő rész volt Oceanus Gaditanus, Gades városától ; a Biscai öböl O. Cantabrius ; az angol csatorna bejárása O. Gallicus ; maga a csatorna O. Britannicus. Az Oceanus Germanicus, ettől éjszakra, s az O. Sarmaticus vagy Mare Svevicum (Balti tenger) úgy tekintettek, mint részei a nagyobb Éjszaki oceánoknak (O. Septentrionalis), melynek nagy jégtömege miatt Mare Concretum vagy Mare Pigrum is volt a neve.

4. A Földközi tenger. (Mare Internum.) — Jellemző vonásai.— Az eddig említett oceánoknál sokkal fontosabb volt az ó-világra a nagy középponti medencze, melyet régente Mare Internumnak neveztek, megkülönböztetésül a kívül eső oceánoktól ; jelenlegi neve Földközi tenger. Partjain éltek környöskörül azok a népek, kiknek történetével legtöbbet foglalkozunk, a honnan az első műveltség származott. Ezen eredményben a tengernek nem kis jelentősége van. Ez volt a nemzeteknek legfőbb útja, melyen az egymástól távol lakó népek közlekedhettek. Kelet fölfedezése nélkül soha sem történt volna meg ; ép úgy nem juthatott volna a mérték és a betűírás Tyrusból Görögországba ; a gyarmatok, melyek a műveletlen országokba görög és phoeniciai műveltséget vittek, nem alakulhattak volna ; a kereskedelem köre nagyon szűkre maradt volna szabva ; ezer meg ezer hatás, mely egyik népnek a másikkal való érintkezéséből s az új eszmék átvételéből s kicseréléséből származik, elveszett volna. Partjainak természete lakóinak jellemével kapcsolatban határozta meg az irányt, melyet a művelődésnek venni kellett.

Éjszak-Afrikának aránylag egyhangú partszegélye éles ellentétet képez Dél-Európával. Ez számos beltengertől van

szabdalva, melyek ismét kisebb öblökre és kisebb kikötőkre oszlanak, e mellett a partvonal a szigetektől van szegélyezve. Azonfelül, míg az afrikai oldalon a Nilus kivételével egyetlen egy jelentékeny folyam sem ömlik a tengerbe, északról bele ömlik az Iberus, Rhodanus, Padus s a Fekete tengeren át az Ister, Borysthenes, Tanais és mások. A Földközi tenger a hajósokra nézve elég veszedelemmel járt; ez az áramlásoknak tulajdonítható, melyek számos öblében képződnek, meg a szelek járásának s a hirtelen támadó viharoknak, melyek a kinyuló felföldekről származnak; de e hátrányokat ellensúlyozza a föld közelsége s a kényelmes kikötők védelme, melyek a nyílt tengeren hiányoztak, pedig a hajózás gyermekkorában kiválóan szükség volt rájuk.

5. Felosztása.— A Földközi tenger természetszerűleg három nagy medenczére oszlik: *a legkeletibbet* Kréta szigete és Cyrenaica partjai alkotják, melyek messzire kinyúlnak az afrikai szárazföldből s nyugatról határolják; e medencze magában foglalja a vizeket, melyek Aegyptom, Syria, Kis-Ázsia partjait mossák, az *Aegei* tengerrel együtt. A *középső medenczé*nek még jellemzőbbek a határai; mert nyugoti felén a karthagói, most *Bon-fok* szorosán megközelíti Siciliát. Magában foglalja az *Adriai* és a *Jon tengert*, a Görögország és Sicilia között fekvő részt, míg délen az afrikai part öblét alkot Cyrene és Karthago között; ez a két Syrtis öble, mely ismeretes veszedelmes szirtjeiről; a *Nagy Syrtis* a keleti, a *Kis-Syrtis* a nyugati végére esik. A *nyugati medencze* Siciliától a szorosig, a *Fretum Gaditanumig* terjed. E szoros két oldalán egy-egy kiszökő szikla-oszlop emelkedik, a spanyol parton Calpe (Gibraltar), az afrikai parton Abyle (Ceuta); ezek a Herkules oszlopai. E részben fekszik két nagy sziget Corsica és Sardinia és a Balearok csoportja. Közvetlenül Italia mellett fekvő része a *Mare Inferum*, ellentétben az Adriai tengerrel, mely *Mare Superum*. Kikutatásában, mint rendszeren, a phoeniciaiak léptek legelőször sikra. Ők alapították Gades gyarmatot 3200 kilométer távolságban Tyrustól; idáig jutott a tyrusi Herkules tisztelete, nevet adva a szorosnak bizonyságául

a hajózásban való merészségöknek. Az ő leányvárosuk és vetélytársuk, Karthagó, igen czélszerűen a középső és nyugati medencze érintkező pontján épült, a hol Európa és Afrika legközelebb érnek egymáshoz, a mi eléggé mutatja, hogy mennyire meg tudták a gyarmatosok a helyet választani. Nyomukat lassanként követték a görögök. Előbb, mint láttuk, ismeretük a keleti medenczére szorítkozott és pedig csaknem az egész Aegei tengerre; azután átmentek a déli szigeteken Afrikába s felfedezték Cyrenét, áthajóztak a középső medenczén Itália csúcsáig s Sicilia keleti partjaiig, a hol legkorábbi gyarmataikat alapították; de jóllehet a phokaeabeliek vakmerően kalandozva megalapították Massiliát, mégis a görögök csak nagy későn mentek át a nyugoti medenczébe. A római hatalom virágzó korában az egész tengert annyira körülvették a római provinciák, hogy a római írók gyakran a mi tengerünknek (Mare Nostrum) nevezik. (Az Euxinusról s a belten-gerekről, valamint a Kaspí tóról a velük szomszédos vidékek leírásánál beszélünk.)

6. Az ó-világ hegyrendszerei. — Az ó-világ hegyrendszereit egymással kapcsolatban tárgyalni akarván Kelet-Ázsiánál kell kezdenünk. Itt két nagy hegylánczot találunk. Azon pontból, melyet a ó-korban Imausnak neveztek, indul ki az Altai hegyláncz s egész a Behring szorosig nyúlik; délkeleten a Himalája indul ki ugyanazon pontból, s képezi India északi határát. E kettő között van a magas kiterjedt tibeti és tatár fensik, melyek magassága 3200 méter a tenger fölött. A ponttól, hol a két hegyláncz leginkább megközelíti egymást, az Indus forrásaihoz közel, átmegy egy alacsonyabb, de elég magas plateauba; ez Irán vagy Ariana, melynek éjszaki részén nyúlik egy hegység, mely elválasztja a Kaspí tótól; délen a Déli tenger határolja s folytatódik Persis és Médián át, keleti határát képezvén a nagy Assyr síkságnak. Végre délnyugaton átmegy az arab felföldbe s ennek hegysége ismét Éjszak-Afrikába, nem messze a Földközi tengertől, s azért Afrika e része Arabia folytatásának tekinthető. Éjszaknyugaton a Iráni fensik folytatódik Armeniában s találkozik két nagy hegyláncz-czal: köztük az éjszakiabb a magas Kauka-

zus hegyláncz, a mely mint egy tömör fal húzódik a Kaspi tó délnyugati csücskétől az Euxinus éjszakkeleti széleig; délen Syria és Palesztina hegyei vonulnak. Még tovább nyugatra Kis-Ázsiában a belső felföld el van választva a Földközi tengertől a Taurus hegység által, az Euxinustól az Olympos által.

Európában a legnevezetesebb választó vonal, mely elválasztja a déli részt az északitól, először mint Haemus tűnik fel, melyet Kis-Ázsia hegyeivel alacsony dombok kötnek össze; ez nyugat felé előbb a Dinari Alpokban, azután az Itália éjszaki részén elhuzódó Alpokban folytatódik; e vonalat befejezi a Pirenaeus hegyláncz Gallia és Hispania között. A Földközi tenger két keleti felszigetén, Italiában s Graeciában a hegységek függélyesek a fővonalra, a legnyugatibb Hispaniában azonban követik irányát, vele párhuzamosan keletről nyugatra húzodván.

Közép-Európa hegységei nem bírnak fontossággal az ó-kori történetben; egészben úgy lehet képzelni őket, mint egy ívet, melynek húrját az alapvonal alkotja. Ezek azok: a Cevennes hegység, elágazódnak a Pyrenaeus szomszédságából s a Rhône bal partján éjszak felé nyúlnak; a Jura, Franciaország és Schweiz között; ezeket Németország különféle hegységei kötik össze a Kárpátokkal, melyek a Balkánig uyúlnak. A Britt sziget s a Skandináv félsziget hegységeit kell még hozzájuk adnunk, mely utóbbi Európa záró vonalát képezi éjszaknyugaton.

7. A három nagy földrész. — A világ három részre osztásának eszméje úgy látszik a homérosi korszak után keletkezett, mivel a nevek, melyek később megkülönböztetik egymástól: Európa, Ázsia, Libya, nem fordulnak elő Homéros költeményeiben. De Herodotos előtt meg kellett lenniök, mert ő nem helyesli a földségek ezen felosztását; szerinte Aegyptus nem helyesen foglaltatott Libyába, és Európa Ázsia éjszaki részére is kiterjed. Pedig egy tekintet a térképre s okszerűnek látjuk e beosztást különösen Afrikánál s bár Európa és Ázsia között a határok nem voltak elég jól megvonva, mégis az állandó vonal, melyet az Aegei tenger, a Propontis, az Euxinus, a Palus Meotis s a Tanais folyó alkotnak, eléggé

igazolja Strabo nézetét, hogy itt kell megszilárdítani a határt; s ez sok tekintetben helyesebb, mint a mai nézet, mely a határt a Kaukázus, Kaspi tó s Ural mentén állapítja meg.

8. Európa, Ázsia és Afrika természetes alakulata.

— Ha összehasonlítjuk e három szárazföldet, meglep az ellentét, mely az egyik s másik alakulásában található. Afrika egy nagy síkság rendkívül nagy tó-rendszerekkel s folyó-völgyekkel, de kevéssé van megosztva határozott hegylánczok által; egyhangú partvonalát ritkán szakítják meg öblök vagy kikötők; mintegy a fejlődés legalacsonyabb fokán áll: csak szerzetlen tömeg. Ázsiának számos félszigetei, s vidékeinek határozottabb kikerekítése rendkívüli előnyt nyújtanak; de nagy kiterjedése Európával s Afrikával szemben oka, hogy területének jelentékeny része távol esik a tengertől, s a tágas magas felföld is, mely felületének oly nagy részét foglalja el, akadályozza a közlekedést, s alkalmatlan az emberi lakásra. Európa ellenben valamely magas fejlettségű szerves lényt juttat eszünkbe. Míg Afrika valamely nehézkes állat patájához hasonlít, Ázsia meg egy finomabb, hajlékonyabb lábfejhez, Európa az emberi kézhez hasonlítható, részeinek kedvező felosztása s az érintkezésre alkalmas volta miatt. Minden oldalról, kivéve a keletit, mélyen beléje nyomul a tenger, a félszigetek csaknem negyed részét képezik területének, partvonalát számos folyó torkolata és kikötő szabdalja; ebből származik a partvonal rendkívüli hossza szemben a területtel. E mellett a hegyek, bár jól körvonalazottak, még sem oly tömegesek, hogy útját állanák a közlekedésnek; nincsenek nagy plateauk, sem sivatag vidékek, hanem felszine általában mérsékelt hajlással síkságokra, dombokra és völgyekre oszlik; vidékeit számos folyó öntözi, melyek egymástól nem nagy távolságban erednek a földség középpontján.

9. A három földrész politikai összehasonlítása.

— A megelőző összehasonlításból kitünhetik, hogy a három földség sajátos jelleme mily nagy befolyással volt történetükre. Igaz ugyan, hogy a Nilus s a Tigris-Euphrates völgyében keletkezik az első miveltség, s azt sem szabad említés nélkül hagynunk, hogy India és Sina népei is korán fejlődtek.

De mindezek nem voltak nagy hatással az emberiség sorsára, s Aegyptus s Assyria birodalmainak maradó jelleme és műveltségöknek hanyatlása ugyanazon okoknak tudható be, melyek oly korán és hirtelen létre hozták. Eleinte, midőn nehézséggel járt a közlekedés, és minden állam kénytelen volt maga szerezni magának, a mire szüksége van, egy nagy népre rendkívüli előnyös volt a jól öntözött föld s a meleg éghajlat; : nagy népesség nélkül nem is lehet képzelni, hogy felépülhettek volna oly művek, mint a pyramisok, templomok, paloták, melyek legfőbb emlékei ama vidékek műveltségének; de a mint a nép hanyatlani kezdett, a műveltség is véget ért azon dynastiával, melytől származott.

Európában ellenben a magasabb s állandóbb műveltségnek minden föltételét megtaláljuk. Afrika száraz klímája helyett, s azon hőmérsékleti szélsőségekkel szemben, melyek Ázsiában uralkodók, világészünk mérsékelt enyhe klímát élvez, mely sem nem akadályozza az emberi iparkodást, sem nem csökkenti a buzgóságot. A helyett, hogy fényüzési cikkeket, fűszereket s drága köveket adna, az élethez szükséges anyagokat szolgáltatja, s más vidékek adományát saját határai között meghonosítja. A tenger, mely partjait mossa, behatolván belsejébe, lakóit több különböző népekre osztja, de el látja őket közlekedő eszközzel; ugyanezen föltételek megvannak még legfélreesőbb részeiben is, a számos folyóban s a hegyek mérsékelt magasságában. Csak ilyen vidékeken fejlődhetett ki a politikai szabadság s állhatott elő a változatos civilisatio. A különböző egymástól független népek nagy számánál fogva, különféle nemzeti jellem és államforma fejlődött ki. A gondolkozás szabadsága felébredhetett minden embernél, mivel nem voltak az életföltételek oly egyformák mint azon népeknél, melyek Kelet államait alkották. S mig ekkép a különvált népek egészséges versenyre ösztönöztek és megtanultak saját eszmekörükön túl látni, nem volt gát se, mely akadályozhatta volna őket a közös cselekvésben. A kifejlődésnek ezen folyamát látjuk legkorábban s legérdekesebben a görögöknél és rómaiaknál, s még nagyobb előmenetelt tettek azon irányban a következő korok.

10. A három földség népei. — E három földséget lakó népek közönségesen három nagy családra oszlanak, u. m. indeurópai, sémi és turáni fajtára. Közöttük a legutolsó, mely allophynak is neveztetik, leginkább nomád és barbar népekből áll s magában foglalja Afrika lakosságának nagy részét valamint Közép- és Éjszak-Ázsiáét. A sémi családot képviselik a zsidók, punok, arabok s némiképp az assyrok. De a legnevezetesebb család, melyből az ó-korban, a zsidóktól eltekintve, a leghiresebb népek származnak, az ind-európai vagy árja. E család eredete az Irán plateauun, Ázsiában keresendő. Midőn e törzs elhagyá szülőföldjét, két ágra szakadt, a nyugati és keleti ágra. A keleti ismét egyrészt médokra és perzsákra, más részről az indiaiakra, kik azon félszigetre származtak, mely róluk veszi nevét. A nyugati ág Európa lakóit zárja magában, mely négy nagy törzsre szakad u. m. a szláv, kelta, teuton és pelasg törzsre. A szlávokhoz tartoznak a szarmaták s a mai Oroszország egyéb lakói; a keltákhoz a gallok, brittek s részben Éjszak-Itália lakói; a teutonokhoz Germánia lakói s legtöbb azon törzsből, kik később betörték a római birodalomba. A pelasg vagy graeco-italiai néphez tartoznak a hellének s a görög félsziget más lakói Kis-Ázsia némely törzsével együtt, s ide tartoznak legnagyobb részt Közép- és Dél-Italia s Sicilia lakói; talán az etruskok kivételével. A világ népeinek ezen felosztását azért kell emlékeztünkben tartanunk, hogy az együgyyanazon fajtához tartozó nemzeteket közös jellemvonások alapján egybefoglalhassuk.

11. A hegységek, folyók stb. történeti befolyása. — Mielőtt megkezdendők az ó-világ különböző vidékeinek részletes leírását, fontos hogy megjegyezzük a befolyást, melyet a különböző természeti tényezők a lakosokra gyakoroltak. A földrajz tanulásához ugyanis nem elég, hogy képesek legyünk egy-egy vidéket leírni, hanem többé-kevésbbé meg kell értenünk lakóinak történetét is. A legnagyobb választó-falat képezik a népek és fajták között a hegységek és tengerek, de e kettő mint választó-fal különbözőképen működik. Mig ugyanis a hegyek teljes választó-falak s egyik oldaluk-

ról a másokra útat kell csinálni, ellenkezőleg a tenger bizonyos szempontból véve a népek egyesítő eszköze is; mert felszine könnyű utat nyújt az átkelésre, ha már egyszer ismerik a hajózás mesterséget. Ennél fogva a mint igaz Horatius szava, hogy a tenger dissociabilis, igaza van Homérosnak is, kinél a tenger hygra keleutha (nedves út), a nemzetek országutja. A folyók befolyása egészen más természetű. Gyakran tapasztaljuk, hogy egy nagy folyó határt képez két vidék között, mivel határozott állandó vonal, melynek mente felett vitatkozni nem lehet; de nem ez a folyók természetes hatása. Mert ha a barbar hordák költözését megfigyeljük, azt találjuk, hogy míg valamely hegyláncz rendesen eltérítette őket utjokból, ritkán találnak nagy nehézségre még a legnagyobb folyókon való átkelésben sem; hasonlót mondhatunk a hadseregek útjáról. A folyók valóban közlekedő eszközök. A korábbi időkben a folyam iránya hasonlít egy mutató újjhoz, mely az irányában teendő kutatásra utal, s mindig a víz volt a közvetítő, mely egyik vidék termését a másokra s a belföldieket a tengerre vitte.

A hegység mindig bátor, független néptörzseknek szolgált dajkául, míg a síkföld lakói jámborabb s szelidebb természetűek voltak. A történet menetét oly néptörzsek változtatták meg rendesen, melyek hegyekről leszállva urai lettek a szomszéd alföldnek. Így lettek a médok urai Assyriának; s mikor Epirus lakói hegyeikből Thessalia alföldre szállottak, megindították azt a mozgalmat, mely a dóroknak a Peloponnesosba vándorlását s ezzel együtt Görögország népeinek új elrendezését eszközölte.

Hasonló eredmény származott a meleg és hideg vidékek szomszédságából is; a népek, kiknek a hideg vidék szűk táplálékot nyújt, hajlandók az előnyomulásra melegebb, termékenyebb vidék felé, hol könnyen és bőségben élhetnek s megtanulják a művelt életmódot, míg őket ismét más hordák el nem árasztják. Így történt ez a római birodalomban, mikor a barbarok, mint hullám hullám után, egymásra nyomultak Itáliába.

II. FEJEZET.

Magas Ázsia.

1. Ázsia szélső országai: *Serica* és *India*. — Az ó-kor különböző vidékeinek vizsgálatát természetesen Ázsiával kell kezdenünk, mivel ez az emberi nem bölcsője, legrégebb lakóhelye a népeknek, melyek az emberi nem történetére legnagyobb befolyással voltak. Szélső vidékeinél nem szükség tovább időznünk, mivel ezek a görögök s rómaiak előtt kevésbé voltak ismeretesek, s csak távolról érintkeztek velük. A terület, melyet ma a rengeteg Szinai birodalom foglal el, két népfajta között volt felosztva: éjszaton volt *Serica*, ezt leginkább selyméről ismerték a rómaiak, mely árucikk nagy mértékben készült ezen országban; déli részén lakott *Sina* népe. — Az indiai félsziget főbb vonásai ismeretesek voltak, nevezetesen a két nagy folyó, melynek vize éjszaton nem messze támad egymástól s délnyugatra és délkeletre folyik. Első az *Indus*, melyhez N. Sándor egész az öt mellékfolyójáig eljutott híres keleti hadjárata alkalmával; ezt mai nap *Pendsabnak* nevezik. Az öt folyó között legnevezetesebb volt a *Hydaspes* (Dselum), *Hipanis* vagy *Hyphasis* (Szutleds). Második volt a *Ganges*, melyet legnagyobb folyónak gondoltak, s Virgil is következőleg emlékezik meg róla: »septem surgens sedatis amnibus.« A *Gangeticus sinusba* foly India keleti felén, míg az *Indus* az *Erythraei* tengerbe. A legnevezetesebb cikk, mely Indiából Európába jött, az arany és elefántcsont volt. A félszigettől délre feküdt *Tavrobane* (Ceylon) szigete.

2. Scythia. — **Az Oxus és Jaxartes.** — Az a vidék, melyet a régiak Scythiának neveztek, Közép- és Éjszak-Ázsia volt s az Imaus hegység (az Altai egy része) által két részre oszlott. Az e hegység és Serica között levő vidék, *Scythia extra Imaum*, megfelelt a mai Tibetnek, a másik rész, a Kaspi tóig s bizonyos távolságban éjszakra, volt *Scythia intra Imaum*. Ez utóbbi vidéken folyt az Oxus és Jaxartes, két nevezetes folyó, mindkettő keletről nyugatra, A *Jaxartes* sokkal éjszakabbra esik, mint az *Oxus* (Dsihun); napjainkban mindkettő az Aral tóba ömlik, de úgy látszik nem így volt az ó-korban. A Jaxartes ugyan nem változtatta folyását, bár a régi írók mint a Kaspi-tó mellékvizéről beszélnek róla; ez igaz lehet, ha, mint némelyek vélik, az Aral-tó egy öble volt ezen nagy beltengernek, s nem mint ma elkülönzött medencze. Az Oxus ellenben egykor bizonyosan a Kaspi tóba folyt s más mederben mint a melyet ma ismerünk; ezért fontos kereskedő eret képezett, mely Közép-Ázsia termékeit vitte a Pontus Euxinuson át Európába. A két folyó felső folyása között feküdt *Sogdiana* (Bokhara); a Jaxartes alsó folyásánál laktak a massagéták, kikkel való harcban Cyrus elvesztette életét. Leírásában Herodotos ezen folyót Araxesnek nevezi. Később N. Sándor idáig jutott és várost alapított partján; *Alexandria Eschate* birodalma legkeletibb határát jelölte.

A Scythiát lakó törzseket nem lehet egy népnek vennünk, jóllehet nagyobb részt a turáni népfajtához tartoztak; a régiak egy népnek vették, mert mind nomád életet éltek s sátoros kocsikban utaztak. Horatius következőleg ír róluk: »Campestres Scythae, quorum plaustra vagas rite trahunt domos.« Ennél fogva e név különböző időkben különböző-kép használtatott s különböző vidékek népességét jelöli. Való azonban, hogy volt egy nép, mely a tulajdonképeni scytha nevet viselte s Herodotos úgy beszél róluk, mint az Euxinus partján lakókról, az *Ister* és *Tanais* között, déli Oroszország pusztáin, míg mások odább keletre helyezik. Tőlük eredt e név, mely oly általános értelmű lett a későbbi időkben.

3. Sarmatia. — Sarmatia, mint Scythia, két részre volt osztva, és európai meg ázsiai Sarmatiának neveztetett. Ezen

név közelebbi s újra felvétele Herodotos sauromatáinak, kik a Tanais keleti részén az Azovi tenger mellett laktak. Ez utóbbi forma azután átvétetett a görög íróktól, és magában foglalta az ázsiai Sarmatia lakóit is. A római költők megkülönböztetés nélkül használják a sauromata vagy sarmata nevet, a mint a vers menete kívánja. Az ázsiai résznek határai délen a Kaukázus, keleten és nyugaton a Kaspi és Euxinus tenger, a *Rha* (Volga) és *Tanais*, éjszakon az a vízválasztó, melyről a víz az Éjszaki tengerbe foly. Európai részen a *Visztula* volt a nyugati, a Tanais a keleti határ; ellenkező irányban kiterjedt a Balti tengertől s a Bothniai öböltől a Kárpátokig s az Euxinus szomszédságáig. Ezen a nagy területen, mint Scythiában, számos néptörzs lakott, úgy látszik azonban, hogy a név tulajdonképen a szláv törzsekre alkalmaztatott.

4. Az Irán plateau vagy Ariana. — Most visszatérünk a nagy központi területhez, mely India s az Arab sivatag között feküdt; határolta éjszakon a Kaukázus, a Kaspi tó s a tölök keletre eső vidék, délen a Perzsa öböl s az Erythraei tenger. Ezen vidékről származik minden nagy keleti uralom: nyugaton Assyria, Babylonia, Média és Perzsia, éjszakon Parthia. Középponti s keleti része nagy felföld, melynek Iran vagy Ariána a neve, és 1300 méter magasságban fekszik a tenger színe fölött, körülvéve minden oldalról hegyekkel. Láttuk már, hogy e fensík folytatása a nagy tatár és tibeti fensíknak, s bölcsője az indo-európai különböző törzseknek, melyeknek másik neve (arja) adta nevét ezen vidéknek. Földe leginkább legelőkre alkalmas, legelső lakói pásztorok voltak.

Gedrosia hegyei választják el az Erythraei tengertől, Persisí a Perzsa öböltől, Media hegyei az Euphrates és Tigris alföldétől; éjszaknyugati része Parthia, e közt s a Kaspi-tó között a Hyrcani hegyek voltak; éjszakkéleti részét Bactria foglalta el.

5. Parthia, Bactria. — Parthia nagyon hegyes vidék, ezen tényezőnek s távolfekvésének kell tulajdonitanunk nagyságát. Míg a Perzsa birodalom hatalma tetőpontján állott, Parthia, mint gondolni lehet, nem emelhetette fel fejét

ellene; de Crassus leveretése után látták a rómaiak, mily erősen meg kell feszíteni erejüket a parthusok ellen s egész Augustus idejéig ők voltak legfélelmesebb elleni a világ urainak.

Hogy nyugatról hozzájok férhessenek, szükséges volt benyomulni Armenia és Media hegyeibe, vagy a Kaspi-tó felül az Elbursz magas hegységbe, mely a Hyrcani hegységnek nyugati folytatását képezé, és némely helyen 6000 méternél is magasabb. A fő út azon a helyen vezet, melyet *Kaspi kapunak* (Caspiae Pylae) neveznek, s egyaránt bevezet Parthiába és Mediába. Főváros volt *Hekatompylos*, az uralkodó *Arsacidák* székhelye.

Bactria, *Bactra* nevű fővárosával, hasonló területet foglalt el, bár még távolabb esett az Oxus forrásánál levő hegyes vidéken. Nagy Sándor utódai, kik Syriában uralkodtak, a Seleucidák, ezen tartományt provinciájukká tették, de a harmadik század közepén Kr. e. népe kivívja függetlenségét s közel 200 évig virágzó királyság volt, mint mutatják számos és csinos pénzei.

6. Armenia. — Az Iran plateau északnyugat felé a még magasabb örmény fensíkban folytatódik, 2000 m. a tenger fölött. Helyzete fontos azért is, mert nagy részét foglalja el a háromszögnek, mely három tenger között terjed el, a Földközi tenger, az Euxinus és a Kaspi tó között. Egy részről e miatt, más részről mert Görögország és Róma környezték egy felől, Perzsia és Parthia másfelől, örökös harczban állt, részint saját függetlenségeért, részint ezeknek egymás ellen folytatott háborúi miatt. Nem jelentéktelen még nagy folyói miatt sem; innen folyik a *Tigris* és *Euphrates* a Perzsa öböl felé, a *Araxes* a Kaspi tóba, az *Acampsis* az Euxinus felé. A felföld közepén levő völgyekben néhány nagy tava van, legnevezetesebb közöttük az *Arsene* (Van) tó, mely oly nagy mint a Genfi tó.

Magasságának megfelelő klimája zord, s a földet vastag hóréteg borítja évenként néhány hónapig. Xenophon Anabasisában tudósít bennünket a sok bajról és nélkülözésről, melyeket ő s katonái ennek következtében kiállottak Armenián

való átvonulásukkor; leírja az itt lakók szokásait, kik földalatti lakásokban tanyáznak, a mi sok helyt mai napig úgy van. Határai délen Mesopotámia s a méd hegyek, keletről a Kaspi tó, éjszakon az iberek törzse, kik elválasztják Örményországot a Kaukázustól, nyugaton Kis-Ázsia, mely felől a határt a *Taurus* és *Anti-Taurus* képezi; e hegyek behatolnak Armeniába; a Taurus legmagasabb pontja a *Mons Niphates*, az Arsene tó nyugati partján. Megkülönböztetésül kis Armeniának nevezték Kis-Ázsiának Armeniával szomszédos részét, délre Pontus királyságtól. A két Armenia között az Euphrates volt a határvonal. Az országba vezető út Trapezunttól indult ki az Euxinus mellett; ez kedvező volt a felső Ázsiával való kereskedelemre; Kis-Ázsiából kis Armenia déli részébe s Mesopotamiából az út közel a Tigris forrásához vezetett el. Mindez azonban nehézséget okozott a benyomuló ellenségnek. Az ország éjszaki részén emelkedik a legmagasabb hegy, az *Ararat* óriási hóval fődött teteje két csúcscsal; a magasabb 5500 m.-nél magasabbra nyúlik. Helyzeténél fogva két világrész határkövének látszik s régente is határa volt három birodalomnak, mint most az Orosz, Török és Perzsa birodalomnak. Armenia korábbi fővárosa *Artaxata* az éjszaki kerületben volt az Araxes partján, közel az Ararathoz; a későbbi *Tigranocerta*, melyet Tigranes alapított (80. Kr. e.) s Lucullus keleti hadjárata alkalmával elpusztított, a Tigris egyik mellékvize mellett volt, délre a Niphates hegytől.

7. A Kaukázus és a szomszédságában élő törzsek. — Az Araxes éjszaknyugati Armeniában ered s körben keletre fordul az Ararát legéjszakibb lejtője tövénél, ezután a Kaspi tóba ömlik. Mielőtt elérné a tengert, egyesül egy más jelentékeny folyóval a *Cyrus folyóval*, mely éjszaknyugatról foly, a vízvásztóról, melyről a folyók a Fekete és a Kaspi tengerbe mennek. E vízvásztó közelebb esik az előbbi tengerhez, s közötté és a Fekete tenger között volt *Colchis*, mely korábban oly nevezetes volt a görögök történetében az Argonauták hadjáratáról; átszeli a *Phasis* folyó. A Cyrus vidéke, a Kaukázus s Örményország között az *iberek* (georgiaiak) földét képezi, tőlök keletre a Kaspi tó felé voltak az *albánok*,

kik elterjedtek a kissé éjszakibb vidékeken is. Maga a *Kaukázus*, mely a Fekete tenger és Kaspi tó között levő isthmost foglalja el, igen magas, tetői a Kazbek és az Elbursz 5000—5700 m. magasságot érnek el; hatalmas választó falat alkot. Csaknem közepén metszi át az egyik jelentékeny út, régen *Caucasiae* vagy *Sarmaticae pylae*, most a *Dariel-hágó*. A másik a keleti végén vezet el a tengerparton, ez az *Albaniae* vagy *Caspiae pylae*. Ezt pontosan meg kell különböztetni a Kaspi tó déli részén levő hasonló nevű szorosról.

8. A Tigris és Euphrates. — Az Araxes forrásainak mindkét felén ered egy-egy folyó, melyek délnyugat felé folynak, elválasztva egymástól az Anti-Taurus egy szakasza által, de egyesítik vizüket Armenia Minor déli részén s ekkor nevük *Euphrates* (Frat). E nevezetes folyó, melyet a zsidók különösen »Nagy folyó«-nak neveztek, s melynek folyása 2864 kilométer, a római birodalom keleti határát képezte, mely csupán csak egy rövid időre, Traján uralkodása alatt, terjedt rajta túl. Kevéssel alább, sem mint a két folyó egyesül, délre fordul s itt egyik oldalon volt az arméniai hegyek között *Sophene* provincia, másik oldalon, délkeletre Kis-Ázsiától, éjszakra Szíriától *Commagene*; mindkettő különböző időszakban, sőt egy ideig a római császárok alatt is, önálló királyságot alkotott. Azután az Euphrat délnyugotra foly egyenesen a Földközi tenger legbensőbb szöglete felé tartva; ebbe belé is ömlenék, ha nem akadályozná a Taurus; de eltérítettvén, éles hajlást képez s délkeletre fordul néhány csavarodással a termékeny Mezopotamia, Babylonia s az arab puszták között, míg végre eléri az Arab öblöt. Fő mellékvíze volt a *Chaboras* (Xenophon Araxese), mely összes mellékfolyóival együtt éjszaki Mezopotamia hegyeiről foly le. A folyón legfontosabb átkelő volt *Thapsacus*-nál, az imént említett egyesülésnél; s ez volt a megszokottabb közlekedő vonal Kis-Ázsia és Perzsia között. Ezt használta ifjabb Cyrus hadserege, N. Sándor itt veretett hidat, a melytől származik a későbbi *Zeugma* (fogat) név. Itt kelt át Crassus is végzetes keleti hadjárata alkalmával. Legnevezetesebb helyek voltak az Euphrates partján, a hol a Chaboras beleömlik, *Circesium*,

hol Pharaó Necho, Aegyptus királya, leveretett Nabukadnezár által. A hol az Eufrat leginkább közeledik a Tigrishez, ott volt *Cunaxa*, hol ifjabb *Cyrus* és testvére *Artaxerxes* között folyt le a híres csata, mely az elsőnek leveretésével és halálával végződött; innen kezdődött Xenophon 10000-ének visszavonulása. Valamivel alantabb feküdt *Babylon* nagy városa. A *Tigris* három önálló ágból ered; a legnyugatibb Sopheréből jö közel az Euphrateshez, a legkeletibb a Niphates hegységből; Asszýria hegyeiben egyesíti ágait, elfolyván Ninive mellett, Mezopotamia déli határán 32 kilométerre közeledik az Euphrateshez, melylyel csatornával kötötték össze. Közel ezen ponthoz a Tigris jobb partján alapított egy híres várost Seleucus Nicator; közel hozzá a balparton volt *Ctesiphon*, mely szomszédja bukása után jelentékenynyé lesz, mint a parthus királyok téli palotája. Ezután ismét elfordul a Tigris testvér-folyójától, míg végre csekélylyel a tengerbe szakadása előtt egyesíti vele vizét.

9. Mezopotamia és Babylonia. — A Tigris és Euphrates között elterülő vidéknek *Mezopotamia* azaz *Folyóköz* a neve; jóllehet az alsó folyamköz nem tartozik hozzá, mert ezt *Babyloniának* nevezték. A határvonal ott van, hol a két folyó legközelebb ér egymáshoz, s ott egy nagy fal, a méd fal húzódott egyiktől a másikig; ezt a régi babyloni uralkodók a médek betörése ellen húzták. Mezopotamiát a bibliában közönségesen *Padan-Aram* néven ismerjük, éjszaki részét Armenia hegysége határolta. Egészben véve sík vidék, de nem oly értelemben, mint Babylonia, mely egész kiterjedésében alluviális talajú. Ebből, valamint az éghajlatukban uralkodó különbségből származik terményeik különfélesége. Míg ugyanis Mezopotamia erdeiből sok épületfát hoztak, s legelőin számos szarvasmarha-nyáj legelt, Babyloniában csak kevés fát s különösen datolyapálmát találunk, mely lakóira rendkívül fontos volt; de másrésről rendkívül termékeny földje dús aratást adott. Nevezetesebb városai voltak Mezopotamiának, a már előbb említettekén kívül: *Edessa* jelentős városa, éjszaknyugotra, hetedfél kilométerre az Euphrates mellett fekvő Zeugmától, ennek egy mellék-

folyója a Scirtus mellett; ez volt eredetileg a chaldeusok *Ur*-ának helye, mely szülőföldre volt Ábrahámnak és öseinek; *Charrhae* valamivel délre a helytől, hol Crassust megölték a parthusok; itt volt *Hárán*, a hely, hova Ábrahám költözött, mielőtt véglegesen elment Kánaánba; *Nisihis*, Mygdonia, Mezopotamia éjszakkeleti részének fővárosa, melyet N. Sándor utódainak egyike újra épített s *Antiochia Mygdoniaenak* nevezett; igen gyakori harcok helye volt a rómaiak és parthusok között.

Babyloniában egyedül a fővárost *Babylont* kell megemlítenünk nagyszerű épületeivel, — melyek leírását Herodotos hagyta reánk, — négyszögben épült város, száz érczkapuval az Euphrates két partján. Székvárosa az első legnagyobb keleti királyságnak Nimrod alatt, mielőtt Ninive, az assyr uralom fővárosa, jutott az uralkodásra. Ezután Assyriának lett alávetve, míg Kr. e. 750-ben visszaszerzi szabadságát s nagy hatalomra jutván a zsidókat fogságba hurczolja. Cyrus-tól legyőztetvén a Perzsa birodalom tartománya lesz. Hallunk még külön Chaldeáról is beszélni, ez a terület az Euphrates alsó folyása körül.

10. Assyria. — A szorosabb értelemben vett Assyria hosszú s aránylag keskeny ország volt, és Armeniától délre nyúlt el; Mediától a *Zagrosz* hegyláncz magas tetői s Mezopotamiától a *Tigris* választották el. Más szóval a Tigris keleti mellékfolyói mentén terült el. Ezek között legnevezetesebb volt a *Zabatus* vagy *Lykus* (Nagy Zab), mely északon a carduchok országából jö; ezen vonult át a tizezer; dél felé volt a *Gyndes*, mely Ktesiphon fölött szakadt a Tigrisbe. Később azonban Mezopotamia és Babylonia is Assyria kiegészítő részét képezik. Ninus nagy városa, *Ninive*, középpontja volt az assyriai birodalomnak; nagyszerű romjait jelenleg Moszul közelében fedezték föl; a Tigris mellett feküdt nem messze a Zabatus torkolatától. Az írók összevágó állítása szerint nagyobb volt Babylonnál s faragványai s más emlékeinek nagyszerűsége fényt vet egykori jelentős műveltségére. Ezen vidékre vitettek Israel törzsei fogságba. Végre is elfoglalták a várost s a királyságnak véget vetettek a mé-

dek Cyaxares alatt (Kr. e. 606-ban). Kissé keletre a Zabától volt *Arbela*, melynek szomszédságában folyt a végső ütközet Nagy Sándor és Darius között.

11. Média, Susiana, Persis. — Assyriától egész Ariána határáig terült el a Méd birodalom, csaknem a leghatalmasabb állam magas Ázsiában. Magas fekvése nagyon jól megfelelt egy merész, harczos néptörzsnek. Éjszaki része, mely *Atropatenének* neveztetett, természetes kapcsolatot képezett Iran s Armenia felfölde között. A déli nagyobb rész különösen az, melylyel egybe van kötve a médek története; ebben feküdt a főváros *Ekbatana* (Hamadan).

Susiana földje, mely tőle délre terült el, ugyanezen hegyes vidék folytatása egészen a Perzsa öböl csúcsáig. Fő folyója a *Choaspes*, mely egyesül az Euphratessel, miután ez felvette a Tigrist. Az északi vidék, melyről foly, *Elemais* nevet visel; eredetileg *Elam* volt, így nevezi az egész vidéket a sz. irás. Keleti partján volt *Susa* városa, mely a perzsa birodalom középpontja lett; itt volt a főkincstár, ide központosultak az utak a birodalom többi részéről.

Délkeletre Susiánától, a Perzsa öböl mellett volt *Persis* felföldje; hazája Ázsia leghatalmasabb néptörzsének, a görögök legfélelmeesebb ellenségének. Innen terjedt ki birodalmuk Ázsia nagy részére; 20 satrapiát foglalt magában, melyek nagy jövedelmet hajtottak s óriás mennyiségű katonát szolgáltatottak. A régi főváros *Pasargade* (Murghab) az ország közepén volt; Cyrus sirja s más történeti emlékek azzá tették a perzsákra nézve, a mi Moszkva a mai oroszoknak; a tisztelet tárgya az államnak. A nagyobb és fényesebb főváros *Persepolis*, melyet N. Sándor felégetett, valamivel éjszakábbra feküdt.

Leráznán a médek jármát, Croesus leverése, Babylon elfoglalása után Cyrus megalapította a perzsa uralmat. Ebből, valamint az előbb említett felforgatásából az Assyr birodalomnak a médek által, kitűnik az igazság, hogy merész s szegény hegyi törzsek legyőzik a szomszéd alföldön lakó gazdagabb népeket.

Ezen átnézet bezárása előtt meg kell még említe-

nünk, hogy a médek és perzsák mindkét Armenia lakóival s a parthusokkal együtt az indeurópai fajtához tartoznak; az assyrok a semitákhoz, a korábbi babyloniak vagy akkadok a turáni fajtához.

Meg kell még említenünk a görög városok nevét is, melyeket N. Sándor és utódai alapítottak Elő-Ázsiában; ilyenek: *Alexandria Eschate*, *Seleucia*, *Antiochia Mygdoniae* — s némely mások Kis-Ázsiában és Syriában, — azért oly nevezetesek, mivel a görög műveltséget hintették el s még sokára a görög nyelvet tették fő közlekedő nyelvvé.

III. FEJEZET.

Syria és Palestina.

1. Syria. — Most Azsia azon részére térünk át, mely a Földközi tenger és arab puszta között feküdt. A Syria név gyakran az egész területet magába zárta, szorosabb értelemben azonban azt a vidéket jelöli, mely éjszakra van a Jordán forrásától, ekkép kizárva Palestinát. Hegyei a Taurus nyúlványai; délre esnek Kis-Ázsiától s nyugotra Armeniától; délfelé követik a partot, keskeny sík szegélyt hagyván a tengerparton. Az éjszakibb rész volt *Mons Amanus* s hol a tenger éri, volt a nehezen járható út, melyet *Syriai kapu*nak neveztek; délre esik a *Libanus* (Lebanon) s az *Anti-Libanus* két párhuzamos ága, melyek éjszak felé folytatódtak különböző nevek alatt a központi vidéken át. Ezen hegyek között legjelentősebb a *Libanon*, mely egy helyt körülbelül 3,800 m. magas; innét neve, mint a világ magasabb hegyeié nagy részt: »Fehér hegység« s Tacitus úgy beszél róla, hogy még közép nyárban is megmarad tetején a hó, »fidum nivibus.« Az Anti-Libanon déli csúcsában, a *Hermon* hegyben éri el legnagyobb magasságát, mely 5200 m. magas. A sz. írásból ismerjük azokat a híres fenyő és czedrus erdőket a Libanonon; ezek fáját használta Salamon temploma építésénél s belőlök látták el magukat a phoeniciaiak hajójával; mai napig alig van némi nyomuk, mindössze egy csoport czedrusfa maradt meg. A Libanon és Anti-Libanon között nyúlik el hosszában *Coele-Syria* igen termékeny völgye. Itt veszi

eredetét Syria és Palestina négy legnevezetesebb fő folyója, melyek különböző irányban folynak, u. m. az *Orontes* és *Leontes* magában a völgyben, a *Jordán* és *Abana* a szomszéd hegyekben. Az *Orontes* forrása *Baalbek* vagy *Heliopolis* szomszédságában volt; ennek maradványa, a híres templom romja még most is megvan. Innen éjszakra folyik a Libanon és Anti-Libanon meghoszabbítása között, s Antiochiánál merész hajlást tévén, a Földközi tengerbe ömlik. A *Leontes* ugyanazon vízvázalstón ered, hasonló, bár rövidebb utat tesz dél felé s megfelelő hajlást képezve Sydon és Tyrus között szakad a tengerbe. A Jordánról alább beszélünk.

2. **Damascus ; Antiochia ; Palmyra.** — Az *Abana* számos bő forrásból ered az Anti-Libanon keleti felén s egyesülvén egy másik folyóval, a *Pharparral*, számos csatornán folyja át és körül Damascust, míg végre elvesz a pusztaszélén két tóban. Tőle származik Damascus virágzó növényzete, melyről gyakran mint világszépről beszélnek. Damascus korábbi fővárosa a syriai királyságnak, igen régi eredetű; már említettük a Genesis könyvében is. Később háttérba szorult Antiochia mellett, mely a győző Seleucidák fővárosa volt. E város, más Antiochiáktól megkülönböztetve, Orontes mellettinek neveztetett; a folyó bal partján épült, mintegy 32 km-re a tengertől. Szelíd klimája széppé tette s igen alkalmassá arra, hogy egy fényűző királyi család székhelye legyen. A tengerparton valamivel éjszakra az Orontes torkolatától volt kikötője Seleucia, míg a folyó ellenkező partján a *Mons Cassius* több mint 1600 mre nyúlik fel. Antiochia helye jól volt megválasztva a biborkereskedéshez; a tengerrel hajózható folyó kötötte össze s a szárazföldön aránylag közel volt az Euphrateshez és Mezopotámiához. A régi kereskedő út Syriából a belföldre *Tadmor* vagy Palmyra mellett vezetett el (mindkét név »pálmafák városát« jelent); ez Circesium (az Euphrates mellett) és Damascus között épen a fele úton egy oazison feküdt; leghíresebb közvetlenül bukása előtt volt, Zenobia, Odenatus király özvegye alatt Aurelianus császár idejében (Kr. u. 270.)

Syria határtartományai között megemlíthetők: Damascustól délre *Ituraea*, keletre *Galileától*, a Hermon csúcson túl; *Trachinotis*, mely keletre esik a puszta felé; *Dekapolis* vagy a 10 város kerületéről nem szólhatunk semmit biztosan, mivel e városokat különböző írók különbözőképp állították össze; de részben a *Tiberias* tavától keletre helyezhetni.

3. Phoenicia. — Bár Phoenicia tulajdonképen Syria tartománya volt, mégis mind helyzete, mind történelménel fogva oly önálló, hogy szükséges egészen külön tárgyalnunk. Magában foglalja a Libanon és a tenger között fekvő partvidéket, elterülvén hosszában ennek legéjszakai pontjától a Carmel hegyéig. E terület mintegy 200 km. hosszú és 10 km. széles s a Libanon nyúlványai által több egészen elkülönzött területre oszlik; a hegység még több hegy-fokot alkot a tenger mellett. E tekintetben hasonló hozzá Achaia tartomány a Peloponnesus északi partján; mindkét államról csak mint szövetséges államról lehet beszélni, mivel a természet számos elkülönzött országra osztotta, melyek egymással csak biztossági szempontból alkottak államszövetséget. Főbb városai voltak: *Aradus*, legéjszakai részén; *Tripolis*, így nevezve a három főváros u. m. *Aradus*, *Tyrus* és *Sidon* szövetségétől; köztük és a felföld között, melyben *Berytus* (Beyrut) város állott, volt az *Adonis* folyó, mely név összeköttetésben állott a syriai Aphrodite szabados tiszteletével, mely forrásánál tartatott; a folyó vize, mint mondák, évenként megveresedett *Tham-nuz* (*Adonis*) véréből. Azután következett *Sidon*, *Tyrus* és *Ptolemais*, a mai *Akre*, nevezetes öblével a legvégső határnál, melyet a Karmel hegy képez.

4. Tyrus és Sidon. — Ezen városok között különösen kettő volt a legnevezetesebb az ó világban: *Tyrus* és *Sidon* — nem, mivel gondolatokkal felrázták volna a világot; nem államszervezetők miatt, mely hasonló volt Velenczééhez, a melyhez különben is oly sok vonásban hasonlítanak; elejétől fogva ugyanis mindvégig önző volt politikájuk; tengeri felfedezéseiket rendszeren titokban tartották, nehogy valamely

vetélytársuk nyomukba lépjen, — hanem kiterjedt gyarmataik miatt, beleértve Carthagót is, s még inkább azért, mert tőlük származott át a művészet a görögökhöz, hol magának inkább megfelelő talajt nyert. Náluk a hajóépítés korán és teljesen kifejlődött, azért volt hajózásuk oly merész és oly ügyes. A görög vizekre jártak bibor kagylóért, melyből a híres tyrusi veres festéket nyerték; jártak az Aegei tenger partjain, pl. *Thasos* szigetén és *Skapte Hylén*, Thracia tengerpartján aranybányákat fedeztek fel. A látogatott vidékekre elvitték az abc-ét s más találmányaikat, meg déli fákat, mint a cyprust és a pálmát. Korábban úgy látszik Sidon volt a jelesebb, de Tyrus később állandó szerencséje miatt híresebb lett; híressé tették még a Salmanazár, Nabukodonozor és N. Sándor részéről kiállott ostromok is. Legtökéletesebb képét nyerhetjük Tyrus nagyságának, ha elolvassuk Ezekiel proféta XXVI — XXVIII fejezeteit, melyek Nabukonodozor ostromát írják le. Sándor ostroma is nevezetes az ó-kori történetben a mindkét részről kifejtett nagy erély miatt. Tyrus városa, mint Velence, szigeten épült, mintegy másfél kilométerre a tengerparttól, hol a régi város Palae-Tyrus állott. Hogy a várost meg lehessen közelíteni, Nagy Sándor a csatornán át magas töltést húzott s így Tyrust a szomszéd földdel összekötötte. Hét hónap múlva bevette a várost (Kr. e. 332.), de nem a szárazföldi oldalról, a töretés a tenger felől történt hajóra erősített törő kosokkal. Tyrus eredeti neve *Czor* volt, innét *Sarra*, melyet a rómaiak néha használtak, Virgiliusnál a tyrusi bibor mint »Sarranum ostrum« fordul elő.

5. A Jordán és a Holt tenger. — Palestina topographiáját jellemző tényező a Jordán. Neve *rohanót, leszállót* jelent, mivel alig van folyó a világon, melynek hosszúságához képest oly gyors esése volna. Az Anti-Libanon két oldalán támad Caesarea Philippi közelében, hol egykor *Lais* vagy *Dán* a Szentföld legéjszakibb tartománya terült el; innen dél felé foly s ezen irányát megtartja egész folyásán át; átmegy a kis *Merom* és a *Tiberiás* tavon, mely utóbbi 125 méternél mélyebben fekszik a tenger színe alatt; eb-

ből kifolyván, oly meredekségen foly alá sellőket képezve a *Holt tengerbe*, hogy ez utolsó tó 400 méternél mélyebben fekszik a Földközi tenger színe alatt. Ezen rendkívüli tó, meztelen sóréteggel borított partjaival, bitumenes vízzel, mely nehéz testeket képes színén megtartani s a vulkáni jelenségek, melyek körülötte mutatkoznak, a régi és újkori írókat egyaránt csodálkozásra ragadták. Déli részét egy alacsony vízválasztó vágja el azon hosszú völgytől, mely az *Akaba öböl* csúcsánál végződik; ez azt a gondolatot kelti, hogy valamely régi időben a Jordán az Akaba öbölbe folyt. Keleti mellék vize a *Jabbok*; egy más folyó, az *Arnon*, a Holt tengerbe foly.

6. Palestina természeti alakulása. — Palestina physikai alakulását könnyebb megértés végett következőleg kell átnéznünk. Szeljük keresztül egy-egy vonallal előbb nyugatról keletre, azután éjszakraól délre. Ha egy vonalat fektetünk végig Jeruzsalem szélességi körén, előbb egy alföldön megyünk át a tenger és hegység lába között, ennek a tengerparton elhúzódó nyugoti része homokos csíkot képez, míg a keleti rendkívül termékeny öv. A dombok kelet felé mind magasabbak, míg eléri a 650 m. magasságot, ekkor meredek lejtővel fokozatosan ereszkednek a *Ghor*-ba vagyis a Jordán völgyébe. Itt tropusi növényzet fordul elő, valószínűleg mély fekvése és védett helyzete miatt. Odább smét emelkedik a talaj a *Gilbad* hegyében, mely fokokon az arab pusztára ereszkedik le. Más részről, ha a középső hegyláncot követjük délről éjszakra, ott kezdjük, melyet az irás déli vidéknek nevez, a déli pusztá végén. Innen gyorsan emelkedik *Hebron* felé, melynek közelében a legnagyobb (950 m.) magasságot éri el; ettől kezdve a hegység határozottan kijelölve megy, míg hirtelen megszakad *Esdraelon* vagy *Jezeel* síkságánál, mely a tengertől csaknem a Jordánig metszi át a vidéket; e síkságot átszeli a *Kison* patak, nyugoti felén a *Karmel* meredek lejtője ereszkedik. Tőle éjszak felé ismét felemelkedik a hegység s hozzá csatlakozik az Anti-Libanonhoz. A *Hermontól* kezdve ezen hegységet párhuzamosan követi azon hegyvidék, mely a Jordán völgyét

keletről határolja. Ennek a változatos térségnek legnagyobb része ma kopár, de az ókorban rendkívül termékeny, »tejjel mézzel folyó tartomány« volt. Látható továbbá, hogy ámbár Aegyptom s az Assyr nagy birodalmak között, Kelet-Nyugat érintkező pontján esett, s alkalmas volt, hogy idő folytán innen induljon ki az evangéliom, mégis különálló vidék volt, melyben az igaz hit sértetlenül fennállhatott, mivel egy felől egy pusztá, másfelől egy csaknem kikötő nélkül való tenger határolta.

7. Palestina nem-izraelita lakóinak lakóhelye.

— Mielőtt beköltöztek az izraeliták Palestinába, e vidék számos törzs kezében volt, kik részben Ábrahámtól, részben más törzsből származtak; mind a mellett megjegyzendő, hogy mind a khanaaniták, mind a phoeniciaiak ép úgy mint a zsidók a semita törzshöz tartoznak. A philisteusok kivételt képeztek; úgy látszik a tenger felől származtak be, innen ered az ő halistenüknek *Dágonnak* tisztelete és a görög bibliafordításban »idegenek« (allophyloi) a nevök. A tengeri síkság déli részét ők lakták, míg éjszaki része, a *Sháron*, termékenységéről s virágairól nevezetes volt. Ez és a többi síkföl, a Jezrael és Jordán síkja a szó szoros értelmében vett a khanaaniták (alföldiek) birtokában volt. A középponti hegyeket a *hittiták*, *jebužiták*, *hiviták* foglalák el következő rendben délrőlészakra: a hittiták *Hebron* körül, a jebuziták *Jeruzsalem* (a régi Jebus) körül, a hiviták *Gibeon* körül. A Holt tengertől nyugotra a vad hegyek között éltek az *amoriták* (felföldiek), főszékhelyük keletre a Jordántól volt, hol miután kiűzték az *ammonitákat* és *moabitákat*, két nagy királyságot alapítottak: *Sihon* királyságot a *Gileadban*, az *Og* királyságot fentebb éjszakon *Basanban*. Az említett ammoniták és moabiták, kik az írás szerint Lóttól származnak, a Holt tenger és Jordánon túl laktak, Ammon a Jabbok és Arnon között, Moab délre Arnontól. Némi távolságban a Holt tengertől délre esett *Idumea*, az *edomiták*, Ézsau utódainak földje, ebben volt a híres *Petra szoros*, egy egyenes út az Akaba öböltől Palestina keleti részébe. Ezen család egy törzse, az *amelekiták*,

a philisteusok között telepedett le, egy másik, az *amoriták*, a Szentföld déli határán. Az *izmaeliták* és *midjaniták*, kik Abrahámnak Hagártól és Keturahtól származó utódai, a déli pusztát foglalták el.

8. Izrael törzseinek helyzete. — Izrael törzseinek története szoros kapcsolatban áll lakóhelyükkel. Némelykor a törzs foglalkozását is ez határozza meg. A bírák történetében azon törzset, melyből a bíró származik, gyakran szomszédsága szolgáltatta ki a közös ellenségnek. A szélül vagy kevésbé védhető helyen lakó törzseknek nincsen vagy elvész a jelentőségük, míg a hatalom azok kezében van, kik jó helyen laknak az ország közepén. Simon, ki az ország déli részén szállott meg, nemsokára eltűnik Jákob jóvendelése szerint, hogy elosztja Jákobban és szétszórja Izraelban. Ettől éjszakra a magas hegyeken Juda broszlán-törzse terült el, mely Jeruzsalem bevétele után a legerősebb állásban volt. Éjszaknyugotra Judától a philisteusok földje felé telepedett le Dán törzse, melyből Sámson származott. Fentebb éjszak felé a hegyek között lakott Benjamin törzse, melyből Saul származott, ez uralkodott mindazon utakon, melyek vezetnek egy felől a Jordántól Bethélen át, másfelől Bethorontól és Ajalantól a philisteusok földére. Ezután következik Ephraim — Józua törzse — Samaria földén; a hegyláncz végén, a Jezrael völgyre letekintve lakott Manasse féltörzse, mely József másik fiától származik. Midőn a vándorló midjaniták megtámadták ezen síkságot, ez volt azon törzs, melyből Gedeon támadt fel mint szabadító. Magát a síkságot Issachar törzse bírta, s beteljesedett ezel Jákob jóvendelése, hogy mint erős számár két teher között fekszik, és adófizető leszen vidéke népségeért. Helyzetének köszönheti Jezrael völgye, hogy Palestinának minden időben csatatere volt. Az éjszakibb vidéket Zebulon, Naftali, Aser törzse szállta meg, melyek külső fekvésüknél fogva legelőbb hurczoltattak fogságba. Köztük Zebulon a Galileai tó s a Földközi tenger között feküdt, Naftali tovább a Jordán forrásai felé, míg Aser (Debora énekének szavát használva) lakék a maga öbleiben, egyedüli törzs levén,

mely a tengerpart mentén lakott. A Jordán tulsó partján eső föld többi része, két és fél törzs lakhelye volt, ott nyájaikat legeltették, mivel pásztorok voltak. Manasse törzsének másik fele a Basan erdőben, Gad törzse Gilead földén telepedett le s Ruben odább délre, hol hasonlóan Simon törzséhez fokunkint elenyészett.

9. Palestina későbbi felosztása. — Az evangélium történet idején Palestina három részre oszlott u. m. *Judaea*, *Samaria* és *Galileára*; Samaria a kettő között a középső helyet foglalta el. A Jordán másik felén levő vidék *Perea* azaz tulsó föld nevet viselt. A városok közül, melyeket legtöbbször említ az evangélium, *Bethlehem* délre van Jeruzsalem-től, *Bethania* keletre az olajfák hegyétől; *Jericho* a Jordán nyugoti partján, közel a Holt tengerbe szakadásához; *Nazaret* az Esdraelontól északra eső dombokon; *Tiberias*, *Betsaida* és *Kafarnaum* a Galileai tó nyugoti partján. Mint római provinciának, fővárosa *Caesarea Stratonis* volt a tengerparton, délre a Karmeltől, úgy mint Antiochia volt Syria fővárosa. Azért fogták sz. Pált Caesareában birói vizsgálat alá, mivel itt volt a római procurator székhelye, míg a Jeruzsalembe székelő tiszt ki az írásban »fő kapitány« nevet viselt, csupán csak hadi tribun volt. A vidékek beosztása igen sokszor változott, mivel a rómaiak szokásuk szerint időről időre új meg új nemzeti királyságok alakítására buzditottak. Ilyen volt Nagy Herodes királysága Judaeában és a tetrarchia, melyre halála után fiai között birodalmát oszták. Továbbá sz. Pál idejében míg egy részen változó területtel uralkodott Herodes Agrippa, a másik részen a római procurator parancsolt, Damascus pedig Aretes, Arabia királyának birtokában volt. Hasonlóképen királyságok voltak Sophane és Comagene éjszaki Syriában. Nem lehet feltennünk, hogy ezen királyságok valóban függetlenek lettek volna Romától, a rómaiak csak azért jártak úgy el hogy a távol fekvő földeket természetes fejeik alatt csendesebbekké tegyék s jövedelmük rendes befizetését biztosítsák.

10. Jeruzsalem. — Helyzete meg van határozva

azzal, hogy uralkodó helye volt az ígéret földének. Mindenek előtt hegyi város. Minden felől dombok vették körül, 600 m. magasságban a tenger színe felett, végén azon felföldnek, mely egy felől a Jordán, más felől a Földközi tenger felé lejtősödik. Három oldalon természetes mély völgy határolja, melyek természetes sánczot képeznek körülötte; nyugaton és délen a *Hinnom* völgye, keleten a *Jozsafát* völgye, melyben a Kidron patak foly. Ettől különösen délre a sziklahegy meredekül emelkedik, de éjszakon könnyebb volt a bemenet s ez oldalról támadtatott meg Titus alatt. Három részből állott: Felső, Alsó és Új városból, elválasztva egymástól külön árokkal, melyeket a rómaiak egymásután vettek be. Az első délen feküdt a *Hinnom* völgye felett; ez volt egykor legmagasabb vára a jebuzitáknak, melyet oly sokáig ostromoltak a zsidók; később *Sion* vagy Dávid városa néven volt ismeretes. Ettől éjszakra volt az *Alsó* város vagy *Akra*, mely, mint neve mutatja, még tekintélyes magaslat volt. Midőn Tacitus Jeruzsalembe »duos colles immensum editos«-ról beszél, ezt és a Siont érti alatta. Keletre tőle egy mély völgyelés által elválasztva a kevésbé magas *Moria* szökel ki a *Jozsafát* völgyébe, szemben az *Olajfák* hegyével, mely a Kidron másik partján volt. *Morián* volt a templom tere, melynek udvarai egymásban emelkedtek fel, míg az egészet koronázta maga a templom. A római erősség, melynek a *classicus* íróknál *Turris Antonia*, az apostolok cselekedeteiben pedig *castrum* a neve, e tér meredek éjszaknyugati szögletében épült. A *Sion* és *Moria* között volt a *Tyropoeon* (sajtcsinálók) völgye, ennek nyílásánál a *Siloam* tó.

Ez volt az eredeti Jeruzsalem, de idő folytán a népség megszapordtával az éjszaki sík föld egy része is befoglaltatott, ezt nevezték *Bezetha* vagy *Új városnak*.

IV. FEJEZET.

Arabia, Aegyptom, Africa.

1. Arabia; Szinai. — Arabia, melynek területe majdnem oly nagy, mint Azsiának eddig Indiától nyugatra említett vidékei, alakjánál fogva nagyon hasonlít egy fejszéhez, melynek éle az Erythrei tenger felé esik. Belfölde nagy *fensik*, csaknem 1000 méter magas, és így kapcsot képez Irán felföldje s Éjszak-Afrika között, e két vidék mindegyikétől azonban egy-egy nagy mélyedés választja el: keleten az Euphrát völgye s a Perzsa öböl, nyugaton a Nilus s a Veres tenger.

Az egész terület homokos pusztá, melyet csak itt-ott enyhít egy oázis zöldsége valamely forrás szomszédságában, s a tenger mentén is egy tetemes növényöv húzódik el, különösen nyugoti részén a sabaeusok vidékén, mely híres volt fűszereiről, Arabia fő kiviteli cikkéről. Ezen résznek, melynek termékenységéről annyit beszéltek, adták eredetileg az Arabia Felix nevet, melyet később azon egész partvonalra alkalmaztak, mely az Arab öböl csúcsától a Perzsa öböl csúcsáig nyúlik.

Más felosztás szerint az éjszaki rész Palestina s az Euphrates között volt az *Arabia Deserta*, míg annak, mely a Szinai félszigettől a szent föld déli részén levő Petra arab városig nyult, e szerint Arabia Petraea a neve. A Szinai félsziget azon szöglet, melyet a Veres tenger két ága zár be. Éjszaki terjedelmes fele Izrael vándorló fiainak volt pusztája; déli részén gránit tömeg emelkedik ki, s ennek szívé-

ben, hol a legmagasabb tetők uralkodnak, emelkedik ki a két kilométernyi hosszú *Vadi Musa* felett a hagyományos *Horeb hegy*, a tíz parancs adásának színhelye.

2. Aegyptom: a Nilus völgye. — Herodotos egyesesen a »Nilus adományának« nevezi Aegyptomot, s ez igaz is, mert nemcsak a delta, mely egykor valószínűen tengeröböl volt, hanem a déli része is egészen egy oly mélyedést foglal el, melyet a folyó törmeléke emelt magasabbra. Következésképp, ha Aegyptomról beszélünk, meg kell tanulnunk a Nilus földrajzát. Felső részében e nagy folyó két ágból áll, a keleti ma *Kék*, a nyugati nevezetesebb *Fehér* Nilusnak neveztetik; a kettő egyesüléséhez közel feküdt az ó-korban *Meroë* városa, ma *Khartum*. Ezen ponttól torkolatáig három részre osztható: 1. Meroëtől Syenéig, 2. Syenétől Cercasorumig, ez volt Felső Aegyptom, 3. Cercasorumtól a tengerig, az Alsó Aegyptom vagy a delta. Az első Aethiopia földén volt s nevezhetjük a *katarakták* vidékének; de ezen kataraktákat nem kell vizeséseknek képzelnünk, hanem csak a sziklás mederben levő sellőknek, melyeken csolnakkal át lehet kelni.

Minthogy a Nilus természetes kereskedő út, Aethiopia termései már igen korán lehozattak Aegyptomba. *Syenénél* 800 km-re a tengertől a sellők megszűnnek s kezdődik Felső Aegyptom. Ez egy hosszú, szikláktól berekesztett völgy, mely fokunkint, de csakis apránként, a mint éjszakfelé halad, tágul ki 12 egész 18 kmtrre. A közbenső egyenletlenséget a Nilus televénye simította el. Jellemző még, hogy egész hosszú szakaszában egyetlen egy mellékvíz sem vesz fel. Ezen kerület legnagyobb városa volt *Théba*, melynek romjai maig nevezetesek. *Cercasorumnál* kezd a folyó megoszlanı s kezdődik Alsó Aegyptom; bár *Memphis* valamivel felebb állott, még is helyesebben határpontot képezhet. Fontosságát is központi helyzete szabta meg; ez az oka a mai *Kairo* nagyságának is, mely ugyanazon a helyen az ellenkező parton fekszik. Nem messze *Memphistől* volt a *Moeris tava*, túl a hegyeken a völgy nyugati oldalán.

3. **A delta.** — Alsó Aegyptom nagyon hasonlít egy egyenlő szárú háromszöghez; a görögök deltának nevezték, mivel e betűhöz hasonlít. Az egész terület szakadatlan sík fekete föld, a Nilus lerakódása, innét khemi (fekete) néven ismerték; gazdag növényzettel van fedve, ekkép igazolván Virgil következő sorait: »*Et viridem Aegyptum nigra fecundat arena.*« Ezt az évenkénti vízáradás szüli; ez utóbbi azon nedvességből származik, melylyel a Földközi tenger felől jövő éjszakai szelek vannak terhelve; e nedvesség lecsapódik, midőn a szelek Aethiopia hegyeit elérik, ekkép megdagasztják a felsőbb mellékfolyókat s eszközlik a Nilus áradását. Az áradás tart julius kezdetétől november végeig, legmagasabb fokát szeptemberben éri el. Herodotos ezen évszakban a vízből kiemelkedő városokat és falukat az Aegei tenger szigeteihez hasonlítja. A delta mindenkor át volt szelve a Nilus ágaitól, melyről rendszeren azt mondják, hogy két torkolaton szakad a tengerbe. Legnevezetesebbek voltak keleten a pelusiumi ág, melynek felső részénél volt a nevezetes *On* vagy *Heliopolis* és *Bubastis*; középen van a *Sebennyticus ág*, mely egyenest való lefolyása miatt legnagyobb igényt tarthat arra, hogy a Nilus valódi képviselője; nyugaton a *Canopusi ág*, mely-mellett a régi *Sais* és *Naukratis* városok voltak, melyekben görög kereskedők laktak. Ez utóbbi ág csatornával volt összekötve a *Mareotis tóval*, mely szorosan a part mellett feküdt; és azon szűk övnek részén, mely elválasztja e tavat a tenger-től, épült *Alexandria*; vele szemben állott *Pharos* híres világító tornyával. Ezen város helye méltó volt nagy alapítójához, ki belátta, hogy ez az a hely, honnét három világrészt lehet kormányozni.

4. **A Nilus hatása az aegyptomiakra.** — A nagy folyó, mely e vidéket öntözi, képezi kulcsát történetének és földrajzának. Termékenyítő ereje volt az oka korai műveltségének, minthogy a táplálék bősége fontos tényező a népesség szaporodásánál. De ugyanakkor elnyomó hatással is volt a lakosok jellemére, mint mindig megtörténik, ha a lakosság csupán csak egy nagy természeti tényezőtől függ.

Azonkívül a körülmény, hogy a föld mindennel szolgált, akadályozta a kereskedő hajlam kifejlését s így kívülről új eszmék nem jutottak be. A letelepült idegenek, különösen görögök száma is sokkal csekélyebb volt, semhogy valamikor nagyobb hatással lettek volna a nép nagy tömegére; s így az említett körülmények mellett s oly egyhangúság között, nem volt lehetséges, hogy gondolat- és cselekvésszabadság fejlődjék; azért az uralkodás szükségkép kényúri volt. Ugyan ebben kell keresnünk intézvényeik, mint a kasztrendszer állandóságának okát s hogy a mi még természetesebb, az istenségnek is jelképe a Nilus volt.

5. Afrika, oázisok; Cyrene. — Afrikának Aegyptom kivételével csak éjszaki része vonja magára figyelmünket, mivel a többi rész még ismeretlen volt a régiek előtt. A lakott rész a Földközi tenger partjától kezdve egész a sivatagig fokozatos földet képez; sok helyen rendkívül termékeny. Maga a *Zahara* pusztá kopár, kivéve némely helyeket, hol egy-egy mélyedésben az összegyűlő víz oázisokat alkot. Az éjszaki partokat részben már leirtuk a Földközi tengerrel kapcsolatban. Aegyptomtól nyugatfelé terjed *Cyrenéig*, itt van egy széles, de sekély öböl, melynek végeit a *Syrtek* képezik; s miután eléri azt a helyet, hol legközelebb ér Európához (*Mercurii promontorium*), csaknem egyenes irányban nyúlik tovább a Gibraltar szorosig. Cyrene a legkedvezőbb helyet foglalja el, s lakói, kik az Aegei tengerben levő Thera szigetről származnak, jól meg voltak jutalmazva kalandos utazásukért. Ez volt a Görögországhoz legközelebb eső pont; fokozatos vidéken területén el mintegy 16 km.-nyire befelé a parttól, védve volt a Zahara ártalmas szeleitől, s nyitva a tenger enyhe hűvös szellőjének; forrásai állandó vízűek voltak a leggazdagabb növényzet között. Tőle több szomszéd gyarmat származott, melyek között legfontosabb a kissé nyugatra fekvő Barka.

6. Karthago. — De azon hely, mely természeténél fogva legalkalmasabb volt arra, hogy nagy kiterjedésű uralma legyen, Karthago volt. E város, mely a Mercurii promonto-

riumtól nyugatra eső öböl mélyében feküdt, egy felől védve volt helyzete által, s uralkodott a Földközi tenger keleti és nyugati medenczéjén: szembe Italiával »Italam contra,« mint Virgil mondja és Siciliát mintegy átvezető hidnak tekintve, előnyös helyet nyújt mind a hódításra, mind a kereskedésre. Ebből következett, hogy Phoenicia gyarmatai Siciliában, melyek feje *Panormus* volt, mind az ő kezébe jutottak, és ne győzte volna le Gelo, Himera mellett, a Salamis csata napján, nem Róma, hanem Karthagó kerítette volna kézre a nagy nyugati hatalmat. Helyzeténél fogva gyarmatosította Sardiniát, Corsicát, a Baleari szigeteket és Spanyolország partjait, itt maga magát megújítva, mint *Carthago nova*. A város félszigeten épült, melyet a föld séggel négy kilometer széles isthmos kötött egybe, s ennek déli felén volt kikötője, a jelenlegi Tunis kikötője, mely sok hajót képes volt befogadni. Az eredeti vár sémi néven *Bozra*, erődnek hivatott, melyet a görögök *Byrsának* ejtettek ki; s minthogy ezen szó bört jelent, az a legenda keletkezett, hogy a föld megvásárlásánál a letelepedő anyyi helyet foglalhatott el, mennyit egy szíjjakra szelt bikabőrrel bekeríthetett, »Taurino quantum possent circumdare tergo.« A szomszédságában levő terület, a Kis Syrtistől az északi partig, később római provincia lett *Africa* néven és mint Aegyptom nagy termékenysége miatt Roma gabonátára lett és a főváros annyira függött ezen vidékektől, hogy a császárok alatt éhínség veszélye fenyegeti, ha a segély elvágatik. Másik főbb városa *Utica*, nyugatra Karthagótól, nevezetes Cató védelmezéséről.

7. Numidia, Mauretania. — Az Africa provinciától nyugatra eső partvidék Numidia és Mauretaniára oszlott, melyeket az *Ampsaga* folyó választott el egymástól. Az első, mely a mai Algir jelentékeny része, ismeretes a római történetben Massinissa, Jugurtha és Juba történetéből. Lakóinak *numidae* neve más formája a görög nomades névnek és azt jelenti, hogy mint a *gaetulok*, délre tőlük s a *garantok* még tovább a belföldön, vándorló törzsek voltak. Ezekről kapták a karthagoiak könnyű lovasaikat, kik nye-

reg és kantár nélkül lovagoltak, valamint parittyásaikat a Balearoktól kapták.

Nagyobb kiterjedésű *Mauretania*, a maurok vagy mórok vidéke, mely bizonyos távolságban az Atlanti tenger hosszában is huzódik. Déli határa az *Atlas* hegység, melyről a költők gyakran mint egyedül álló csúcsról beszéltek, bár valóban egy nagy hegylánczot képezett, mely itt ott 4000 meterre emelkedik a tenger színe felett. Midőn római tartomány lett, keleti fele *Caesariensis*, nyugati *Tingitana* nevet nyert.

V. FEJEZET.

Asia Minor, Thracia, Macedonia.

1. Hellespontus, Propontis, Bosporus. — A következő vidékek Görögország szomszédságában, az Aegei tenger partján fekszenek. De mielőtt róluk beszélünk, nem lehet figyelmen kívül hagynunk azon nagy tengert sem, mely éjszakra esik Kis Ázsiától, sem azon vizeket, melyek összeköttetésben állnak vele. Ha az Aegei tengert elhagyjuk, azon az úton, mely éjszakkéleti sarkán, a thrák Chersonesos és a trójai síkság között van, belépünk a *Hellespontusba* (Dardanellák), egy csavargós útba, mely 48 km. hosszú és másfél egész öt kilométer széles; különös egy keskeny határ két földrész között. Hasonlít egy folyóhoz s annak nézték a régiek; Homeros szélesnek nevezi, s bizonyosan csak ezen nézőpontból kiindulva adhatta neki e jelzőt. Csaknem közepén építette Xerxes hidját, *Abydostól* az ázsiai parton, az európai oldalon *Sestos* és *Madytus* között levő pontra. Valamivel feljebb volt a thrák oldalon *Aegospotami*, melynek torkolatánál szenvedték az athéniak azt a nagy csatavesztést, mely véget vetett a peloponnésusi háborúnak. Épen *Lampsacus* felett, mely a végső város az ázsiai oldalon, lépünk be a *Propontisba* (Marmora tenger), mely jó kiterjedésű beltenger; déli partja különösen változatos a szigetek, öblök és hegyfokok miatt. Éjszaki felén hasonló, bár szűkebb út, a *Bosporus*, 27 km. hosszú, 800 méter széles, vezet a *Pontus Euxinusba*; itt s a Hellespontusban erős áramlás vezet kifelé, mely a sok, a Pontusba szakadó nagy folyónak tulajdonítandó.

A Bosporusnak a Propontisba való nyílásánál mindkét parton egy egy megarai gyarmat állott, *Chalcedon* Azsiában s *Bizantium* Európában. Chalcedont alapították előbb, de Bizantium fekvése sokkal előnyösebb, azért mondá a delphii oraculum, ajánlva gyarmatúl választandó helyet, hogy városukat a »vakok földével szemben« építsék, vonatkozván arra, hogy Chalcedon alapítóinál hiányzott az ítélő tehetség. Ez talán a legelőnyösebb hely a világon, uralkodván két szárazföldön és két tengeren s három oldalról vízzel levén körülvéve, mely fölött dombokban emelkedik; van mély és biztos kikötője is, mely 11 km. hosszú, az *Arany-szary*. Ezért választotta N. Konstantin Konstantinápolyt székhelyül. Az Euxinusból a Bosporusba való bejárásnál volt két kicsiny sziget közel a partokhoz; *Cyaneae* (sötét-kék) volt a nevök sötét színükről; ezek voltak a *Symplegadok*, melyekről a rege azt mondja, hogy szétnyílnak meg összecsapódnak, s szétzúzzák a köztük elmenő hajót.

2. Az Euxinus tenger és a Maeotis tó. — A Pontus Euxinus eredetileg Axenosnak hivatott viharos természete miatt; nevét későbbben ezen jó hangzásura változtatták a görögök, kik igen szerették az euphemismust. Déli határát képezte Kis Azsia, keleti határán feküdt *Colchis*, melytől éjszakra a Kaukázus szgélyezte partjait; nyugaton volt Thracia s a *Hister* (Duna) vidéke, éjszakra déli Oroszország pusztái óriás folyóikkal, melyek közül a Dunához legközelebb folyt a *Tyras* (Dnyeszter), azután a *Hipanis* (Bug) s végre a *Borysthenes* (Dnyeper).

Legtávolabb eső vize az Euxinusnak a *Palus Maeotis* (Azovi tenger), jó kiterjedésű, csaknem friss vízű, melybe folyik a *Tanais* (Don). Közte s az Euxinus között volt a *Taurisi Chersonesos* (Krim), a földséggel csekély isthmos által összekötve; ép ott, hol a két tenger egybe volt kötve a *Cimmeri Bosporus* által, az európai oldalon állott *Panticapaeum* (Kercs) városa, mely a bosporusi görög királyság székvárosa volt, míg néhány századig itt fenn állott. Ez, mint a legtöbb görög gyarmat az Euxinus partján, a miletusiaktól allapított; élénk kereskedést űzött a belfölddel

s gabonával látta el Görögországot és scytha rabszolgákkal, kiket Aristophanes gyakran említ. Még jelentékenyebb kereskedő hely volt *Olbia* a Hypanis torkolatához közel.

3. Kis Ázsia. Átalános vonásai. — Azon nagy terület, melyet Kis Ázsiának hívunk, — kinyulva az ázsiai földrészből s három oldalról tengertől határolva, míg a negyedik oldalon az örmény hegyek szabnak neki határt, — természetes kapcsot képez Európa és Ázsia között. Rajta keresztül költöztek azon népek, kik a görög félszigetet s Itáliát lakják, eredeti hazájukból Iránból; és ha természeti alakulását vizsgáljuk, beláthatjuk, hogy benne megtalálhatók a két szomszédos földrész minden fontosabb tényezői: míg a belső rész egészen ázsiai jellemű földrész, a nyugati part, mely az Aegei tengert határolja, rendelkezik mind azon sajátságokkal, melyek Görögországot jellemzik.

Keleti határán 600 m. magas fensíkot képez, mely bár nyugat felé fokozatosan süllyed, mégsem száll alább 300 méternél, ott hol süllyedni kezd az Aegei tenger felé. E részen partjai, megfelelően a szomszéd Görögország partjainak, számos öböl és kikötővel vannak szabdalva, melyeket egymástól keskeny fokok választanak el és szigetek szegélyeznek; ennél fogva kedves megtelepedő helyük volt a görög gyarmatoknak.

Éjszaki és déli partján a földrész feltűnően megközelíti a tengert s a partok meredeken végződnek. Két határoló hegysége: éjszakon az *Olympus*, mely átmegy Pontuson, Galatián, Bithynián és Mysián; délen a *Taurus* Ciliciában és Pisidiában. Főfolyói az Euxinusba folynak: közülük a *Sangarius* (nyugat felé) átfoly Galatián és Bithynián; keleten a *Lycus* közel a parthoz támad Trapezunt háttérében, a Pontus folyója s mielőtt eléri a tengert, egyesül vele az *Iris*: e kettő között van a legnagyobb folyó a *Halys*, mely csaknem egészen bezárja a Lycust és Irist a nagy félkörben, melyet leír. Croesus idejében ez volt a lyd és perzsa birodalom határa; azért szólta a delphi oraculum ekkép: »Ha Croesus átkel a Halyson, egy nagy királyságot dönt romba.«

A termékeny lejtőt, mely az Aegei tenger felé hajlik,

négy folyó öntözi: a *Caicus*, *Hermus*, *Cayster* és *Maeander*, melyek mind hagyományos kapcsolatban vannak a görög gyarmatokkal.

4. Kis Ázsia felosztása. — Kis Ázsia tartományokra való felosztását, ha a tanuló emlékezetébe vésni akarja, jó jelt talál a hármas elrendezésben. Az egész ugyanis tizenkét tartományra van osztva; három volt éjszakon: *Bithynia*, *Paphlagonia* és *Pontus*; három délen, ezek: *Lycia*, *Phamphylia* és *Cilicia*; három középen: *Phrygia*, *Galatia* és *Cappadocia*; három nyugaton: *Mysia*, *Lydia* és *Karia*; az utóbbi vidékek partvonala három csoport görög gyarmattal volt benépesítve, az aeoli, ioni és dori-val; végre három nagy sziget van a part mellett: *Lesbos*, *Chios* és *Samos*. E beosztás mellett, minthogy egészen mesterséges, a következőket kell szem előtt tartanunk: a görög történet fénykorában, közöttük kettő, *Pontus* és *Galatia* nem is léteztek. 363-ig Kr. e. nem volt *Pontus* kiválság, ez időn túl 300 évig örökösödő uralkodók alatt állott, kiket rendszeren *Mithridates*-nek neveztek, míg végre *Pompejus* véget vetett neki 63-ban Kr. e. A *Galatia* név még későbbi korból származik, midőn egy gall néptörzs, ugyan azon fajtából, mely kizsákmányolta Romát és ostromolta Delphit, I. *Nikomedes* *Bithynia* királyától hivatván letelepedett a *Sangarius* és *Halys* között 250 körül Kr. e. — *Pontus* fővárosa *Amasia* volt szülőhelye *Strabo* földrajzírónak; az *Iris* partján épült, a hol ezen vidék királyainak temetkező helye mai napig meg van. A görögökre nézve azonban kereskedési szempontból nevezetesebb volt *Trapezus*; mivel Felső Ázsia kereskedésének nagy része erre ment nyugatra. *Galatiában* legnevezetesebb volt *Ancyra* (*Angora*), *Augustus* híres templomával, melyben feliratok örökítik meg ez uralkodó tetteit.

5. Éjszaki és közép tartományok. — Az éjszaki partvidék a közepén, mint egy púpban, úgy emelkedik; ez a púp *Paphlagonia*, melyet a *Pontustól* a *Halys*, *Bithyniától* a *Parthenius* választ el. Egy felföldön, közel a legészaki fokához feküdt *Sinope*, a legfontosabb az *Euxinus*

valamennyi gyarmata között. Odább nyugatra *Amastris*, nevezetesen puszpángfa erdei, melyek a *Cytorus* hegyen nőttek. Nyugatra e tartománytól Bithynia nyúlik, egész a *Rhyndacusig*, mely a Propontisba foly. E tenger partján vannak a főbb bithyniai városok: *Nicomedia*, az *Astacus* mély öble csúcsánál, alapította I. *Nicomedes* Bithynia királya; *Nicaea* az *Ascanius* tónál, az első keresztény zsinat székhelye; *Prusa* (Brussza) a bithyniai Olympus lábánál, melynek havas csúcsa Konstantinápolyból látható. Az Euxinus mellett volt *Heraclea Pontica* nevezetes város. A közép-pont keleti felében volt Cappadocia, nyugatra Phrygia, mintkettő egy időben nagy területű tartomány. Mielőtt Pontus létre jött, Cappadocia kiterjedt az Euxinusig s Galatia eredetileg Phrygiához tartozott. Mind a régi, mind az újabb időben nevezetes Phrygia gyapjújáról; a görögök inkább ismerték, mint Cybele mysteriosus ritusának eredetét, mely nagy befolyást gyakorolt rájuk.

6. Déli tartományok. — A déli tartományok keskeny partvidéken vannak a Földközi tenger és a Taurus közé szorítva. Legkeletibb volt *Cilicia*, nagy fontosságú vidék, mivel uralkodott a Kis-Ázsiából Syriába vezető út felett. A belföldről a Tauruson át ide vezető út *Ciliciae Pylae* nevet visel; ez egy keskeny út a sziklás hegyek között, mely valahol Tarsus felett vezetett a síkságra. Másik út, mely az *Issusi öböl* csúcsánál vezet el Syriába a *Mons Amanus* lábánál, *Syriae* vagy *Amanides Pylae* nevet visel. Ezen vezette át ifjabb Cyrus seregét Felső-Ázsiába. Cilicia védett helyzete s déli fekvése miatt gazdag déli növényzettel bírt. Fővárosa volt *Tarsus*, sz. Pál szülőhelye a *Cydnus* partján.

Szemben e partokkal feküdt *Cyprus* sziget, mely tojásdad alakú, északkeleti csúcsán azonban egy új alakú nyúlványa van, mely az Issusi öböl felé mutat. Keleti partján feküdt *Salamis* városa, a nyugatin *Paphos*, Aphrodite szentélyével; tőle délre *Amathus* és *Citium*.

Ciliciától nyugatra egy jentékeny öböl háttérében volt *Pamphylia*, melynek belső hegyvidéke *Pisidiának* hivatott;

még beleb volt a Tauruson túl *Lykaonia* felfölde. E vidékek főbb városait megtaláljuk, ha követjük sz. Pál nyomait első térítő útjában. Kikötvén *Attaleianál Pergába* megy Pamphiliában s *Antiochiába* Pysidiában, innen *Iconium*, *Lystra* s *Derbe* városaiba Lycaoniában.

Lycia keskeny vidéke, mely Pamphilián túl a tengerbe nyúlik, bár kevésbé híres, rendkívül gazdag lehetett, mert teli volt várossal, melyek között *Telmessus*, *Xanthus*, *Patara* és *Myra* legismeretesebbek. Számos hegyei közül legismertebb volt a *Mons Cragus*, melynek nagy kiterjedésű erdeiről beszélnek.

7. Nyugati tartományok. — Kis-Ázsia éjszaknyugati szegletét *Mysia* foglalta el, melyet a Propontis és Aegei tenger határolt; keleten a *Rhyndacus* szegélyezte, délen a Caicus és Hermus völgyét elválasztó hegyek. Nyugati partján bevágódott az *Adramittium* mély öble, melynek éjszaki partján a festői erdős *Ida* hegy emelkedik. Ezen hegységben egy nagy barlangból ered a *Scamander* (Mendere), és ennek környéke mint *Troas* volt ismeretes, de maga a trójai síkság odább, közelebb volt a tengerhez, hol a folyó kimenvén egy szűk völgyből átszel egy tizenkét kilométernyi hosszú síkságot, melyet mindkét felén alacsony dombok határolnak. Hol ezek elérik a Hellespontot, két fokot alkotnak, a keleti volt a *Rhoetaeumi*, a nyugati a *Sigaeumi*, *Sigaeum* városától, melyet rajta építettek. A nyugati partnál feküdt *Tenedos* sziget. *Trója* város helye nem egészen ismeretes. A legnevezetesebb mýsiai város volt a Propontisban *Cyzicus*, mely egy jelentékeny félsziget nyakát foglalta el. Nem messze tőle folyt a *Granicus*, melynek partján Nagy Sándor első nagy győzelmét aratta a perzsákon. Délen a Caicus szomszédságában volt *Pergamum*, hol egy ideig Nagy Sándor után királyság volt. Délre tőle, egészen a *Mons Messagisig*, magába zárván a *Hermus* és *Cayster* völgyeit, terjedt ki *Lydia*, mely néhány száz évig nagy birodalom székhelye volt, magába zárván Kis Ázsiának nagy részét. Fő hegylánca bensejében volt a *Tmolus* és a *Sipylus* a tenger parton; a Sipylus csúcsán áll Niobe kőalakja, melyet Homeros

megemlít. Fővárosa *Sardis* a Tmolus hegy éjszaki lábánál feküdt, a *Pactolus* folyó, a Hermus egyik mellékvíze mellett. E folyó arany tartalmú homokja valóban mese, de aranyat találtak ezen a vidéken s a legrégebb arany pénz is innét származik.

A Lydia és Lycia között levő területet *Caria* foglalta el; legnevezetesebb része a *Maeander* völgye; termékenységét okozta az a sok kanyarulát, melyet e folyó képez. Fő mellékfolyója a *Marsyas*, mely délről folyt belé; e folyó s a tenger között volt a *Latmos* hegy, melyhez *Endymion* mondája fűződik. Ázsia hét temploma közül, melyek a Jelenések könyvében említettek, *Laodicea* a Maeander felső folyásánál feküdt; *Ephesus* közel a tengerhez és *Smyrna* a tengerparton Joniában; *Sardis*, *Philadelphia* és *Thyatira* Lydiában; *Pergamus* Mysiában.

Midőn Kis-Ázsia római tartomány lett, az Ázsia név a nyugoti vidékre szorítkozott, mint láttuk Afrikánál, mely név hasonlóképen egy korlátolt területre szorítkozott. Ezen tartomány fővárosa Ephesus volt. Kis-Ázsia lakói legnagyobb részt az indeurópai népcsaládhoz tartoztak, sőt némelyek szorosabban a görög és római nép rokonai; annyi azonban valószínű, hogy a ciliciaiak és némely kisebb törzsek semita származásúak.

8. Ázsiai görög gyarmatok. Aeolis. — Már említettük Kis-Ázsia nyugati partjáról, hogy számos öböl és kikötő szabdalja, melyeket egymástól különféle alakú félszigetek és hegyfokok választanak el; továbbá változatos számos szigete miatt. Klimája a legkellemesebbek közé tartozott. Itt számos görög gyarmat alakult; a természeténél gazdag földet még gazdagabbá tette a belföldi népekkel való kereskedés, kiknek termékeit idegen földre szállították. Azért a művészet és tudomány itt hamarabb felvirágzott, mint egyebütt Görögországban. Itt szerkeszték a homerosi énekeket, itt énekelt Sappho és Alkaios, itt született Herodotos; itt alapíták Thales és Anaxagoras a philosophiát, midőn még e tudomány bölcsőjében ringott szülőföldén. A kellemes ion építészeti styl is itt keletkezett. Az Aeolis

név Mysia partvidékének adatott az *Adramyttium* öböl s *Cume* városa (a Caicuson túl) között; de az aeol telepítvény kiterjedt valóságban nagyobb térre, mert *Assos* és *Sigeum* is éjszakra mind ezen törzshöz tartozott, valamint *Lesbos* is két fővárosával, *Methymnével* éjszakon, s *Mytilenével* keleten. E sziget, mint legtöbb nagy sziget, birt egy területtel, szemben a szárazföldön, melyet *Peraea*-nak hívtak. Az *Arginusae* szigetek, melyek közelében nagy csata volt az atheniek és spartaiak között, *Lesbos* keleti csúcsa és a szárazföld között feküdtek.

9. Jonia és Doris. — *Lydia* s részben *Caria* partjait ion gyarmatok birták, melyek legéjszakabbika volt *Phoea*, szorosan az aeoli *Cume* mellett; erre következett *Smyrna* a hasonnevű mély öböl csúcsánál; ezután kiszökik a part *Chios* felé s képezi a különös alakú *Erythrae* félszigetet, melynek éjszaki részén emelkedik a magas *Mimas* hegy, a hajósok félelme veszedelmes viharai miatt. Innen visszahúzódik *Teos* és *Lebedos* mellett *Ephesusig* a *Cayster* mellett; e város messze földön híres volt *Artemis* templomáról, mely legnagyobb volt az ó-világban. Majd a part ismét előre nyúlik *Samossal* szemben a *Mykale* hegyfokban, hol a görögök és perzsák hadakoztak (479). Azon öböl déli oldalán, melybe a *Maeander* foly, volt *Miletos* nagy városa, szemben *Lade* szigettel; de oly nagy volt a folyó lerakódása, hogy most az öböl ki van töltve s *Lade* egy halmot képez a síkfeldön. Eleinte tizenketten voltak az ion városok s *Dodekapolist* képeztek; azután számuk tizenháromra növekedett, minthogy *Smyrna*, mely eredetileg aeol város volt, elfoglaltatott az ionoktól. Ezen szövetkezet gyűlö helye a *Mykale* hegy éjszaki lejtője volt, mely *Panionium*-nak neveztetett.

A délnyugati szöglete *Kis-Ázsiának*, mely számos keskeny, furcsán bevágott félszigetből áll, dór gyarmatok állomáshelye, melyek száma hat volt; ezek: *Halicarnassus*, *Cos*, *Cnidos* s a szomszéd *Rhodus* szigetének három városa *Ialilus*, *Lindus* és *Camirus*. Ezek képezték a *Hexapolist*, mely gyűlö helyét a *Triopiumi* *Apollo* templomában tar-

totta, és később kizárván Halikarnassust, Pentapolissá lett. Cnidos a Triopiumi promontorium végén épült; legnevezetesebb volt köztük Halicarnassus, mely ismeretes *mausoleumáról*, melyet Artemisia királyné emeltetett férje Mausoleus emlékére.

10. Thracia. — Azon terület, melyet Thracia s Macedonia elfoglal, éjszakon határolva van a *Haemus* hegy által, nyugaton a *Scardus* által, mely a Pindus folytatása; keleten a Pontus Euxinus, délen a Propontis s Aegei tenger által. Legnagyobb része dombos, szabálytalan; átszeli néhány határozott hegyláncz, melyek között legfőbb a *Rhodope*, Derékszög alatt érinti e hegység eleinte a Haemust a terület közepén, dél felé fut, míg eléri a partot, innen keleti hajlást vesz; ezen hajlást említi Virgilius e soraiban: »*Quaque rēdit medium Rhodope porrecta sub axem.*« Nyugatra tőle a Nestus folyó által elválasztva húzódik a tengerig a *Pangaeus* hegység. Egy más hegység, mely a *Scardustól* megy kelet felé, a Pangaeus érintésekor éri el legnagyobb magasságát; ez az *Orbelus*. E vidéket négy folyó öntözi, mind nagyobbak, mint Görögországei; a legnyugatibb, *Axius*, a *Thermai* öbölbe folyik; míg a többi három, *Strymon*, *Nestus* és *Hebrus* az Aegei tengerbe foly *Calcidice* és a *Chersonesus Thracicus* között. Legnagyobb a Hebrus, mely mellékfolyóival együtt csaknem egész Thraciát átfolyja. Thracia és Macedonia között a tulajdonképeni határ a volt Strymon, de később Macedonia egész Philippiig benyult Thraciába.

Thracia klimáját a görögök nagyon zordnak tartották; úgy beszéltek róla, mint a hűvös éjszaki szél, a Boreas hazájáról. A parton levő erdők nagy mennyiségű fenyőfát szolgáltattak, ezekből építették az athéniek hajóikat. Nevezetes volt még lótenyésztéséről, aranyáról, melyet Amphipolis mellett és környékén találtak. Legfőbb gyarmat, már említettük, Bizantium volt; ezenkívül nevezetesek *Perinthus* a Propontis mellett, *Mesambria*, *Abdera* és *Amphipolis* az Aegei tenger mellett. Ez utóbbi neve eredetileg *Ennea-hodoi* (kilencz út); a Strymon három oldalról vette körül épen ott,

hol kimegy a *Cercinitis* tóból. Kikötője, *Eion* a folyó torkolatánál öt km. távolságban volt. Odább keletre 14 km.-re a tengertől volt *Philippi* azon a síkságon, melyen a római köztársaság sorsa eldőlt. *Philippi* kikötője volt *Neapolis*, itt kötött ki sz. Pál, mikor *Philippibe* ment. Meg kell még emlitenünk a Hellespont s Aegei tenger között a keskeny *Thrák Chersonesost*. Miután görögök szállották meg, nyolcz kilometer hosszú falat húztak az isthumson keresztül a thrákok támadása ellen.

11. Macedonia. — Az *Axios* folyó Macedoniát két részre osztja; a keleti felszíne szabálytalanságára nézve hasonlít a szomszéd *Thraciához*, nyugati része a *Skardus* lejtőjén gazdag fensíkok sora. Legnevezetesebb *Pelagonia*, egyike a macedon törzs eredeti fészkének; déli részét *Lyncestisnek* hívták. A *Thermai* öböl csúcsától az *Olympos* lábáig nagy tengerparti síkság terül el, melyet átszel az *Axios*, *Lydias* és *Haliacmon*; nyugaton a *Bermiai* hegység és az *Olympos* egy része határolja, mely utóbbinak lejtői *Pieriát*, a múzsák eredeti hazáját zárják be. *Peria* fő városai *Pydna*, hol *Perseust*, a macedon királyt, levették a rómaiak, és *Dium*. Éjszaknyugati szögletében, hol a *Lyncestisből* az út Alsó Macedoniába vezet, állott a korábbi főváros *Edessa*, szép helyen, egy sziklapadon, melyet számos vízesés diszített. Helyzetének jelentősége abban állott, hogy uralkodott Alsó és Felső Macedonián. Ezen előnye nem volt meg a későbbi fővárosnak, *Pellának*, mely alacsony dombokon épült, közel egy nagy kiterjedésű mocsáros síksághoz, egyedül a tengerhez való közelsége ajánlta némileg. A római főváros *Thessalonica*, eredetileg *Therma*, a hasonló nevű öböl legbensőbb szögletében, természetes átmenő hely a be- és kiviteli kereskedésnél. Ez volt végső pontja a *Via Egnatianak*, mely az Aegei tengert összekötötte az *Adriai* tengerrel; kiinduló pontja *Dyrrachium* volt és később *Byzantig* nyult el.

12. Chalcidice. — Macedonia partjainak egy nagy részét a három ágú *Chalcidice* félsziget foglalta el, melynek gyarmatosai *Kalchisből* *Euboeáról* származtak. Legkeletibb

hága *Acte*, melynek határán az *Athos* hegycsúcs 2000 méter magasságra emelkedik; e félsziget isthmusa harmadfél km. széles, s ezen húzatott Xerxes csatornát, hogy elkerülje az Athost, melynél Mardonius hajóhada tönkre ment. Az isthmusnak a föld felé eső oldalán volt *Acanthus*. Actétől elválasztotta a *Singiticus* öböl *Sithoniát*, *Torone* várossal; odább nyugatra a Toronei öblön túl volt *Paleene* félszigete *Mende* és *Scione* városokkal déli részén, és isthumusán a híres korintheta gyarmat *Olinthus*. Ezen görög városok rendszeren a macedon királyok mellett voltak, azért részt kellett venniök Athén ellen a peloponnesusi háborúban. *Chalcidice* hegyein túl volt a *Bolbe tó*.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VI. FEJEZET.

Éjszaki Görögország.

1. Görögország általános jelleme s hatása a görögökre. — A vidék, melyet Görögországnak hívunk, jól lehet maguk a görögök *Hellasnak* nevezték, tulajdonképen Thessaliával kezdődik. Bizonyos tekintetben ez volt az ó kor legfeltűnőbb alakulatú vidéke, és alkata nagy befolyással volt lakói jellemére és történetére. Az összehasonlítás, melyet egészben véve már tettünk Európa s a többi világ részek között, még nagyobb mértékben alkalmazható Görögországra. Területéhez képest nincs olyan vidék, melynek hosszabb partja volna, mint Görögországnak, sem melynek külső szabása oly változatos, kikötőkben annyira bővelkedő volna. Görögország egészben véve hegyes vidék, mégis nem szabálytalan hegyek tömege, mint Thracia, hanem egész felszine, mind az al-, mind a felföld, kellemesen megoszlik gondosan határolt kisebb területekre. Ezen sajátságának hatása világosan feltűnik a görög nép történetében.

Mivel a tenger mindenütt szomszédosa volt, a görög valóságban tengeri nép, s a vidékeknek határozott kis területekre való eloszlása okozta, hogy számos államra szakadtak a helyett, hogy valóban egy néppé kapcsolódtak volna össze. Jellemükre is ugyanezen okok gyakoroltak hatást. A hegyi lakókat rendszeren jellemzi szülőföldjüknek s a szabadságnak szeretete; a tengerész nép viszont kalandos és változatos élete folytán merészségre és az új eszmék iránt való fogékonyságra tesz szert; mivel pedig a görö-

gökre mind a két befolyás hatott, jellemük ezen kétféle sajátosság egyesülése volt.

Egyúttal a nagy változatosság, melyet a vidék felszine mutatott, hegyek, dombok, völgyek és síkságok váltakozván rajta, és következképp a lakosság foglalkozásának változatossága idézte elő azt a mozgékonytságot, melyről a görögök annyira híresek voltak; a mérsékelt klíma is, távol a felmelegedés túlságától, összhangzásban állt a minden túlzástól való tartózkodással, mely izlésük titka volt.

A nemzeti jellem képződésében két elemnek kell jelen lenni, egyik benső, a faj természete, másik külső, a föltételek, melyek között kifejlődik. Annak az oka is, miért lettek a görögök oly jelentékeny nép, különösen értelmi tekintetben abban rejlik, hogy náluk megvolt e két elem találkozása a legnagyobb tökéletességben, mert egyik szorosán megfelelt a másiknak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e két tényező sajátossága, a mily mértékben megyünk délre, azon mértékben tűnik fel mind jobban; Thessalia és Epirus a mi tengerpartját illeti, legkevésbé kifejlődött, itt volt egyugyanazon időben a legkevésbé hellen népség; a középső részben előnyösebb mind a kettő, de tetőpontját a Peloponnesosban éri el, hol a legfejlesztettebb vidék s a legtisztább népfajta található.

2. Éjszak- és Közép-Görögország hegyei. —

Éjszaki Görögország két részre oszlik egy jól meghatározott választó vonal által, mely *Scardus* és *Pindus* név alatt északról dél felé húzódik. A *Scardus* messze északon támad, túl a *Pelagonia* sikon s elválasztja nyugati Macedonia fensíkját Illyricum vad földétől, délre nyúlván egész *Lyncestisig*. Itt kezdődik a *Pindus*, s a hol Thessaliának éjszaknyugati szögletét eléri, felemelkedik a tekintélyes *Lakmon* hegyben, mely a legnevezetesebb vízválasztóját s középpontját képezi éjszaki Görögország hegységeinek. Róla az *Aous*, *Aractus* s *Achelous* folynak nyugat felé, a *Haliacmon* és *Peneius* a keleten levő tengerbe. Ugyanezen pontból indul ki a *Ceraunius hegység* északnyugat felé, mely a *Acroceraunius* fokban végződik Itália sarkával szemben,

míg keletre a *Cambuni* hegyek húzódnak, az *Olymposban* végződven, mely a Thermai öböl mellett emelkedik. Az Olympos legmagasabb hegye a görög félszigetnek s közel 3000 méter magasságot ér el. Tőle délkeletre a partot szegélyzi az alacsonyabb, mégis elég magas *Ossa* és *Pelion*. Ezen hegység folytatódik a sziklás *Euboea* szigeten s ezen túl az éjszaki *Cykladokon*, *Andros*, *Tenos* és *Mikonos* szigetein. A *Lakmon* hegytől délre a *Pindus* elválasztja Thessaliát Epirustól, míg végén a *Tymphrestus* magas csúcsa emelkedik ki. Ezen a ponton, közel a *Spercheius* forrásához, több hegyláncz válik el; az *Othris* húzódik keletre és képezi Thessalia déli határát, végig kíséri a *Spercheius* völgyét s a *Malisi* öblöt; délkeletre a nem kevésbé magas *Oeta*, vele párhuzamosan, ugyanazon vidéket délről határolja; délnyugaton van Aetolia szabálytalan hegysége. A *Pindus* főirányát azon hegysorok folytatják, melyek a *Parnassus* és *Helicon* néven mennek át Phocison és Boeotián s alább mint *Cithaeron* és *Parnes* választják el az utóbbi vidéket Attikától, míg egy kiágazása *Cithaeronból* dél felé a korinthetai öböl partján képezi *Gerania* nagy tömegét, mely elzárja az isthmus bejárást.

Más részről az *Oeta* végétől egy alacsonyabb hegyláncz szegélyzi az euboeai szorost, átmenvén *Locris* területén s *Boeotia* keleti felén, míg találkozik a *Parnessal*, hol a magas *Pentelikosban* éri el tetőpontját; innentől fogva a *Sunium* fok felé lassankint sülyed s tovább folytatódik *Ceos*, *Cythnos*, *Seriphos* és *Siphnos* szigetén. Ekképen látjuk, hogy Görögország védve van egész sor természetes erősség által, milyenek az *Olympos*, *Othrys*, *Oeta*, *Cithaeron* s *Gerania*, ezek mind egymás után áthágandók, mielőtt valamely hóditó elérhetné *Peloponnesost*. Görögország hegysegei élesen szabottak és szép formájúak; az uralkodó hegyek száma nagy; mert jóllehet egyedül az *Olympos* emelkedik fölül 2500 méteren, mégis több mint 25 van a különböző vidékeken, melyek magassága 1300 méter s némelyek közöttük késő tavaszig vastag hóval vannak borítva.

3. Éjszaki és Közép-Görögország partvonala. —

A görög félsziget partjait az Olymposztól és az Acrocerauni foktól vázolván a Korinthetai isthmusig, meg kell előbb jelöl-nünk, miként van-e vidék két tagba osztva a tenger által, melynek öblei a két átellenes oldalról nyomulnak be a bel-földbe. Az első képezi a *Malisi* és az *Ambraciai* öböl, párhuzamosan a Tymphrestussal; a másodikat a *Saroni* és a Korinthetai öböl az isthmus két oldalán. Egyébként mindkét oldalon az elsőől éjszakra eső partvonal csaknem egyenes, kivéve Thessalia délkeleti szögletén az elzárt *Pagasaei* öblöt. Odább dél felé az *Ion tenger* partja a *Rhiumi* tengerszorosig, bár kevésbé egyhangú, kevés jó kikötővel bír; de keleten Locris, Boeotia s Attica partja rendkívül változatos s vizeit nagyon védi az *Euboea* sziget természetes révgátja.

A partvonalnak ugyan ezen változatossága van meg a *Saroni* öbölben s a Korinthetai öböl éjszaki partjain, hol a legfőbb bevágódás a Delphihez vezető *Krissa* öble.

Ekkép Középső és (a mint látni fogjuk) Déli Görögországban is a hegyek a tengerbe nyúlnak s a tenger benyúlik a föld belsejébe, úgy hogy a tengerpart s a belföld egyesítve vannak a helyett, hogy két önálló területet képeznének, mint legtöbb vidéken. Másfelől azt is látjuk, hogy míg Görögország nyugati partjai, Peloponnesost is bele értve, ritkán bírnak jó kikötőkkel, ezek nagy számmal vannak a keleti parton; erre az oldalra esnek a nagy parti síkföldek is, mint a phtiotisi, maliai, atheni és argosi, melyek nyitva vannak a tenger felé. Ennek következménye volt, hogy a görög telepítés korábbi időben keleti s nem nyugoti irányt vett s ezen törekvés erősödött a szigetek helyzete által, melyek lánczot képeznek az Aegei tengeren keresztül és természetesen vonzották a gyarmatosokat Kis-Ázsia partjai felé.

4. A görög városok fekvése. — Görögország dombosságának a következménye, hogy a városok rendszeren emelkedettebb helyen épültek. A helyek között, melyet a

görögök legszivesebben választottak, leggyakoribb a hegy-ágak vége, mely uralkodott a síkság vagy a völgy fölött. Az ily hegyek mentek voltak a támadástól s kezükügyébe eső szántóföldet zártak körül. Az ily dombtetőket hatalmas köfal vette körül, melyekhez a környező vidék bőven adott anyagot; a kövek minden ragaszték nélkül saját súlyuknál s gondos összeillesztésüknél fogva tartottak egymáson. — Néhol, mint pl. Athénban, ez a fellegvár volt az eredeti város, azután, a mint az épületek a lejtőn alul is kiterjedtek, alakult a város, megkülömböztetve szorosan az első tartózkodási helytől, s ezt ismét fallal vették körül. Rendkívül ritka eset, mint például Spartánál, hogy egy város felnőjön a nélkül, hogy falak kerítenék. A könnyű védelmezhetőség, melyről ekkép gondoskodva volt, idézte elő, hogy az ügyek elég korán megállapodásra jutottak, s a városi élet vitatkozásai és összeütköző érdekei eredményezték az általános politikai érdeklődést s a demokrata szellemet. Más részről a fellegvár vagy akropolis a város felett sok veszély forrása volt, mert a ki hatalmában tartotta, parancsolhatott az alatt fekvő résznek is. Azért látjuk, hogy a tyrannusok első tette mindig az akropolis elfoglalása.

5. Thessalia. — Thessalia — Herodotos szerint — beltenger volt, mielőtt a viznek lefolyás nyílt a *Tempe* völgyén át, melyet a monda szerint Poseidon készített, tridensével ketté hasítván az Olympus és Ossa közötti hegygerinczet. Az egész területet a *Peneus* és mellékvizei csapolják le, melyek a *Tempe* szoroson át jutnak a tengerbe. A *Peneus* a *Lacmon* csúcson ered, Thessalia éjszaknyugati részén, folyása közben jelentékeny ívet ír le s felveszi az *Enipeus*, *Apidanus*, *Onochonus* s *Pamisus* vizeit, melyek délről jönnek; kevéssel előbb, mint a *Tempe* völgyébe lép, veszi fel északról a *Titaresiust*. Ellenkező oldalon, nem messze ezen ponttól, van egy időszakos forrás, melynek lefolyó vize előbb a *Nessonis* tavába, azután a *Boebe* tóba folyik; ez utóbbi szorosan a *Pelion* hegy lejtője alatt van; nincs kifolyása, de vízvázalató van közte és a *Pagasaei* öböl között.

Thessalia határát élesen megjelölik a következő hegylánczok: nyugaton a Pindus, délen az Othrys, keleten az Ossa és Pelion, északon a Cambuni hegység. Északkeleti szögletében mint egy örtorony emelkedik s az egész fölött uralkodik az Olympus. De azért nem kell szakadatlan síkságnak képzelnünk, mert különböző irányban dombsorok szelik keresztül, köztük a legnevezetesebb éjszokról délre Larissa felé tart.

Thessalia gazdag földje csalétkül szolgált a hódítóknak, így a thessaliaiak Epirusból vándoroltak be és kiűzték a boiotokat, a tartomány korábbi lakóit. Ennek tulajdonítható, hogy szervezete különbözött Görögország többi vidékeitől. A föld egyes jómódú családok kezében volt, ilyenek az Aleudák Larissában, a Skopadák Crannonban, kik szolganépség fölött uralkodtak. A parti síkságon lovakat neveltek, mi híressé tette Thessaliát lovassága miatt.

6. Thessalia felosztása, városai és főbb útjai. —

Egészben véve négy részre oszlott, u. m. *Hestiaeotis*, *Thessaliois*, *Pelasgiotis* és *Phtiotis*. Ezek közül *Hestiaeotis* északnyugati szögletét foglalta el, fővárosa volt *Tricca*. — *Thessaliois* délnyugaton feküdt, átfolyják a Peneus mellékvízei; itt feküdt *Pharsalus* város, mellette hasonló nevű síkság, színtere a Caesar és Pompeius között lefolyt híres csatának. — *Pelasgiotis*, mely északkeleten feküdt, politikailag legfontosabb terület, itt volt a vezérváros *Larissa*, a Peneus mellett, odább délre *Crannon* és *Pherae*. Nem messze ez utóbbi helytől volt *Cynoscephalae*, nevezetes az utolsó macedoniai Fülöp leveretéséről Flaminius római consul által. — A negyedik kerület, *Phtiotis*, az Othrys lejtőit s a Pagasaei öböl szomszédságát foglalja el; bizonyos tekintetben önálló államot alkotott, mivel Thessalia többi részétől a hegyek és vízválasztók által volt elválasztva s a tengerre nyílt. Thucydides azt mondja, hogy ez volt a hellének korábbi hazája. Híres volt régen mint Achilles szülő helye s a beltengere volt, úgy látszik, bölcsője a görög hajózásnak. Innen mentek az Argonauták kalandos útjukra, a szomszéd Pelion lejtőin vágták a fenyüket az Argo hajóhoz; egy sziklás dombon az öböl csúcsánál állott

Iolcos. Közel hozzá a part kiszökellésén építette *Demetriast* Demetrius Poliorcetes, s minthogy ő uralkodott a szomszéd Thessalián is, kikötője egyike volt Görögország három fő kikötőjének, Chalcis és Korinth levén a másik kettő.

A kivülből eső thessaliali törzsek közül megemlíten-dők a perhaebok északon a Titaresius folyása mellett, dél-nyugaton a dolopok és dryopok a Pindus tövében, keleten a magnetek az Ossa és Pelion felföldén.

A Thessaliába vezető utak között legnevezetesebb volt a *Tempe*, egy keskeny, csavargó 6—8 km. hosszú hegyszoros, telve a legbújabb vegetációval a Peneus mentén, szegélyezve sziklás meredélyek által, melyek védelmét megkönnyítették. De meg volt kerülhető egy más úton, a Petrai úton az Olympus nyugoti oldalán, mely a larissai síkság éjszaki részére vezetett. Epirusból egy út a Lacmon hegyen át a Peneus völgyébe vezetett, ezen vonult keresztül Julius Caesar Pharsalushoz; egy más az Ambraciai öböltől vezetett közel *Gomphi* városához; a Malisi öböl felől az Othrust met-szette át egy út, melyet *Coele* vagy mélyútnak neveztek.

7. **Illyricum és Epirus.** — Epirus, mely a Pindusnak ellenkező oldalán fekszik, felszínére nézve éles ellentétet képez Thessaliával, mivel hegytömegekből áll. Illyricum, melytől a Ceraunius hegység választja el, hasonlóképen hegyes; néhány folyó szeli át, köztük legnevezetesebb az *Aous*. A tengerparton itt-ott termékeny síkságok vannak, s ezek képezték *Epidamnus* és *Apollonia* görög gyarmatok jóllétének alapját. Epirus három kerületből állott, ezek: *Chaonia*, *Molottis* és *Thesprotia*. Chaonia északnyugaton feküdt a *Thyamis* folyóig délre; ezen vidéken, szembeu Corcyra éjszaki részével feküdt *Buthrotum* város. Molottis a keleti részt képezte távol a tengertől, egy nagy tava volt, a *Pambotis* (Janinai tó). Thesprotis a legdélibb vidék, partján volt *Sybota* kis sziget. Főfolyója az *Arachtus*, mely a Lakmonon ered s dél felé az Ambraciai (Artai) öbölbe foly. Bár kevésbé ismerték a görögök Epirust, mégis volt itt három tényező, mely a görög mythológiában nagy szerepet játszik; ú. m. az *Acheron* folyó, az *Acheolus* forrásai s a dodonai ora-

culum. Az Acheron mély hegytorokban folyt, mely igen alkalmas vala arra, hogy felkeltse a félelem érzetét; a mint e szorosból kikerül a tenger közelében alkotja az *Acherusia* tavat. Az *Acheolus*, mely nem messze támad az *Arachus*-tól, egy darabig kíséri a Pindus hegységet, míg belép *Acar-naniába*; ezt úgy ismerték a görögök mint valamennyi folyó között a legrégebbit. A dodonai oraculum helyét nem tudják bizonyosan, valószínű azonban, hogy a *Pambotis* tó szomszédságában feküdt.

Az *Ambraciai* beltenger éjszaki partján volt *Ambracia*, hasonló nevű várossal az *Arachus* mellett; keleti partján *Amphilochia*, *Argos* nevű fővárossal. Az *Ambraciai* öblöt délről az *Actium* földnyelv zárja be, e mellett volt színhelye azon tengeri csatának, melyben Augustus Antoniust és Cleopatrárt legyőzte.

8. Acarnania és Aetolia. — Görögország partjai Epirustól kezdve tovább nyúlnak dél felé *Acarnaniában*. E föld is nagy részben hegyes, de van egy nagy folyója, az *Acheolus*, melynek termékenyítő vize északról délre egész hosszában átmetszi. Ennek partján egy termékeny síkságon, *Acarnania* közepén volt *Stratus*, a főváros; torkolatához közel feküdt *Oeniadae*, nagyon erős hely, minthogy mocsárok közepette épült. Torkolatánál a tengerben találjuk az *Echinades* szigeteket, melyek közül némelyek már a *classicus* időben egyesültek a szárazulattal a folyó lerakódása következtében.

Acarnaniától keletre volt *Aetolia*, mely a korinthetai öböl bejárásánál messzebb nyúlt kelet felé; nagy jelentőségű folyója volt az *Evenus*, nevezetes tava a *Trichonis* tó. Számos hegyei között jelentékeny a *Korax* hegy, szemben a *Parnassussal*, melynél csak kevéssel alacsonyabb. Azon tengerszoros, mely az *achaiái Rhium* és az *aetoliai Antirhium* között vezetett a korinthetai öbölbe, harmadfél km. széles.

3-3

VII. FEJEZET.

Közép-Görögország.

1. **Malis.** — Görögország azon része, melyhez most értünk, teljesen birta azokat a tényezőket, melyeket legjellemzőbbeknek találtunk; t. i. az élesen jelölt hegylánczat, kiszabott völgyeket és mély sikokat, a hosszú és tekervényes partvonalat, s ezzel együtt a legtisztább hellén népséget.

Thessalia déli részén a Spercheius tágas völgye foglal helyet az Othrys és Oeta között, kiterjedvén a *Tymphrestus* lábától, hol a folyó forrása van, a Malisi öböl, mely valóságban e völgy folytatása. E vidék szöglete, az Oeta sziklái s az öböl között Malisnak hivatott. Nagy fontosságú volt Görögországra, mert itt volt kulcsa, a *Thermopylae* szorosa. A hágó valóban azon a ponton túl kezdődik, hol az *Asopus* kijöven délen egy torokból a tengerbe szakadt; de jelenleg az iszap, melyet a Spercheius folyó magával hozott, annyira kifelé tolt a partot, hogy az *Asopus* a Spercheiusba foly s a Thermopylae mellett tágas síkság van. Az *Asopus*tól nyugotra eső magaslatok lábánál feküdt *Trachis* városa, valamivel felette van *Herakleia* helye, melyet őrhelynek építettek a spartaiak a peloponnesusi háboru idején. Az *Asopus* torkánál mentek a perzsa csapatok Hydarnes vezetése alatt a magaslatra vagy Anopaeára s kerültek így a görög hátvéd megé. Az út, melyen Leonidas a spartaiakkal oly vitézül harczolt, szorosán a tengerparton vitt el a hegy lábánál; e helyen meleg források voltak s innét vette e szoros a nevét.

2. Locris és Doris. — Korábbi időkben a locrisi törzs a Malisi öböltől a Korinthetai öbölíg terjedt, de midőn a boeotiaiak bevándoroltak Thessaliából, két részre szakadtak s a történeti időben két törzset alkottak a két tengerpartján. Azon kopár hegység, mely a Malisi öböl mellett az Oeta folytatását képezi, *Cnemis* nevet visel, ez volt lakóhelye az *epicnemisi locrisiak*nak; területükön vezetett át egy nagy fontosságú utat a Thermopylae és a phocisi síkság között, mely *Elateiánál* kezdődik. Odább keletre volt az *opusi Locris* az euboeci tenger mellett. E két részt egy phocisi terület választotta el egymástól, melyet *Daphnus*-nak neveztek, szemben az euboeci *Cenaeum* fokkal, a *Lichades* szigetek szomszédságában.

A második locrisi törzs, a *Locri Ozolae* elfoglalta az Aetolia és Phocis között levő háromszög alakú területet, melynek partjait a Korinthetai és Crissai öblök mosták. Nyugati határán feküdt *Naupactus* fontos, jókikötőjű város, mely uralkodott az öböl bejáráson; keleti határán *Amphissa*, azon síkság csúcsán, mely a Crissai öböl mentén terül el. Innen egy út vezet a hegyeken, Dorison át, Malisba és északi Görögországba.

Doris kicsi területe, jóllehet egykor a dórok telepedő helye, csak négy várossal bírt, s azon magaslatot foglalta el, mely az Oeta és Parnassus között esik. Itt volt a Cephissos forrása, s ezen folyónál fogva szorosban egybe volt kapcsolva Phocissal.

3. Phocis. — Phocis be volt rekesztve az Ozoliai és Epicnemisi Locris, Doris és Boeotia s a Korinthetai öböl által. Két egyenlőtlen részből áll, t. i. a Cephissos felsőbb völgyéből s a Parnassus hegyes vidékéből. Az előbbi völgy nyílt Doris és Boeotia között, az utóbbi csaknem egészen hegységtől volt elfoglalva, mivel a Parnassus a legtömegesebb hegység valamennyi görög hegyek között. A Korinthetai öböltől elválasztja a *Cirphis* hegy, s a két hegy között levő mélyedésben rohan alá a *Pleistos* folyó, mely a Crissai öbölbe ömlik. Ezen mély völgy képezte a híres *schiste odos* vonalát, melynek keleti végén három út találkozott; ezek közül

egyik Delphibe vezetett, másik Daulisba, a harmadik Thebaeba. Ez volt a *Triodos*, hol Oedipus megölte atyját, Laïost.

A Parnassus déli részén szemben a Cirphis hegygyel a Pleistos völgyén elnézve feküdt *Delphi*, 500 méter magasságban a tenger felett. A Crissai öböl csúcsától, hol *Cirrho* kikötője volt, a Parnassus tövéig, melyen Crissa Delphi örvárosa állott, terült el a szent síkság, melyet tiltva volt megművelni. Ezen tilalom megsértése volt oka a szent háborúknak. A sziklalejtő felett, melyen Delphi állott, két meredek sziklafal emelkedik fel, melyek egymást tompa szög alatt metszik. Érintkező pontjuknál, hol egy keskeny torok van, ered a *Castalia* forrása, mely a meredekről vízesésekben hull alá s alant a völgyben egyesül a Plejstossal. Az említett meredek a Parnassus ikercsúcsát képezik, melyeket gyakran említenek a görög költők, de szükségkép meg kell különböztetni a hegység legfelső csúcsától, mely közel 2500 méter magasságot ér el s csak egy és nem kettő. Apolló temploma tekintélyes helyen állott, szorosan a nyugoti meredek lábánál. E helyet félreeső volta és meglepő nagyszerű környezete tevék a nagy oraculum méltó székhelyévé.

4. Boeotia. — Területe nagyobb volt, mint az e fejezetben eddig említett vidékek területe együtt véve; előnye volt továbbá, hogy a keleti és a nyugati tenger határolta; a Phocis és Attica között forgó kereskedelmi úton feküdt, s uralkodott az éjszaki Görögországból a délbe vezető út felett. Mindezeket azonban ellensúlyozta ködös völgyeinek nehéz levegője, mely okozta, hogy a boeotiaiakat phlegmaticus vérmérsékletük miatt nehéz értelmű és durva embereknek ismerték. A vidék belseje négy oldalról hegyektől van bezárva; Attica felé a Cithaeron és Parnes által, a euboeai tenger felé az opuntiai hegyek folytatása által, a Korinthetai öböl felől a Helicon, Phocis felől a szomszéd hegyek nyúlánya által. Ezek között a *Helicon* a legmagasabb, s híres messze földön mint a múzsák lakóhelye; egyik kiágazásának, a *Leibethrium* hegynek, s oldalán az *Aganippe* és *Hip-*

pokrene forrásoknak nevei, kapcsolatban voltak ezen istenségekkel. Az ekképen bezárt terület közbenső domboktól két medenczére osztatik; fővárosok: *Orchomenos* és *Thebae*. E két város története különböző; a hőskorban *Orchomenos* volt a legnevezetesebb boeotiai város, midőn itt uralkodott a Minyas dinastiája, a későbbi korban *Thebae*. A legnyugatibb medencze magába zárta a *Copais* nagy kiterjedésű, de csekély mélységű tavát, mely nyáron alig volt egyéb mocsárnál, s híres volt angolnáiról. Táplálta a *Cephissos*, mely *Dorisban* ered, azután átfoly *Phocison* s *Boeotiába* egy keskeny szoroson jut, mely *Chaeronea* szomszédságába esik. Ez volt a vidék legfontosabb bejárója, ennélfogva többször csataszínhely volt. A *Copaisnak* csupán, föld alatti kifolyása volt, vajjon természetes vagy mesterséges-e nem tudhatni, ez hozta összeköttetésbe a tengerrel. Az említeteken kívül nagy városai még *Lebadeia*, *Coroneia*, *Haliartus*.

A másik medencze szabálytalan volt, s legnagyobb részét az *Asopus* csapolta le. Ez nem messze támad *Thespiæ* és *Leuctra* városától a medencze nyugati szögletében s a keletre eső tengerbe ömlik. Torkolatától nem messze, kissé nyugatra volt a *Deliumi* templom és szent térség.

A két tenger fele útján egy önálló síkságon feküdt a főváros *Thebae*, egy földháton, mely a megette levő dombokból éjszak felé nyúlik ki. Mindkét oldalán víz van, a *Dirce* és *Ismenus* folyók, melyek a síkságon egyesülnek. A víz bősége és központi helyzete voltak e város legjobb ajánlói. Vetélytársa *Plataea* a *Cithaeron* északi lejtőjén feküdt; közelsége miatt szoros kapcsolatban állott *Atticával*, melylyel folytonos politikai összeköttetése volt. A szemközt álló hegyhát volt a vidék vízválasztója, melyről az *Asopus* folyó az egyik, az *Oëroë* patak másik irányba foly. Ez volt színhelye a *plataeai* csatának s azon csetepatéknak, melyek megelőzték. A *Cithaeron* lejtőjén, de valamivel inkább keletre, voltak a határvárosok *Hysiae* és *Erythrae*.

5. Euboea szigete. — Viszonylagos fekvésénél fogva úgy tűnik föl, mintha *Boeotiához* tartoznék. Ezen eset

tényleg elő is fordult, midőn a peloponnesosi háború alatt az Euripus út, az Euboeai tengersizoros legszűkebb része, hiddal volt átszelve: Az Euripus körülbelül 40 méter széles s közepén két részre osztja egy szikla. Árapálya miatt régen híres volt. Ezen út felett való hatalom igen jelentős volt, mivel az éjszokról délre menő kereskedés az Aegei tengerből erre vonult Attica és a Poloponnesus felé, hogy kikerülje a veszélyt a nyílt tengeren vagy a sziget keleti partjainak szikláinak között. Innét *Chalcis* városa, mely partjain épült az euboeai oldalon, korán jelességre vergődött, mint látjuk Chalcidicén levő gyarmatairól is.

Néhány kilométerre tőle délfele volt *Eretria* a sziget másik fővárosa; s vele csaknem szemben a boeotiai parton *Aulis*, honnét Agamemnon hajóhada kiindult.

Egész Euboeát sziklás hegyláncz szeldeli át, mely folytatása az Ossa és Pelionnak; legnagyobb magasságát éri el a *Dirphe* hegyben *Chalcis* megett. Szemben a Pagesaei öböl bejárásával a sziget északi részén volt *Artemisium*, színhelye a perzsák és görögök között lefolyt ütközetnek; déli végén voltak a *Caphareus* és *Geraestus* fokok, rendkívül félelmesek a hajósok előtt viharai miatt. Az utóbbi fokhoz közel, Attica átellenében, feküdt *Carystus* városa.

6. Megaris és Attica. Általános vonások. —

Boeotia s a Sárioni öböl között feküdt azon háromszög alakú földterület, melyet Megaris és Attica foglaltak el; eredetileg azonban, a dór vándorlás előtt, mely Megara alapítását eredményezte, politikailag és physikailag egy egészet képezett, egészen az ion törzs kezében levén.

Külön helyzete, mivel benyúlik az Aegei tengerbe, alkalmassá tette arra, hogy összeköttetést tartson idegen vidékekkel s nagy tengeri hatalom hazája legyen; s köves talaja, mivel a művelésre nagyon alkalmatlan volt, lakóinak gondolatát nagyon hamar a tengerre fordította.

A tenger közelléte a lehető legegyszerűsebbé tette Attica klímáját egész Görögországban s e tekintetben éles ellentétet képez a szomszéd Boeotióval, mely a hideg és meleg szélsősége miatt szenvedett. A hegygátat, mely elvá-

asztotta Boeotiától, nyugaton a Cithaeron alkotta, keleten a Parnes; találkozási pontjukon volt a *Phylei út*, melyet Thrasybulus elfoglalt a harmincz tyrannus idejében.

A szoros mindkét oldalán két más út vezetett el: egyik Dryoscephalaenál Plataeától Eleusisig a Cithaeron felett; másik Decelia mellett Oropustól Athénig a Parnesen át.

Az egész föld számos síkságra oszlik a földhátak által, melyek délfelé huzódnak, derékszög alatt támaszkodván a Cythaeron és Parnes vonalára. Közöttük a legnyugatibb szegélyzi a Korinthetai öblöt s hozzá csatlakozik a Geraneia nagy tömegéhez, mely az Isthmos bejárásánál egyik tengertől a másikig nyúlik; a következő képezi a határt Megara és Attica között.

Megara városa körülbelül két km. távolságban volt a Saroni öböltől, itt kikötője *Nisaea* volt, szemben *Minoa* szigettel, míg a Korinthetai öböl mellett feküdt másik kikötője, *Pegae*. Helyzetében van jelentőségének alapja; innen uralkodni lehetett mintkét tengeren s a Peloponnesusba vezető úton. A Megarán át vezető utak egyike a Geraneia hegylánczon megy át, másik a Saroni öböl mellett a Scironiai sziklák veszedelmes meredekjei alatt.

7. Attica leírása. — Megarától keletre terült el *Eleusis* síksága, melyet az athéni síkságtól az *Aegaleos* hegyláncz választ el; a hegységhez legközelebb eső része *Thriasiai síkság* nevet visel. A hegyláncz egy horpadása jelöli a pontot, hol a szent út ment Athénból Eleusisba. E város a tengerparton a *Salamisi öböl* csúcsánál feküdt, melylyel átellenben *Salamis* sziget nyúlt el a két part között. A híres csatatér a sziget s az *Aegaleos* hegy között levő tengerszorosban volt s ezen hegység végső kiszökelléséről, a »homok szikláról« nézte a csatát végig Xerxes. A tengerszoros közepén fekszik *Psyttaleia* kicsi szigete. A athéni síkság oldalt fogják az *Aegalé* és *Hymettus* hegyek és kiterjed a Parnes aljától a Saroni öbölig. Keleti felében 6—8 km-re a tengertől volt *Athén*, helyét egy csomó domb jelöli, melyektől éjszakkeletre emelkedik egy tekintélyesebb csúc, a *Lycabettus*. A síkságot két folyó

öntözte, az *Ilissus*, mely a Hymettusról foly s keleti felét éri a városnak, hol felveszi a *Callirhoë* forrás vizét; a *Cephis-sus*, nagyobb folyó, mely a Parneson ered s zöld növényzettel benőtt vonalat képez a város és az Aegaleos között; vizét öntezésre szétvezették, ez termékenyítette Kolonos ligeteit s az akadémia kertjét. A síkság tengerpartja számos öbölre szakadt, melyek Athén kikötőit képezték. Éjszakkéletről a síkságot a *Pentelicus* vagy Brilessus kecses csúcsa szegélyezte, ennek oldalában voltak azon fehér márvány bányák, melyek Athénnek templomaihoz anyagot nyújtottak. Közte és a Hymettus között van egy térség, mintegy három km.-nyi szélességben, ez képezi a bejárást *Mesogaeához*, egy áradmányi síksághoz, mely *Sunium* fokig ér; fővárosa *Brauron*. Az a fok, melyben a Hymettus végződött, *Zosternek* neveztetett s a parti terület, mely ettől Suniumig nyult s *Mesogaeától* alacson hegysorok által volt elválasztva, *Paralia* terület nevet viselt.

Attica éjszakkéleti részén Euboeával szemben volt a kicsiny *marathoni síkság*, három oldalról a Parne és Pentelicustól, negyedik oldalról a tengertől bezárva. A Pentelicus lejtőjéről ereszkedtek le a görögök ama híres csata idején, míg a perzsák a tengerparton húzódtak el s két oldalról a mocsarak akadályozák nagy hadseregük mozgását. Ezen vidék s a szomszéd hegyek lakói, a diacrii vagy hyperacrii, egyike az atheni három politikai pártnak; szegény hegyi lakók lévén, leghajlandóbbak voltak a változásra. A másik két párton voltak a pedieis, a síkság gazdag lakói, kik természetszerűleg konzervatívek voltak, és a parali, kiknek kereskedői érdekeik voltak s kiknek politikai nézete mérsékelt volt. Megemlítendő még az *Oropus* kerület, mely földrajzilag Boeotiához tartozik, minthogy a Parnestől éjszakra terül el az euboeai szorosig; de az atheniek erős kézzel magukénak vallották, hogy az összeköttetést fenntartsák Euboeával.

8. Athén. — Athén dombjai között legtekintélyesebb volt egy sziklás dombhát, meredek oldalakkal, csaknem ovalis alakú, sima tetővel; ezen állott az Acropolis. Terü-

lete 320 méter hosszú és 160 m. széles s mintegy 110 méter magasan feküdt a síkság felett. A propylaea vagy védő mű, melyen át nyugati oldala megközelíthető, az építészet mesterműve volt. A sima felületen állott egyéb nagyszerű művek között az éjszaki oldalon Athene Promachos óriási bronz szobra, s az *Erechtheion* ioni stílusú templom, déli oldalán a Parthenon. Ezen hely, mint már megjegyeztük, volt az eredeti város s később mint erőd és szentély tartott fenn. Róla el lehetett tekinteni az egész athéni síkságon s a környező hegyeken, látni lehetett a Saroni öblöt, Aegina s Argolis partjait s az Acrocorinthot.

Az acropolis északi felén levő meredeket hosszú szikláknak (makrai petrai) nevezték, ezek alatt terült el a Pelasgicum, melyet átkos vidéknek tekintettek. Nyugaton egy mélyedés választotta el az acropolistól az Arciopagus sziklás dombját. Tetején volt az ily nevű törvényszék gyűlési helye, hol kivésett sziklapadok egy négyszögű terület három oldalát vették körül; a tetőre kőlépcső vezetett.

Az arciopagus kapcsul szolgált az acropolis és a többi dombok között, melyek nyugaton mind egy vonalban nyúltak el. Legéjszakibb volt a nymphák dombja, azután jött a Pnyx domb, délen a Museum. A Pnyx, mely a népgyűlések színhelye volt, szemben a propylaeákkal, egy lejtős területet alkotott, melyen néhány ezer ember elfért, s azon helyhez, melyen a *bema* vagyis szószer állott, kőlépcső vezetett.

Az Acropolis, Pnyx és Arciopagus között levő térről azt hiszik, hogy az agora volt, míg mások úgy gondolják, hogy ez odább éjszakra esett az Arciopagustól, egy lapos területen.

A nymphák dombja körül s tőle éjszakra terült el a Cerameicus város rész. Dionysus színháza, melyben az attikai színműveket előadták, szorosan az acropolis mellett, ennek délkeleti sarkán állott; az ülőhelyek a domboldalba voltak vésvé s 20,000 ember elfért benne. A szentelt elzárt hely, melynek belsejében feküdt, Lenaeumnak neveztetett.

Korábbi időben a város az acropolis déli részén

terült el, de később elfoglalta az éjszaki részt is, de ezen irányban nem terjedt ki messzebbre mint vagy 800 méterre.

9. Athén kikötői. — A tenger-parton délnyugatra Athéntól sziklás talaj emelkedik, ez a *Munychia* dombja, mely Piraeus városa acropolisát képezi. Ettől keletre húzódik el a *Phalerumhoz* vezető országút, míg a nyugati felén volt *Piraeus* zárt kikököje.

Ez utóbbi csaknem tökéletes a maga nemében, szabályos alakú, mély, tágas, benyúló ; egy földnyelv, *Eetioneia*, kinyúlván éjszaki partjáról, csaknem egészen elzárja bemenetelét. Déli oldalán volt egy öböl, a *Cantharus*, melyet hadi hajók számára tartottak fenn, a többi rész a kereskedő hajók rendelkezésére állván. A piraeusi félsziget másik oldalán volt egy keskeny öböl, a *Zea*, mely benyúlt a földbe s a Cantharussal együtt csaknem két részre osztá a félszigetet. A *Zea* és *Phalerum* között egy kicsi hajlás a *Munychia* hegyben képezte a hasonló kikötőt.

Az eredeti nagy falak, melyeket Themistokles tervezett, Athéntól egyfelől *Phalerumhoz*, másfelől a *Piraeushoz* vezettek. A harmadik, mely Perikles tanácsára épült, összekapcsolta *Piraeus* erődítményeinek keleti felét *Munychia* felé a várossal.

VIII. FEJEZET.

A Peloponnesus és a szigetek.

1. **A Peloponnesus. Partja és hegyei.** — A Peloponnesus széles fölülete és mélyen szabdalt körvonala miatt nagyon hasonlítható az eper- vagy platánfa-levelhez. De alakulásának különféleégeit tekintve, különböző partvidékei között különbséget kell tenni.

Éjszaki partjának egyhangúsága éles ellentétet képez a Korinthetai öböl átellenben levő szakgatott partjaival. Épen így a nyugati part, mint Éjszaki Görögországé, csak gyéren van kikötőkkel szabdalva; az egyedüli, némi jelentőséggel bíró öböl a pylosi, Messeniában. A déli part ellenben három félszigetével, a mély Messeniái és Lakoniai öblökkel emlékeztet bennünket a Chalcidice szigetre. Argolis vidéke a legosztottabb s leginkább tengeri jellemű valamennyi között.

A Peloponnesus hegyeit leginkább úgy lehet tekinteni, mint Arkadiát környező övet, mely bezárja az említett felföldet. A fő láncz ezen vidék éjszaki felén húzódik, elválasztván ezt Achaiától; három magas tetője van, melyek mindenike magasabb 2000 méternél. Keleten a *Cyllene*, középen *Aroanius*, nyugaton az *Erymanthus*.

A többi főhegyek erre derékszög alatt hajolva húzódnak el; keleten *Artemisium* és *Parthenium*, mely Lakonián át a *Parnon* hegységben folytatódik s a *Malea* fokban végződik; középen a *Maenalus* húzódik, mely később mint *Taygetus* 2500 méterre emelkedik Messenia és Lakonia között s a *Taenarum* fokban végződik. Nyugaton egy sza-

bálytalanabb hegyláncz húzódik el, melynek legmagasabb pontja *Lycaeum* Arkadia délnyugati részén, innen dombos vidéken át kinyúlik egész *Acritas* felföldeig.

Argolis hegysége önálló hegyláncz, mely átszeli Argolist Cyllenétől a Scyllaeum fokig; éjszak felé az *Oneia* hegység húzódik az Isthmus átellenében.

Ekkép Peloponnesos, inkább mint Görögország bármely része, különös egységet képez, melynek lakói önvédelemre természetesen egyesülhetnek; de egyúttal önálló államokat alkotnak, melyek nem igen hajlandók egymással összeolvadni.

Félszigeti és tengeri jelleménél fogva kulmináló pontja a görög szárazföldnek is, és (úgy véve mint egész) itt volt a legerősebb és legtisztább hellen nemzet. E mellett oly erősséget alkotott, melyben körömszakadtáig lehetett védekezni, ha már a külső bástyák az ellenség kezében vannak is.

2. Corinthia. — A korinthusi isthmus hullámos talaj, mely Geraneiatól az *Oneia* hegységig megy a Korinthusi és Saroni öblök között; legkeskenyebb részén hatodfél kilométer széles. Felszine elég egyenes volt, hogy hajókat vontassanak át rajta, s e célból a diolkos, valami révútféle készült. Nero megkísérelte csatornával vágni át, és rajta keresztül különböző időkben falat is építettek.

A Saroni öböl mellett emelkedett Poseidon szentélye, hol az isthmusi játékok tartattak. A Peloponnesus igazi védő pontját az *Oneia* hegység képezte, melynek homlokán emelkedett *Corinthus*, tekintélyes sziklavarával, az *Acrocorinthus*sal.

Azért hadi szempontból Korinthus volt a legnevezetesebb város; kereskedelmi előnye pedig abban állott, hogy két tengeren uralkodott. Két kikötője volt: *Lechaeum* és *Cenchreae*, amaz a Korinthusi, ez a Saroni öbölben. Mintegy 15 km-re éjszaknyugatra Korinthus-tól volt *Sycion*, nem messze a tengertől, korábban rendkívüli politikai jelentőségű hely.

3. Achaia. — A partvidéken Sicyontól az *Araxus*

fokig a Korinthetai öböl bejáráján túl terült el *Achaia*, mely a tengerparton, az arkádiai hegyek lejtőjén feküdt. Szerencsés és termékeny tartomány, de csak a görög történet későbbi korában van jelentősége. A kikötők hiánya akadályozta abban, hogy tengeri hatalom lehessen.

A tengerre kiszökő hegyágak megszággatták területét s ekkép számos kis területre oszlott, melyek mindenikét kis zuhogók szelték át. Eredménye az volt, mint a hasonló fekvésű Phoenicianál, hogy 12 városát szövetség csatolta egybe; ezen politikai egyesületben gyökerezett a később nagy szerepet játszó achai ligája. Főbb városok voltak a szoroson innen: *Pellene*, *Aegae*, *Aegium*, *Helice*; azon túl: *Patrae*, mely fölött a magas *Panachaicus* hegy emelkedik. Meg kell jegyeznünk, hogy a mikor a római írók Achaiáról beszélnek, a tartományt értik, mely magába zárta egész Görögországot éjszakra az Othrysig; ez megfelel az 1878 előtti görög királyságnak.

4. **Elis.** — Peloponnesus északnyugati csúcsát Elis foglalta el, egy oly vidék, mely leginkább folyóvölgyekből áll s a tengerparton homokövel van határolva, melyből kinyúlik a sziklás *Chelonatas* hegyfok. Három részre oszlott: *Coele Elis*, melyet a *Peneus* völgy képezett az Erymanthus hegy lejtőivel, melyekről aláfolyt; özepe része, *Pisatis*, magában foglalta az Alpheius alsó völgyét, s az előbbitől a *Pholoë* hegység, az Erymanthus egyik nyúlványa választotta el; végre *Triphylia*, egy keskeny szegély a tenger és hegység között, Messenia határai, melytől a *Neda* folyó választja el.

Elis lakóinak volt egy kikötőjük: *Cyllene*, egy kicsi hajlás a *Chelonatas* fok északkeleti részén; de sokkal jelentősebb helye volt e vidéknek *Olympia*, a nagy ünnepek színtere. E szent hely egy nagy termékeny völgyben feküdt, alacsony hegylejtők között s az Alpheius öntözé; néhány kilométer távolságban levén a tengertől, kényelmes gyűlö helye volt a görög gyarmatokról jött látogatóknak, valamint az anyaországból jövőeknek is; különösen jöttek ide Sziciliából, mely sziget számos szülöttét különösen megénekelte Pindaros az ünnepen nyert győzedelmükért. Zeus

temploma a stadiummal és hyppodrommal együtt a folyó éjszaki partján feküdt közel a Cladeus folyó torkolatához. Elis jólléte nagyban függött szent jellemétől, úgy tekintették mint a panhellén ünnepek hazáját.

5. Messenia. — Elistől délre és Laconiától nyugatra esik Görögország legtermékenyebb vidéke, mely a legenyhébb és legmelegebb éghajlatnak örvendett. Ebből származott szerencsétlensége; gazdag földje miatt volt oly sokszor kitéve a szomszéd Laconia támadásának; és nem volt meg lakosaiban az erős szervezet, melynél fogva képesek lettek volna a külerőnek állandóan ellenszegülni. Felsőbb s alsóbb síksága van, egyik oldalon a hegyek határolják, melyek a Lycaeum hegytől az Acritas fokig nyúlnak, a másikon a Taygetus lejtői. A két síkság közt csak egy keskeny völgy húzódik, ezt két hegy ág képezi, melyek közül a nyugati az *Ithome* hegy. A felső síkság, mely mélyen a hegyek között fekszik, *Stenyclerus* nevet visel, csúcsánál volt *Eira* sziklás magaslata, a nemzet halálvonaglásának színhelye. *Ithome* az alsó végén, melyet 10 évig védelmezett Aristodemus, a tenger felett tekintélyes 800 méter csúcsot képez. Midőn a messenieiek helyreállították országukat Epaminondas segítségével, *Messene* városát e hegy nyugati oldalán építették. Az alsóbb síkság az *Ithome* lábától a Messeniai öböl csúcsáig nyúlik s a *Pamisus* öntözi.

Messenia nyugati felén volt a csinos pylosi kikötő (Navarino öböl), melylyel szemben a keskeny hosszú *Sphacteria* sziget feküdt; éjszakra Sphacteriától, ettől keskeny csatorna által elválasztva feküdt, a sziklás hegyfok *Coryphasium* vagy *Pylos*, ma a tenger s egy kicsi tó között feküvén, mely utóbbi valószínűleg homokos síkság volt. Sphacteria mintegy négy kilométer hosszú s délről éjszak felé fokozatosan emelkedik; éjszaki végén szemben Pylossal, hol a spartaiak végső állást foglaltak, mintegy 150 méter magas. Közepén van egy kicsi síkság s vízforrás, és itt lehetett a spartaiak fő állomáshelye. A szárazföldtől való távolsága 1200 méter; de úgy látszik nagy változás történt a régi idő óta, mert Thucydides azt mondja, hogy e távolság

nagyon kicsiny. Pylostól délre még egy kicsiny kikötő volt a parton, Methone (Modon). Az Acritas fok másik oldalán volt *Asine* város, melyben a dryopok laktak, kik ide az argolisi Asinéból költöztek.

6. Laconia. — Legnevezetesebb völgye volt a spartai, egy 30 kilométernyi hosszú, 6—8 klm. széles mélyedés a Taygetus és Parnon között. Átfolyta az Eurotas, melynek forrása Arcadia felföldjén van, és mely egy szűk úton ér a tengerbe. Ez volt Homeros kivájt Lakedaemonja (Koile Lakedaimon); a »hasadékokban gazdag« (kétoessa) jelző azon számos hasadékra és repedésre vonatkozik, melyek a szomszéd hullámos talajban vannak.

Sparta városa néhány alacsony dombon állott a sikság végén, a folyó balpartján; a falak hiányát tökéletesen pótolták a hegyek, melyek körülötte minden oldalról emelkedtek. Csupán két út vezetett rajtuk keresztül, mindkettő egyenetlen, könnyen volt védhető. Egyik a stencylerusi sikságról s délnyugati Arcadiából vezet az Eurotas felső völgyébe; a másik *Sellasia* mellett megy el, keletre Spartától, hol az út Tegeából délkeleti Arcadiában s Argosból Thyreán át található. Sellasiánál verettek le a spartaiak Antigonus Doson tól (Kr. e. 221-ben).

E népnek ily félreeső helyen való lakása magyarázza meg történetét és alkotmányát. Ily nép természetesen elzárt és érintetlen az idegen eszméktől. Itt volt egy oly szigorú rendszer fenttartható, a milyen Lycurgusé volt.

Laconia többi része, melyben a perioekok laktak, hegyes vidék; de *Sciritis* az északi határán volt valamenynyi között a legzordonabb vidék. *Cynuria* vidéke az Argolis öböl mellett *Thyrea* városával volt határtartomány Laconia és Argolis között.

A parton megemlíthetjük *Gythiumot*, Sparta kikötőjét az Eurotas torkolatától nyugatra és a keleti parton *Epidaurus Limerá* biztos kikötőjét. *Cythera* szigete, szemben a *Malea* fokkal, némely alkalommal Laconia veszedelmének forrása volt, mivel bármely ellenséges erő könnyen elfog-

lahatta. Korábbi időben a phoeniciaiaknak a biborhalászat végett nagy telepük volt itt.

7. Arcadia. — A Peloponnesusnak középső állama magas hegyektől van körülzárva, s maga 600 méter magasan fekszik a tenger színe felett. Nagy része tölgy és fenyő erdőkkel borított, azért Pan és Artemis volt e vidék két fő istensége. A *Maenalus* hegy keleti és nyugati részre osztotta, mindkettőnek más-más volt jelleme. A nyugati hullámos fensík, melynek déli részét az *Alpheius* csapolja le; ez a folyó közel ered az Eurotas forrásához, és éjszaki fő mellékfolyója: *Ladon*. Legnevezetesebb városa *Megalopolis*, melyet Epaminondas azért alapított, hogy uralkodjék azon az úton, mely az Eurotas völgyén Laconiába vezet. Keleti részét viszont számos elzárt völgy képezi, melyeket minden oldalról hegyek vesznek körül, azért nincs a vizeknek kifolyásuk; sok bennük tehát a tó és lápos föld s csak földalatti csatornák, *katavothrák*, csapolják le. Három e lápok közül éjszakra feküdt ezek: a pheneusi, a stymphalosi és az orchomenosi; míg délen a mantineai és tegeai síkság van, melyek katavothrája a két város határán feküdt és a két város czivódásainak tárgyát képezte. *Tegea* jelentősége abban állott, hogy uralkodott a Spartából Arcadiába vezető út fölött, míg *Mantineia* az Argosba vivő út fölött uralkodott. Tere számos csatának volt színhelye. Az elzárkozottság abban nyilvánult az arcadiaiaknál, hogy távol levén a tengeri befolyástól, durvák és parasztok maradtak; ehhez járult az elzárt völgyek súlyos levegője, mi azt idézte elő náluk, mint a boeotiaiaknál. Egyéb szereplésből ki levén zárva, zsoldos szolgálatba léptek más görögöknél, mint a svájcziaiak tették Európa újkori történetében.

8. Argolis. — Magában egy félszigetet képez és egészen el van választva a Peloponnesus többi részétől; partmente korábban Akte nevet viselt, melyet Attikára is alkalmaztak, mivel megfelelő alakja volt. Ebből kifolyólag inkább érintkezett a külső világgal mint más államok, s innét van korábbi jelentősége. A primitív műveltség fő helye az argosi síkság volt, melyet az athénihez hasonlóan hegyek vesznek körül

három oldalról, a tenger felé néző déli része azonban nyitva van. E mellett egy dombon épült a birodalom korábbi székhelye *Mycene* s a keleti oldalon közelebb a tengerhez, egy kiemelkedő sziklatetőn, *Tyrins*, mely nevezetes volt ciklopsi falai miatt. Vele szemben *Argos* feküdt régi akropolisával, melyet a pelaszg *Larissa* néven neveztek; a parton, hol egy sziklás nyelv nyúlik a keleti partról az öbölbe, feküdt *Nauplia*, eredetileg phoeniciai gyarmat s érintkező pont a két nép között. Valamint Cythereán, úgy itt is vonzotta a phoeniciaiakat a bibor-halászat s viszont ők közölték a benlakókkal Kelet művészetét.

Argos sík földé s Korinth vidéke között egy felföld fekszik, mely számos kis síkságra oszlik, képezvén *Phlius*, *Nemea* és *Cleonae* vidékét. A szomszéd Mycénéből a *Tretos* út vezetett ide, egy szűk hegy-szoros, melyet mint a nemeai oroszlán lakhelyét ismertek. Argolis tengeri városai, melyek közül némelyek igen fontosak, megjegyezhetők, ha az Argolis öböl csúcsától kiindulva megyünk végig a parton. Kissé délre Naupliától *Asine* esik, melynek dryop lakói, miután az argivoktól kiűzettek, Messeniában telepedtek le. A félsziget keskeny végén, biztos öböl háttérében feküdt *Hermione*, szintén dryop város. A *Scyllaeum* fokot és *Kalauveia* kis szigetét, hol Demosthenes meghalt, megkerülvén, elérjük *Troezen* kissé távolabb a parttól, és végre *Epidaurust*. Troezennel szemben egy furcsa vulkáni félszigetet találunk, *Methana* félszigetét. Közte és Attika között a Saroni öböl közepén feküdt *Aegina* sziget. Ennek Athennal szemben levő helyzete előpostájává tevő őt a peloponnesusiaknak, s igazolta azt a címet, melyet Perikles adott neki: »a Piraeus szeme baja.«

9. Az Aegei tenger szigetei. — Az Aegei tenger keleti és nyugati partjához tartozó szigeteket a szomszédos földekkel kapcsolatban már említettük. A többiek részben csoportosak, mint a *Cykladok*, míg mások különállók. Legtöbb közöttük sziklás, magas s szép formájú csúcsokat mutat fel; ámbár a térképen egy marok elszórt kavicsnak vennők, mégis találunk közöttük egynehányat, melyek elég

nagy kiterjedésűek. *Naxos* pl. közel 32 km hosszú. Az északi vizekben vagy thrák tengerben fekszik: *Thasos*, mely sziget híres aranybányáiról; *Samothrace* a Kabirok tiszteletének hazája; *Imbros*, *Lemnos*, melyre a monda elbeszélése szerint *Hephaestos* leesett, mi világos jele a vulkáni működésnek. Pelion csúcsától kis szigetek láncolata indul ki, melyek között *Sciathus* és *Scopelos* a legfőbbek; s odább délre szemben Euboeával van *Scyros*, egykor Achilles lakóhelye. Említettük már mily két szigetsor folytatja Görögország hegységeit: *Andros*, *Tenos*, és *Myconos* Euboeán túl; *Ceos*, *Cythnos*, *Seriphos* és *Siphnos* Attikán túl; ezek nem egyebek, mint félig tengerbe merült hegység csúcsai. E két vonal között fekszik *Gyaros* sziklája, a rómaiak alatt száműzetéshely. A *Myconos* és *Samos* közötti űrt áthidalja *Icaria* hosszú szigete, melytől délre a tenger *Icari* tengernek neveztetett; ebben volt *Patmos* szigete, sz. János evangélista száműzetési helye.

Ezen szigetek nagy segítségére voltak a gyarmatosításnak s kereskedésnek a hajózás gyermekkorában, mivel a hajó elmehet egyiktől a másikig a nélkül, hogy a földet elvesztené szeme elől.

Szorosan *Myconos* mellett vannak a testvérszigetek: *Delos* és *Rhenia* egy keskeny szoros által elválasztva. *Delos* partján volt *Apollo* híres temploma, mögötte emelkedik *Cynthus* magaslata. Odább délre volt a híres *Naxos*, meg *Paros* fehér márványbányaival. Ezek a szigetek, meg a melyek az említett két vonalat képezték, neveztettek *Cykladoknak*, mivel *Delos* szent szigete körül körvonalat képeztek. A melyek tőlük délre feküdtek, viszont *Sporadoknak* neveztettek szabálytalanabb csoportosulásuk miatt. Ezek közül a két szélső sziget régi vulkáni kráter, *Melos* délnyugaton, és *Thera* (Santorin), *Cyrene* anyaszigete, délen; ez utóbbi a klasszikus időkben is állandó kitörésben volt, mint napjainkban. *Therától* délre esett a Krétai tenger, melytől a hajósok igen féltek viharos jelleme miatt.

Végre egy más szigetsor kapcsot képez Európa s Ázsia között, úgy hogy *Creta* egyik felől *Cythereán* érint-

kezik a Peloponnesussal, más felől Cassos, Carpathos és Rhodos szigetein át Cariát érinti. Magát Crétát egész hosszában hegyek szelik át, melyek magas tetői Maleából és Therából láthatók, központi csúcsa az *Ida* hegy. Fővárosai: *Cydonia* és *Cnossus* éjszakon, *Gortyna* délen az *Ida* lábánál. *Cnossus* régi székváros, szomszédságában volt a mesés labyrinth; a rómaiak alatt *Gortyna* volt a főváros. Déli oldalán volt kikötője, melyet szép kikötőnek neveztek, hol sz. Pál kikötött, midőn Judaeából Rómába ment.

10. A nyugati szigetek. — A nyugati parton fekvő szigetek között legéjszakibb *Corcyra* (Korfu), mely révgátot képez Epirus egy részénél. Az Italiából Görögországba vivő úton fontos állomás. Városa keleti felén volt egy félszigeten a tenger és egy kicsi öböl között, melyet *Hyllaicus* kikötőnek neveztek. Szomszédságában két jelentékeny csúcs emelkedett szoroson a tenger mellett, *Virgiliusnál* »*aerias Phocacum arces*« a nevök; ma a fellegvárat képezik. Tőle éjszakra feküdt egy kicsi sziget *Ptychia*.

A legközelebbi nagy sziget *Leucas* vagy *Leucadia* (Santá Maura), épen az Ambraciai öböl bejárásának déli felén, eredetileg a száraz földdel isthmus kötötte össze, de a korinthetai gyarmatosok átvágták s a félszigetet szigetté változtatták, jóllehet a csatorna nem sokára betelt homoklerakódással. Déli felén volt a *Leucate* fok, Apolló templomával, melyről, mint mondják, Sappho magát a tengerbe vetette.

Ezen túl volt a zordon *Ithaca* tekintélyes hegységgel, a *Neritossal*; egy keskeny szoros választá el tőle *Cephalenia* nagy szigetét. Végre meg kell említenünk *Zacynthust* (Zante), mely Elis partjánál feküdt.

IX. FEJEZET.

Éjszaki és Közép-Italia.

1. Italia általános vonásai. Az Apenninek. — Itália alakjának legtisztább fogalmát úgy adjuk, ha csizmához hasonlítjuk, a mint egy labdát ellök. Ennek megfelelőleg Sicilia a labda, Bruttium a csizma orra, Calabria a sarok, e kettő között a Tarentumi öböl tölti ki a hézagot, a *Garganus* fok pedig a sarkantyú.

Italia földrajzának jellemző tényezői az Alpok és a tenger, melyek határolják s az *Apenninek*, melyek átszelik. A tengerek, melyek között fekszik, a következők: az Adriai tenger (*Hadriaticum, Hadria*) vagy mint közönségesebben nevezték a rómaiak, a *Mare Superum* s a Tyrrheni tenger, *Mare inferum*, míg a csizma talpa és Görögország között az Ion tenger terül el. Hogy leírassuk Itáliát, legjobb három részre osztani: Az Éjszaki fekszik az Alpok és azon vonal között, melyet a Liguriai öböltől az Apenninek északi felén át Ariminiumhoz húzunk; a középső innen kezdve Campania déli határaig s a *Garganus* hegyig terjed; a többi képezi a déli részt.

Az *Apenninek* azon pontnál kezdődnek, hol az Alpok lelapulnak a Liguriai öböl mellett; innen keleti irányba húzódnak, míg elérik a tengert; ekkor egyenesen délkeletre kanyarodván Közép-Itálián át nem igen távol vonulnak a tengertől, de ágakat bocsátanak a *Mare inferum* felé is, melyek jelentékeny síkságokat határolnak, ilyen Latium és Campania. A déli részben ellenkezőleg eltávolodnak a hegyek

az Adriai tengertől s Apuliában nagy teret engednek a síkságnak.

A folyók, melyek az éjszakaiak kivételével nem nagyok, a középponti vízválasztóból erednek s a két tenger felé folynak; a felszín legnagyobb része mély völgyekkel van szabdalva, melyek behatolnak a hegyekbe vagy át is szelik. Ekkép Itáliát változatossá teszik a termékeny alföldek, hegyi legelők s az erdős vidékek.

Van még ezen kívül egy vulkáni vonal, mely átmegy Italián s Sicilián délről éjszakra; ebben vannak az *Aetna*, *Stromboli* s *Veŕuv* működő vulkánok; a *Vultur* hegy kialudt kraterja Lucania és Apulia között, a *Phlegraei* mezők Campaniában, az *Alban* dombok Latiumban s néhány hely Etruriában.

2. Ellentét Italia és Görögország között. — Ebből látszik, hogy Italia alakulata összehasonlítva Görögországéval, számos ellentétes vonást tüntet fel, melyek nagy mértékben befolytak a két nép fejlődésére.

Italia hosszú partja aránylag egyhangú s csak kevésé szabdalt öblökkel s kikötőkkel; nincs is, mint Görögországban, számos sziget a part mentén. A végső tag, melyben a félsziget kulminál, a helyett, hogy mint Peloponnesus kapcsolatban állana a testtel, Sicilia, épen el van tőle választva egy szoros által.

Belsejében a völgyek szabálytalan volta, mivel egyikből a másikba könnyen át lehetett kelni, okozta, hogy az elválasztott részek kevésbé voltak önállóak.

Ennél fogva nem kísértették meg lakói a tengeri életet, mint a görögök, se nem váltak el egymástól, s egyúttal a benső hatások kevésbé voltak helyiek s kevésbbé jellemzetesek.

Meg kell még jegyeznünk, hogy Italia s Görögország mintegy háttal áll egymáshoz, mert Görögország nyúlványai kelet felé, Italiáéi nyugat felé néznek, azért e két nép történetének legnagyobb részében pályafutását egymástól függetlenül végezte.

3. Az Alpok. — Az Alpok hegylácza, mely nagy aka-

dályt gördít az oly ellenség elé, ki Itáliát éjszokról akarja megtámadni, iv alakban terjed el a Mare inferum csúcsától a Mare superum csúcsáig, a *Portus Herculis Monaeci* (Monaco)-tól *Tergestén* (Triest) túlra nyúlván.

A rómaiak az Alpok hágóit nem nevezték máskép, mint azt a hegyszakaszt, melyben előfordultak. Kiindulván a Liguriai tengertől a hegység előbb éjszaki irányban megy Gallia s Italia között, e részben vannak: 1. az *Alpes Maritimae*, 2. az *Alpes Cottiae*, melyben egy híres út (Mont Genève) vezet *Vienna* városából a Rhône mellett az allobrogok területén át *Augusta Taurinorum* városához (Turin); 3. a *Alpes Graiae* (Kis Bernát), melyen át Hannibal Italiába ment.

Innen az Alpok kelet felé fordulnak, a sark-követ a hajlásnál a *Mont-Blanc*, Európa legnagyobb hegye, képezi. Ezt követi a *Pennini* hegyláncz Helvetia és Italia között a Nagy sz. Bernáttal, s még tovább keletre az *Alpes Rhaeticae*. Ezek után a hegység, mely az Adriai tenger felé hajlik, *Carni* vagy *Juli* alpok nevet visel.

Az Apenninek, bár feltűnő hegylánczot képeznek, sehol sem érik el az Alpok magasságát, legmagasabb csúcsuk a sziget közepén 3000 meter magasságot nem ér el, míg némelyek az Alpok közül viszont még félszer oly magasak.

4. **Éjszak-Italia.** — Ez három vidékre oszlott, ezek: *Liguria*, *Gallia Cisalpina* és *Venetia*. Az első magában foglalá a Ligusticum mare partjait, az Apenninek lánczát, melyek itt a tengerig érnek, és hátterüket egész *Augusta Taurinorum* városáig és a *Padus* folyóig. Zord vidék, melyben nyers hegyi népek laktak. *Venetia* nevet viselt az a vidék, mely az *Athesis* (Adige) folyótól keletre az Adriai tenger partján terült el. Fővárosa volt *Aquileia* a tenger legbensőbb nyúlványánál; jelentősége onnét származott, hogy ez volt a legerősebb pont, mely ellenállhatott a keletről szárazon jövő ellenségnek; nyugatra *Patavium*, Livius szülő helye, szinte jelentékeny hely.

Éjszak-Itália többi részét a gallok lakták; ez a tulajdonképi Galliától megkülömböztetöleg *Cisalпина* nevet

kapott; később *Togata* lett a neve, mivel sok római gyarmatos települt itt le. Egészen sík terület, 300 km. hosszú, kiterjed a felső Pótól Turin mellett az Adriai tengerig. Szélessége 100 egész 150 km. az Alpok és Apenninek között. Éjszaki felében az Alpok lábánál, ennek nyúlványai között vannak néhány tava; a legfőbbek a *Verbanus* (Lago Maggiore), *Larius* (Lago di Como), és a *Benacus* (Lago di Garda).

A nagy síkságot a *Padus* (Po) vagy *Eridanus* öntözi, mely mint Virgilius nevezi *fluviorum rex*, a folyók királya; nyugatról keletre foly; fő mellékfolyói, melyek leginkább éjszaki oldalán vannak, az Alpok vizei és hava által tápláltak. Legnevezetesebb azok, melyek az említett tavakon átfolytak: a *Ticinus* átfoly a Verbanuson, az *Addua* a Lariuson, a *Mincius* a Benacuson. Déli vizei közül csupán egy érdemel említést, ez is kevésbé vize, mint azon csata miatt, melyet partján a rómaiak és carthagóiak vívtak; ez *Trebia*, mely Placentia városához közel egyesül a Padussal. A bő vizerek miatt e vidék egyike Európa legtermékenyebb vidékének. A legfőbb gall törzsek közül itt voltak telepedve az *insubrok* a *Verbanus* és *Larius* tavától délre, fővárosuk volt *Mediolanum* (Milano); a Benacus és Padus között a *cenomanok*; a Padus torkolata körül a *lingonok*; közte és az Apenninek között a *bojok* és délre *Ariminiumtól* a *senonok*.

Miután a rómaiak kezüket éjszaki Italiára is reátevék, a gallok szemmel tartására, majd később a termékeny föld lefoglalására római gyarmatokat alapítottak. Így épen a második pun háború előtt alapították *Placentia* és *Cremona* gyarmatvárosokat. A Pótól délre, követvén a *Via Aemilia* vonalát, melyen a nagy éjszaki út, a *Via Flaminia* folytatódott Ariminiumtól éjszaknyugat felé, voltak *Bongnia* (Bologna), *Mutina* (Modena), *Parma* s *Placentia* (Piacenza). Az éjszaki oldalon, nyugatra Placentiától feküdt *Ticinum* (Pávia) a *Ticinus* mellett; keleten *Cremona* a *Padus* mellett, *Mantua* a *Mincius* mellett, *Verona* az *Athesis* mellett. A parton Ariminium s a *Padus* torkolata között volt: *Ravenna*, allomáshelye a római hajórajnak a *Mare superumban*.

5. Közép-Italia. Etruria. — Italia hegyes vidéke Etruriával kezdődik, mely a középső vidék legéjszakibb része volt. Láttuk, hogy itt az Apenninek sokkal távolabb vannak a Mare inferumtól, mint a Mare superumtól s hogy Latium s Campania nagy terjedelmű síkságait oldalágaik képezik, melyek a tenger felé nyúlnak s ekkép két oldalról zárják be a síkságokat. Etruria, mely Gallia Cisalpina s Latium között terjed el, se nem sík, se nem magas hegyi vidék, hanem alacsony domboktól szabálytalanul átszelt föld, míg a partot alacsony mocsáros vidék kíséri, melyet ma Maremmának hívnak és egy nagy területű áradmányi talajt is foglal magában itt-ott a két fő folyó völgye között. Főfolyói az *Arnus* éjszakon s a *Clanis*, mely vele derékszöget képezve dél felé foly. Etruria határai voltak éjszakon az Apenninek, nyugaton a Tyrrheni tenger, keleten a *Tiberis*, mely forrásától kezdve egész torkolatáig határt képezett s felveszi a *Clanis* vizét. A partvidék, melynek mentén a *Via Aurelia* húzódott el, két ponton jelentékeny magaslatot mutat. Egyik a *Mons Argentarius* közel *Cosa* városához, másik a *Populonium* hegyfok, hasonló város közelében; ez utóbbi és Corsica szigete között van Ilva (Elba) szigete. A vidék déli része vulkáni természetű, egy csomó tavat foglal magában, melyek kialudt krátereket töltöttek el. Legnagyobb közöttük a *Vulsinii* tó, s hasonló természetű volt a *Ciminium* tó, a mellette elterülő dombok s erdők képezték sok ideig a római birodalom határát.

Ezen helyen feküdtek azok a városok, melyek szoros kapcsolatban állottak a római történettel: *Veii* 20 km. távolságban Rómától, *Agylla* vagy *Caere* ugyanczen szomszédságban, s tőle kissé éjszakra voltak: *Falerii* és *Tarquinius*. Ezeket túl van *Clusium*, Porsenna városa a *Clanis* völgyében; *Perusia* (Perugia) a *Tiberis* közelében; azon háromszögben, mely e két város és *Cortona* között húzható, feküdt a *Trasimenus* tó, melynek éjszaki partján vívatott a nevezetes csata a rómaiak és Hannibal között.

Az *Arnus* felső völgyében feküdt *Arretium*, közel a folyóhoz ennek alsó folyásánál *Faesulae*, mellette magán a

folyó partján épült később a római köztársaság korában *Florentia* (Firenze) gyarmat; torkolatához közel feküdt *Pisae* (Pisa) kikötő, melyet a római hajóraj használt.

Itt előszámláltuk a 12 etrusiai szövetséges város közül a főbbeket. Az etrusc legrégebb művelt nép egész Italiában, s nagy tengeri hatalma volt a római birodalom gyermekkorában. A művészetben való jártasságuk kitűnik sírjaik kifestésében, ércz- és agyagkészítményeikben s masszív kőmíves munkáikban; művek a cloaca maxima is Rómában.

6. Umbria. — A szónak szorosabb értelmében véve Umbria azon vidék volt, melyet berekeszt az Apenninek hegláncza, a Tiberis, mely Etruriától választja el s a *Nar*, annak egyik fő mellékfolyója, mely híres volt fehér kénés vizéről. Később Umbria az Apennineken túl az Adriai tengerig terjedt, úgy hogy magában foglalta Gallia azon részét is, melyet a senoni gallok birtak; ezen rész el volt választva Picenumtól az *Aësis* folyó, és Gallia Cisalpinától a *Rubicon* által. Minthogy Gallia Cisalpina még nem számított Italiához azon időben, mikor Caesar provinciáját képezte, az ezen folyón való átkelés Italiae mgtámadását jelentette s háborúüzenésnek vétetett. E vidéknek az Adriai tenger partján eső részében feküdt *Ariminium* és *Pisaurum* városa, melytől délre folyt a kis *Metaurus* folyó, nevezetes Hasdrubal jeveréséről.

Délre az Apenninektől a vidék nagyon hegyes volt, közepén azonban egy szép és termékeny síkság feküdt, melyet a *Clitumnus* tiszta vize öntözött; itt nevelték azokat a fehér ökröket, melyeket a rómaiak ünnepélyes alkalmakkor feláldoztak. Umbria fő fontossága abban állott, hogy uralkodott az éjszokról Rómába vezető *Via Flaminia* vonala fölött, mely *Ariminium*tól indult ki s a *Metaurus* völgyén fölfelé menvén átszelte az Apennineket, átment *Nuceria*, *Mevana*, *Corsulae* s *Narnia* városain Umbriában.

7. A sabinok földje. — Azon a területen, melyet Umbriától a *Nar* folyó s Latiumtól az *Anio* választott el, a sabinok laktak. Fő folyója volt a *Velinus*, mely a *Narba* ömlik. Egészben véve magas, zord vidék, így a *Mons Lu-*

cretilis, mely a római campagnát határolja, több mint 1200 méter magas. Azért lakói egyszerű, tiszta családias életűek voltak, mely legszebb jellemvonása a hegyi lakóknak, s éles ellentétet képeztek a fényűző s aljas szomszéd fővárossal. Fővárosuk *Reate* volt, hova a *Via Salaria* vezetett Rómából. A *M. Lucretilis* mögött folyt a *Digentia*, melynek partján Horatius sabin tanyája volt.

Ezen vidék felső részében közel az Apenninek lábához, mely a sabinok eredeti hazája, sok gyarmat volt, melyeket picentek, samnitek és hirpinok törzsei alkottak.

8. Picenum; Vestini, Marrucini, Frentani, Marsi, Peligni. — Az Umbriától keletre eső, az Apenninek és tenger között eső vidéket lakták a picentek vagy Picenum népe; ezután következtek sorban a vestinek, marucinok, frentanok, mely utóbbi törzset Apuliától a *Tifer-nus* választotta el. E vidék jellemző vonásai voltak a termékeny föld, kellemes égalj, a tenger felé dombokban végződő magas hegyek, s számos, bár nem nagy folyó, melyek egymással párhuzamosan folynak. Nem is voltak itt elsőrangú városok, *Ancona* kivételével Picenum éjszaki részén, mely eredetileg görög gyarmat volt és jó kikötővel birt.

A magas völgyeket az Apenninek szívében elfoglalták a marsok és pelignok; a marsok különösen a *Lacus Fusinus* környékében telepedtek le, melynek felszíne több mint 600 méter magasan esik a tenger színe felett. Ez a tó középpontja az Italiai félszigetnek, egyenlő távolságban fekvén éjszaki és déli részétől, egyenlő távolságban a két tengertől, épen a két tenger feleútján. Nagy magassága miatt a marsok és pelignok földje igen zord klimájú, úgy, hogy a rendkívüli hidegséget úgy említi Horatius, mint *Peligna frigora*; a bátor marsok ismereteseek, mint a római sereg legderekabb csapatai.

A frentánokat délen a samnitek határolták, kiktől az előbbieket leszármaztak és kikkel később őket szorosán egybe növe látjuk. A másik sabin eredetű nép, a picentes, éjszaki távol fekvő helyzete miatt el volt választva a többitől, de a vestinok, marucinok, marsok és pelignok bizonyos ligát

alkottak s a szövetségesek háborúja idején szorosán egysülve látjuk őket Róma ellen.

9. Latium: általános vonásai. — Italia legfontosabb tartományához értünk, melynek fontossága a Rómával való szoros kapcsolatból származott. Nyugaton határolta Etruria, melytől a Tiber választotta el; keleten Samnium egy szöglete s Campania, hol a határt a Liris folyó képezte; délen a tenger. De meg kell jegyeznünk, hogy a korábbi római történetben Latium csak a latinok földét jelenti s nem kell hozzá számítani az aequusok, hernicusok s volscusok földét, melyek az említett határon belül fekszenek.

Természeti tényezői e vidéknek lényegesen elütnek az eddig felsorolt középponti tartományokéitól. Itt egy terjedelmes síkság, melyen át foly a *Tiberis*, terül el a tenger s az Apenninek között. Nyugatról Etruria hegyei rekesztik el; keleten a fő hegyláncból egy ág nyúlik ki, ennek éjszaki lejtőjét az aequusok lakták, a délit a volscusok; és hol ez a tengert éri, állott *Anxur* vagy *Tarracina* városa, tekintélyes helyen egy fehér szirten építve »impositum saxis late candentibus« mint Horatius írja. Az aequusok és volscusok hegysége között egy tágas völgy van, melyet a *Teverus*, a Liris egyik mellékfolyója öntöz; ez képezi a természetes utat Rómából Campaniába, ezen vonalat követte a *Via Latina*. Éjszaki részén, szorosán az aequusok mellett volt a hernicusok földje s a rómaiak szövetsége a hernicusokkal abban leli jelentőségét, hogy közös ellenségük az aequusok és volscusok között fekszenek.

Az ekkép körülzárt síkságnak nyugati része Etruriához tartozott, míg keleti része, a mai római Campagna, Latium volt. Azért némely tekintélyes helyek épen nem feküdtek Latiumban, noha Rómára nagyon fontosak voltak: így *Lucretilis* éjszakkeleten sabin területen volt; *Soracte*, melynek hava a városból látható volt, éjszakon a Tiberis nyugati partján, következésképp Etruriában feküdt.

A síkság közepén, Praeneste felett vagy nyolcz kilométernyi széles hézag által elválasztva az Apenninektől s ugyanily távolságban a volsk hegyektől, emelkedik egy elszigetelt

vulkáni dombcsoport, melynek csaknem köralakú kerülete egy nagy kráter szegélyét képezte; e mellett voltak kisebb vízzel telt kráterek is. Ezek az Albán dombok, a medenczék között legnagyobb az Albán tó. Szomszédságában volt *Alba Longa* városa s az Albán hegy, tetején Jupiter templomával, mely a latin törzsnek középponti szentsége volt. A szélső dombon állott *Tusculum* (Frascati), szemben Rómával, míg a más oldalon a *Mons Algidus* emelkedik a volsk hegyekkel szemben: egyik déli nyulványán állott Lanuvium.

Latium többi része szabálytalan hullámos síkság, melynek vulkáni talaját a zuhogók számos hasadékkal szabdalták s alkalmas helyet alkottak városok megerősítésére.

A part homokos, erdővel borított s keskeny felföldet képezett *Ostianál*. Róma kikötőjénél a Tiberis torkolatában és *Antiumnál* s még jelentékenyebb hegyfokot *Circeinél*, hol egy egyedül álló hegy emelkedik a homokos parton. Ezen ponttól nem messze a volsk hegyek lábánál feküdtek a nagy kiterjedésű *Pontini* mocsarak.

10. Folyói és városai. — Latium folyói között a *Tiberis*, mely a legjelentékenyebb, éjszokról foly, az *Anio* éjszakkeletről, kijövén a hegyek közül *Tibur* (Tívoli) városa mellett a sziklákon lezuhan és híres vízesést képez. Éjszaki partján, nem messze torkolatától emelkedik a *Mons Sacer*, mely nevezetes a plebs secessiójáról. Néhány kilométerrel felebb a Tiberis felveszi az *Allia* kis folyót, hol a rómaiakat a gallok leverték; az etruriai oldalon felveszi *Cremera* vizét, mely nevezetes a Gens Fábíanak tönkretétele miatt az év ugyanazon baljóslatú napján (július 16).

Róma városa öt kilométerrel feküdt alább az Anio torkolatától, a Tiberis folyam mentén 40 kilométer távolságban a tengertől s Ostiától, 24-re, ha az egyenes vonalat vesszük.

Latium városait a már említettekén kívül leginkább úgy jegyezhetjük meg, ha nyomon kísérjük a két fő utat, t. i. a *Via Latina* és *Via Appia* útját. A bent eső latin úton, vagy közelében, volt: *Tusculum* az albán dombokon, aztán *Anagnia*, egykor a hernicusok fővárosa, odább *Ferentinum* és *Fregellae*, mely utóbbi városnál átkeltek a Lirisen és

Campaniába léptek ; azután a latin út *Casilinumnál* egyesül a via Appiával.

Az appiusi úton első hely volt *Aricia* az albán dombok déli lábánál, aztán jött *Tres Tabernae* és *Appii Forum*, melynél a pontini mocsarak kezdődnek s terjednek közel *Anxurig*, hol az út a tengerpartot éri el. Ezután elvezet *Fundi*, *Formiae* és *Minturnae* mellett a Lirisen át Campaniába. Minturnae szomszédságában voltak azok a mocsarak, melyekben Marius elrejtözött, s egy keskeny hegyfokon közel Formiachez állott *Cajeta* (Gaeta), Aeneas dajkájának állítólagos temetője.

A tenger közelében Ostia és Antium között volt *Lavinium*, melynek alapítását a hagyomány Aeneasnak tulajdonítja ; és *Ardea* a rutulok fővárosa ; végre *Praeneste* (Palestrina) különösen megemlítendő erős fekvése miatt az Apenninek egy ágán, Rómától keletre ; a két város feleútján feküdt *Gabii* régi város. Róma helyrajzát külön adjuk a közelebbi fejezetben.

11. Campania. — Az Apenninek nyugati felén másik nagy síkság a campaniai. A samnit hegyek s a tenger között feküdt Campania. Latiumtól a Liris választotta el, délen az Apenninek egy ága határolta, mely magas csúcsokból álló vonalat képez, s a nápolyi öböl déli felén éri el a tengert. Ez nem szabálytalan, mint Latium, hanem szakadatlan egyenes felszínü, bár éjszaki része *Suessa* és *Teanum* körül dombos volt, de ez szorososan nem is tartozott Campaniához, mely mint neve is mutatja a síkon lakók földje volt.

E vidék kellemes klímája, a talaj termékeny volta, a régi időben közmondásos volt ; ott termett *Venafrum* híres olaja, s a *Massicus* és *Falernus* bor. Földje vulkáni eredetű s vulkáni nyomok nemcsak a Vezuvon található a nápolyi öböl háttérében, hanem az öböl éjszaki részén levő dombokon is, melyek a *Misenum* fokon végződnek, s a szomszéd *Cumae* területén, melynek *Phlegrei campi* volt a neve. A különböző vidék ekként jellemezhetők : a Liris csendes folyása — »*taciturnus amnis*,« a mint Horatius mondja — s a nagyobb és sebesebb *Volturnus* között alsó

folyásuknál alacsony dombok vonala van, a *Mons Massicus*, azután egyenes vidék, a *Falernus ager*, míg bentebb feküdt *Suessa*, eredetileg az auruncusok fővárosa, *Teanum* és *Cales*, végre Samnium határához közel *Venafrum*.

A Via Latina a három utóbbi hely mellett vitt el s a Via Appiával *Casilinum*-nál egyesült; ez fontos hely, mivel uralodik a Vulturnus völgye fölött. Teanumtól oldalvonal ment át Samniumon *Beneventum*-ig. Casilinumtól öt kilométerre esett *Capua*, az egész terület fővárosa. Délkelet felé *Suessula* a samnit hegyek lábánál, és *Nola* a Vezuv és samnit hegyek közti sikon.

12. A Crater (a nápolyi öböl). — Campania partjainak legszebb vidéke volt az Öböl, melyet alakjáról Craternek vagy medenczének neveztek s jelenleg mint nápolyi öblöt ismerünk.

Változatos alakja s a szigetek, melyek folytatását képezik, — kettő éjszakon: *Prochyta* és *Aenaria*, és délen *Caprae* — inkább hasonlónak teszik! Görögország partjához, mint Italia bármely részét s tehát nagy tengeri előnyökkel bír; épen azért nem csodálkozhatunk, hogy itt görög gyarmatok keletkeztek; így különösen *Cumae*, a *Misenum* foktól éjszakra a tengerparton, rendkívül korán alapított. Később a gazdagabb rómaiaknak kedves tartózkodó helye volt s partjai fényes villákkal voltak borítva.

Az öböl legbensőbb részében éjszakon feküdt *Neapolis* s túl rajta a *Vesuvius* lábánál *Herculanum*, odább *Pompeii*; a déli parton meredek hegyektől övezve feküdt *Sorrentum*, híres boráról.

Nápoly kikötője s a *Misenum* fok között a vulkáni vidékbe mélyen benyúlt a *Bajae* öböl, nyugati partján volt *Bajae* városa, a keletin *Puteoli*. Ezen szomszédság különös nagy forgalmi hely volt nem csak fekvése, hanem a vulkáni talajból kiömlő meleg forrásai miatt is. Bajae közelében két tó volt; a *Lucrinus* egy kis tó híres osztrigákkal, a tenger-től egy kicsi homokos terület választotta el, bár később Agrippa kikötőt csinált belőle; az *Avernus* friss vizű tava

egy erdős vulkán kráterjét foglalta el, ez volt a meghaltak orákulumának helye.

13. Samnium. — Azt a benső területet, mely Campanián innen s Latiumtól keletre feküdt, a *samnitek* lakták, kik hosszú ideig Róma legfélelmesebb ellenségei voltak. Hegyek zürzavarából áll az egész, de két nevezetes út visz át rajta: egyik a *Via Appia*, mely Capuától Beneventumig megy a *hirpinok*, a samnitek egyik független törzsének fővárosáig s innen *Equus Tuticus* mellett Apuliába. A másik *Venafrumtól* a *Vulturnus* völgyében *Aeserniáig*, innen *Bovianumhoz*, közel a *Tifernus* forrásához, mely az Adriai tengerbe folyik. Mivel Bovianum Samnium szívében feküdt, rendszeren ez utóbbi úton intézték a rómaiak Samnium ellen hadjárataikat.

Folyói: a *Vulturnus* felső folyása éjszakon s mellékfolyója délen a *Calor*; legfontosabb történeti jelentőségű hegyei voltak azok, melyek Beneventum s Campania között feküdtek. Beneventumtól nyugatra a *Taburnus* hegy szomszédságában volt a *caudinus* föld, ezen vezetett át a *caudini* szoros. Ez és a síkság között hosszú hegyláncz vonul el, melynek végső orma Capua fölött a *Tifata* hegy, Hannibálnak soká elfoglalva tartott állomása.

X. FEJEZET.

Róma helyrajza. Dél-Italia és Sicilia.

1. **Róma, fekvése.** — Róma fekvése épen alkalmas oly városnak, mely hivatva volt arra, hogy Italia feje legyen. Középponti helyet foglalt el azon a vidéken, melynek székhelye lett, s így a mily mértékben terjedt hatalma és jött érintkezésbe Italia néptörzseivel, egyiket a másik után meghódoltatá. Közel volt a tengerhez (24 kilométer távolságban), ekkép egyaránt alkalmas helyen volt, hogy fölényben legyen a kereskedelemben és a tengeren is; de egyszermind elég távol volt, hogy óva legyen az innét jövő támadásoktól.

Halmokon épült, melyek természetes erődöket képeztek, de azért helyzete határtalan kiterjedést engedett meg a szomszéd vidéken. Végre el volt látva minden szükséges élelemmel, melylyel a szomszéd Latium síksága szolgált, s kereskedelmi országút volt a folyó, mely falai alatt folyt el.

Helyrajzát ezen folyón kezdjük. A hol a Tiberis, miután felvette az Aniót, Rómához ér, két kisebb hajlást tesz, előbb nyugatra, azután keletre. A nyugati vagy etrusk parton, szemben az első hajlással áll a *Vaticanus* domb, a másodikkal szemben a *Janiculus*. Ezek magasabbak voltak, mint a többi római dombok, melyek a keleti parton mintegy 50 méter magasán emelkedtek a tenger felett. A híres hét domb, melyen a város feküdt, nagyon jól egy kinyitott kézhez hasonlítható, melynek tenyerét képezi a három,

mely szorosan a folyó mellett fekszik, ezek a *Capitolinus*, *Palatinus* és *Aventinus*, az ujjak meg ennek négy sugara: a *Quirinalis*, *Viminalis*, *Esquilinus*, *Caelius*. Tőlük északra feküdt a Pincius domb, mely nem foglaltatott Romába. A Pincius, Quirinalis s Capitolinus lába között egy oldalról, más oldalról a folyótól berekesztve terült el egy jelentékeny síkság, a *Campus Martius*, melyen napjainkban Róma legnagyobb része terül el.

Róma dombjait egymástól élesen kijelölt völgyek választják el, melyekben régen tavak és mocsarak bőven voltak; ezeket később lecsapolták, de nevükben mégis hátramaradtak nyomaik, ilyen pl. a *Lacus Curtius* a forumon. Róma mindig ki volt téve az aradásoknak épen mint mai nap, ezt a Tiber gyors dagadásának kell tulajdonítani.

A folyó második hajlásánál, a Capitoliummal szemben, a folyót egy sziget osztja meg, melyen Aesculapius temploma állott s hiddal volt a két parttal összekötve.

2. A Capitolinus, Palatinus és Aventinus. —

A három domb közül, mely legközelebb esik a Tiberishez, a Capitolinus éjszakon, az Aventinus délen épen a folyó partján emelkedik, de a Palatinus egy sík helyet hagy közbül a folyóig. Ezen mély fekvésű terület volt a *Velabrum*, eredetileg mocsár, míg le nem csapolta a *Cloaca maxima*, ez etrusk készítményű nagy, kövekből épült bolthajtásos csatorna. Az Aventinus felé eső déli része *Forum Boarium* nevet viselt s marha-piacz volt, míg a *Forum Olitorium*, a növény-piacz a Capitolium s a folyó között feküdt.

A Forum Boarium felett a Palatinus és Aventinus közti területet az *Aqua Crabra* csapolta le s benne volt a *Circus Maximus*, míg azon völgyet, mely a Velabrumtól a Forum Romanumig nyúlt, Róma két legnépesebb utcája szelte át: egyik a *Vicus Jugerius* a Forum Olitoriumtól a Capitolinus domb mentén vezetett el, a másik a *Vicus Tuscus*, a Palatin felé, hol minden féle fajtájú boltok voltak.

A Capitolinusnak két csúcsa volt éjszakkélet és dél-

nyugat felé, a közöttük levő mélyedésben volt a *Lucus Asyli*; az egyik csúcson az *Arx* emelkedett, a másik, melyen Jupiter Capitolinus temploma állott, a Capitolium. De fekvésök még kétség tárgya, valószínű, hogy a Capitolium a déli csucst foglalta el, az *Arx* az éjszakit s ezen neveket tartjuk itt szem előtt.

A felmenés három felül történt; egy lépcsősor, a *Centum gradus* volt a folyó felé néző oldalon, hol a *Tarpeji* szirt meredeken ereszkedett; másik út vezetett a Forumról a *Lucus Asyli* felé. Ugyanezen oldalon volt valamennyi között a legfontosabb, a *Clivus Capitolinus* (a capitoliumi lejtő), mely a *Via Sacra* folytatását képezte, s melyen át az ünnepélyes körmenet vonult Jupiter templomához. Ez utóbbi kocsit volt és mind a hét domb el volt látva hasonló clivussal.

A *Palatinus* volt a legközeppontibb s bizonyos tekintetben legfontosabb a dombok között. A város első alapját itt vetették meg, és alakjáról *Roma Quadrata* volt a neve; majd a császárok alatt ezek palotájának lett székhelye. Itt állott Apollo temploma, melyet Augustus az actiumi győzelmének emlékére emeltetett; vele kapcsolatban volt egy porticus, mely a híres palatinusi könyvtárt foglalta magában. Éjszakeleti szögletéből egy alacsony ág, a *Velia* nyúlt ki, mely egész az Esquilinusig huzódott; szólunk róla később összeköttetésben a *Via Sacra*val.

Az *Aventinus* kapcsolatban áll a legrégebb római mondákkal; lábánál volt Evander oltára, melynek szomszédságában *Cacus* barlangja volt látható; tetején volt egy hely, *Remuria*, a Remusnak tett jóslat emlékére. A *res publica* idején túlnyomólag plebejusok lakták.

3. A Quirinalis, Viminalis, Esquilinus és Caelius dombok. — A többi négy halom közül a Caelius délen egyedül állott, míg a többi három külön csoportot képezett, mivel a külső oldalukon kapcsolatban állottak egymással. A Caelius, bár legnagyobb valamennyi között, nem volt beépítve első rangú épületekkel, de lábánál a Palatinusig s Esquilinusig terjedő völgyben volt a Flaviusi amphitheatrum.

mely mint Colosseum jobban ismeretes; építtette Vespasianus császár. A többi három domb igazabban, a talajalakulásnak megfelelően, négy és négy külön neve is volt: az Esquilinus eredetileg *Cespius* és *Oppius* domboknak nevezetett, a déli magasabb volt az Oppius.

Az a három völgy, mely ezen négy dombot elválasztotta egymástól, sugárszerűen ágazott ki a Forum éjszaki pontjából, hol a Quirinalis s az Oppius szorosabban közelednek egymáshoz. A mélyedés, mely azon a helyen van, hol egymással találkoznak, a *Subura*, legalantabb fekvő és legnagyobb része volt a városnak; s épen, mint a mai városokban, a legszegényebb városrész mellett feküdt szorosan az Esquilinus végén, a *Carinae*, Róma legdivatosabb helye. Itt volt Maecenas háza, melyet Horatius gyakran látogatott, s Virgilius és Propertius szomszédságában éltek. A dombok keleti lejtőjén, kívül a Servius Tullius-féle aggeren, voltak azok a kertek, melyeket Maecenas azért készíttetett, hogy a római népnek üdülő helye legyen. Ez a vidék korábban a szegények temetője volt.

A *Viminalis* jelentéktelen domb s leginkább a szegény nép lakóhelye volt. A közte s a Cespius között fekvő völgyben levő utca Vicus Patritius nevet viselt.

Végre a Capitoliummal szemben eső *Quirinalis* dombon volt a Quirinus temploma, honnét nevét vette.

A *Pincius* hegy a városon kívül kertjeiről volt nevezetes, köztük legnevezetesebbek Luculluséi. A *horti Sallustiani* a Quirinalis s Pincius közötti völgyben feküdtek.

4. A Forum Romanum és a Via Sacra. — Szólunk kell még a római forumról, mely középpontja volt a város politikai s közügyi életének. Ez a Palatinus éjszaki oldalán eső völgyben a Capitolium lábától azon pontig nyúlt, hol a Velia kezd kiemelkedni. Hosszú négyszög, bár nyugati végén szélesebb mint a keletin; mintegy 225 méter hosszú s 80 méter széles, s mindenütt kövel volt kirakva. Déli része mentén egy sor bolt, a *Tabernae veteres*, nyúlt el, ellenkező oldalon hasonló sor, a *Tabernae novae*; a boltok egymás mellett álltak földött csarnokokban, felettük erkélylyel, mely-

ről figyelni lehetett a belső térre. Eleinte a boltok közönséges kereskedésre voltak szánva, itt voltak nevezetesen a mézszárszékek is; Virginia történetében látjuk, hogy az apa mézszároskéssel, melyet az egyik boltban felkáp, öli meg a leányát; de később itt ötvös-boltok állottak.

A Forum ezen színe változatlanul megmarad Róma egész történetén át, s a szűk terület később is mutatta, hogy mily kicsinyen kezdődött Róma; de a külső tér fokokonként különböző képet nyert, miután számos templommal s törvényházakkal, melyeket basilicáknak neveztek, építettett be.

A belső térnek legnevezetesebb része volt a *Comitium*, vagy a patriciusok gyűlö helye: egy földetlen kicsi emelt hely éjszaknyugati szögletében; közte s a forum többi része között volt a híres *Rostra* vagy szószék, a hajóorrokkal ékesítve, melyeket az antiumbeliektől vettek el. Ez a hely szemben állott mindkét úttal, s politikai változásra mutatott, midőn a szónok, az előbbi szokástól, hogy az Atyák, tehát a comitium felé nézett, eltérve, a nép felé fordult a forumon.

A forum közepén volt a *Lacus Curtius*, mely később lecsapoltatott és betöltetett; keleti végén volt a *Puteal Libonis*, melyet megszenteltek, miután a villám oda ütött s fölül befődtek, úgy hogy hasonlított egy kúthoz, inpet neve. Scribonius Libo tribunus állította helyre e művet s ide tette át a praetori tribunalt s ettől fogva igen látogatott hely lett.

Térjünk most a külső térhez. A Capitolium alatt, néhány templomon kívül, állott a *Miliarium aureum*, egy mérföld-oszlop bronzból öntve; Augustus állította fel valamenynyí itáliai útnak kiinduló pontján. Odább éjszakra a domb szegletén volt a mamertinus fogház vagy *Robur Tullianum*, egy föld alatti üreg, melyet még most is lehet látni. Szomszédságában volt a *Gemoniae* lépcsőzet a domboldalon, honnan a gonosztevők testét dobták le.

A forum éjszaki felében, a Via Sacrán túl állott a *Basilica Portia*, első épület e nemben, építtette Cato Censorius; a *Curia Hostilia*, mely a tanács gyűlö helyét képezte

és a *Basilica Paulli*. Ez utóbbinak átellenében volt *Janus* három szobra, mellette a pénzkölcsönzők helye, s a *Janus* név jelölte az ő helyüket is. Déli oldalán egyedül *Vesta* köralakú templomát említjük, mely a *vesta-szűzeknek* tartózkodó és temető helye volt.

A *Via Sacra*, a szent és diadalmi meneteknek útja, a *Carinae-tól* az *Esquilinison* átment a völgyön, s felment a *Velia* lejtőségén; ennek tetején állott *Titus diádalive*, mely *Jeruzsalem* bevétele emlékére állíttatott. Ismét visszatérve a forumhoz, itt két útra oszlott, éjszaki és déli oldalán egyegy a boltok sora megett, aztán diagonálisan felvezetett a *Capitoliumba* a *Clivus Capitolinuson*.

5. Róma falai és kapui. — Róma hét dombja erődítésekkel volt körülvéve, melyeket *Servius Tullius* bástyáinak neveztek. A császárság idejében ezek megrongálódtak, és azon falak, melyek még most is léteznek, tekintélyesebb területet felölelve, csak *Aurelianus* császár idejében emeltettek. *Servius Tullius* falai a *Tiberisen* is túl terjedtek, magukba zárva a *Janiculus* dombját, s a hid, melyről gyakran halljuk, hogy összekötötte a két partot, czölöpökön épült fahid volt s *Pons Sublicius* a neve; helye valahol az *Aventinus* lábánál lehetett.

Róma kapui közül három érdemel, mint különösen fontos, említést: a *Collina*, *Capena* és *Carmentalis*. A *Porta Collina* volt az éjszaki kapu, melyen át a *Via Salaria* vezetett; keletre tőle a bástyán kívül volt a *Praetorianus Campus* (*praetorianus* laktanya), mely *Tiberius* uralkodása alatt a testőrség számára épült.

A város déli felén volt a *Porta Capena* a *Caelius* lábánál, melyre *Juvenális* a »madida« (nedves) jelzőt alkalmazá azon vízvezető miatt, mely felette vonult. Tőle indult ki a *Via Latina* és *Appia*, s épen mellette kívül feküdt a *Vallis Egeriae*.

A *Porta Carmentalis* a *Capitolium* lába s a folyó között feküdt s kiinduló pontja volt a *Vicus Jugarius*nak. A *Via Flaminia* a *Porta Ratumen*ából indult ki a *Capitolium* éjszaki oldalán, s átmenvén a *Campus Martiuson*, hol

Via Lata volt a neve, éjszakkak vitt, míg átment a Tiberisen a *Milvius* hídon három kilométerre Rómától.

6. Dél-Italia. — Magában foglalja Apulia, Calabria, Lucania tartományait s Bruttium vidékét. Jellemzi a melegebb klíma, a szakgatottabb part; és hogy sík földe keleti felén van, míg Közép-Italiában a nyugatin. Samnium, Apulia s Calabria egybeszögelésénél volt a magas *Vultur* hegy vulkáni kúpja; itt az Apenninek láncza megoszlik, a fővonal folytatja irányát Italia lábujja féle, a mellékág a sarok felé megy. Partjait a görögök ismerték és *Graecia Magna* a neve a nagyszámú s korán meggazdagodott görög gyarmatokról, melyek itt keletkeztek. Ezek között achaei városok *Sibaris* és *Croton*, spártai gyarmat *Tarentum*, locrisi *Locri*, alapítottak Kr. e. 700 év körül, Ezek alapítását megkönnyítette a szomszéd Görögország partjaitól az útnak rövid volta, mivel a távolság Corcyra s a *Japygium* fok között nem volt több mint 100 kilométer.

7. Apulia és Calabria. — Dél-Italia azon része, mely az Apenninek s az Adriai tenger között fekszik s a frontánok határától Italia sarkának kezdetéig nyúlik, Apuliának neveztetett. Déli része köves talajú s csaknem egészen szűkölködik folyókban; de az éjszaki termékeny síkság rendkívül alkalmas gabonatermesztésre; és ez okból Hannibal itáliai hadjárata alatt, ez volt seregének magtára s téli szállása. Számos folyó öntözi, melyek között legnagyobb volt a legdélibb s rendkívül sebes *Aufidus*. Forrásaihoz közel állott *Venusia*, Horatius szülőhelye, szomszédságában a *Bandusia* forrással; felette emelkedett a *Vultur* hegy; mind ezen tárgyak híresek lettek a költő irataiban. Leírja Venusiát, mely fekszik Apulia s Lucania határán, elmondván magáról, hogy: *Lucanus an Apulus anceps*,

Nam *Venusinus* arat finem sub utrumque colonus. Alább a folyó mellett *Canusium* s a szerencsétlen csatatér *Cannae* voltak; s nem messze Venusiától éjszakon feküdt *Asculum*, színhelye a rómaiak egy másik leveretésének Pyrrhus által; odább éjszakra *Luceria* nevezetes városa volt.

A *Via Appia*, melyet eddig követtünk már Latiumon,

Campanián és Samniumon át, ezen tartományon is átnyúlt a *Tarentum* és *Brundusium* felé vezető útbán. Ez volt a belföldi út, azonban lehetséges volt, hogy a parton utazik az ember *Bariumtól* lefelé, mint Horatius tette az »*Iter ad Brundusium*»-ában.

Italia sarkantyúja, melyet a Garganus hegyfok képezett, izolált hegyes vidék, sűrű erdőkkel fedve s helyzete miatt kiteve a minden oldalról jövő szeleknek. A *Matinum Litus* déli részén mézéről volt híres. Italia sarok részét két néptörzs lakta, a calabrok éjszakon, a salentinok a déli parton, de a rómaiak az egészet mint *Calabriát* ismerték, a görögök mint *Messapiát* vagy *Iapigiát*. Alacsony fekvésű vidék, kevés hullámmzással. Az Apenninek sarkantyújától az Iapigium hegyfokig terjedő vidéken két nagy fontosságú város volt: *Brundusium* a Görögországgal szemben levő oldalon, átkelő hely *Dyrrachium* s a *Via Egnatia* felé; és *Tarentum* a hasonló nevű öböl csúcsánál, mely egykor Magna Graecianak leghatalmasabb városa volt s bámulatos kikötője miatt mindig nagy kereskedő városa maradt; kitünő termékei a bor, olaj, gyapjú és biborfesték.

8. Lucania és Bruttium. — Lucania a Tarenti öböl s a Mare Inferum között levő szögletben feküdt, éjszakról Samnium, Campania s Apulia határolta. Egész területén az Apenninek huzódnak át, bár keleti felén terjedelmes sík témarad köztük s a tenger között. Főbb városai a tengerparton feküdtek s valamennyien görög eredetűek. Nyugati oldalán volt *Posidonia* vagy *Paestum* a Nápolyihoz legközelebb eső öbölben, régi időben rózsáiról nevezetes, jelenleg három templomának érdekes romjáról; *Elea* vagy *Velia* az eleai philosophiai iskolának hazája, és *Laus*. Keleten *Sybaris* a *Crathis* mellett, melynek fényüzése közmondásossá vált. Miután a krotoniak lerombolták, szomszédjában az athéniek *Thurii* gyarmatát alapították, a gyarmatosok között volt Herodotos történetíró is; *Heraclaea*, hol a rómaiakat első csatájában leverte Pyrrhus; végre *Metapontum*.

Az Italia lábbujját képező területen a bruttiusok laktak volt. Kezdődik azon helynél, hol a Tarenti öböl s a Mare

Inferum legközelebb vannak egymáshoz, mintegy ötven kilométerre. Valamivel alább a *Lacinium* fok alatt, mely meglehetősen kelet felé nyulik, Croton közelében még szűkebb szoros van, mely harmincz kilométer a *Terina* és *Scylletium* öblök között. Itt az Apenninek, melyek csaknem egészen kitöltik a vidéket, át vannak törve, s a talaj alacsony a két tenger között. A mélyedéstől délre eső vidéknek *Sila* volt a neve s híres volt nagy erdőiről. Keleti partján volt *Caulon* és *Locri Epizephiriü*, mely megkülönböztető nevét a *Zephyrum* foktól kapta, melyen a város eredetileg épült. Az egész félsziget a *Leucopetra* fokban végződik s el volt választva Siciliától a *Fretum Siculum* által, mely mellett volt *Rhegium* városa. E város s a siciliai *Messana* között volt a híres *Charibdis* örvény, melyet a különböző áramlások összetalálkozása okozott. A szoros éjszaki bejárásánál *Scylla* sziklája emelkedik az italiai parton.

9. Sicília; általános leírása. — Sicília háromszög alakú sziget; helyzete Karthago és Italia, a Földközi tenger keleti és nyugati medenczéje között okozta, hogy ép úgy régente, mint a jelenkorban különböző népeknek találkozó helye volt.

Az ó-kor történetének menete nagyban meg volt határozva azon események által, melyek itt történtek. Ne verte volna meg a karthagóiakat Gelo Hymeránál, ezek bizonyosan meghódították volna Siciliát, mi megváltoztatta volna Európa arcát; győztek volna az athéniak Syracuseenál, bizonyosan összeütközés támad Karthagóval, mely egészen megváltoztatta volna a római történetet. Ép úgy az újabb korban is, a ki megakarná írni Sicília történetét, egymásután kellene megemlékezni mindazon népekről, kik a Földközi tenger partjait lakják.

E háromszög szögleteit képezik északkeleten a *Pelorum* fok, délen a *Pachynus*, nyugaton a *Lilybeum*, ez utóbbi mintegy 130 kilométerre van Afrika partjától, a Bon foktól.

Sicília hegyei Italia hegyeinek folytatásai, s a Messinai szorosától ágazva el, elnyúlnak nyugat felé a szigeten végig éjszakon nem nagy távolságban a parttól; mintegy

középen egy más hegyláncz nyúlik ki belőlük derékszög alatt egészen a déli hegyfokig. De azon sajátság, melyet mi oly gyakran megjegyeztünk Italia nyugati partjain, hogy t. i. a hegylánczokkal vulkánok sora találkozik, itt még inkább feltűnő; legfontosabb hegye Siciliának az *Aetna*, melynek magassága csaknem 3500 meter, s kerülete alapjánál 144 kilometer. Az összekötő kapcsot közte és Italia hegyei közt az *Aeoliae insulae* (Lipari szigetek) képezik, hol, mint hitték, Aeolus, a szelek királya tartja udvarát. Közöttük legéjszakibb *Strongyle* (Stromboli), mely állandóan kitörésben van. A folyók, mint gondolni is lehet egy nem igen nagy szigetről, kicsinyek; legnagyobb a *Symaethus*, mely az Aetna nyugati részén levő vidéket csapolja le s kelet felé foly. A *Himera* és *Halycus* folyók, melyek az ország közepén támadnak, a nyugati tengerbe folynak. Leghíresebb, ámbár közöttük legkisebb az *Acis*, mely az Aetna lábánál átfoly, ezzel van kapcsolatban Polyphemus és Galatea története; az *Anapus*, Syracusához közel, elválaszthatatlan kapcsolatban van Theokritus pásztori költészetével; és az *Asinarus* dél felé a szerencsétlen athéni expeditio végső katastróphájának színhelye. Sicilia talaja igen termékeny, úgy hogy mint Aegyptom s az Africa provincia, egyike volt Róma magtárainak.

10. Sicilia városai. — Sicilia eredeti lakói két törzshöz tartoztak. Nyugaton laktak a sicanusok, keleten a siculok, mindkettő azon graeco-italiai törzshöz tartozott, melyhez maguk a görögök. Ennek következménye volt, hogy midőn a görögök letelepedtek közöttük, beköltözők s benesztültek könnyen összekeveredtek; s ez magyarázza meg a görög városok nagy népességét, melyet nem lehetett egyedül csak a gyarmatosok szaporodásának tulajdonítani. Asiciliai görögöknek megkülönböztetés végett siceliotés a nevök.

Már a phoeniciaiaknak voltak itt állomásaik, melyek között *Panormus* (Palermo) egy szép öbölben az északi parton legfontosabb volt. A nagy karthagói telepítvény, *Lilybaeum*, a hasonló nevű fokon, mely oly nagy szerepet játszott az első pun háború idején, 400 évvel Kr. e. ala-

pittatott. A part mentén e hely és *Drepanon* közt, mely hasonlóképen egy karthagói erőd volt, feküdtek az *Aegates* szigetek, hol Lutatilus Catulus nagy tengeri győzelmét aratta a karthagóiak felett (241 Kr. e.) Drepanon megett emelkedik az *Eryx* hegy, melynek tetején Venus híres temploma állott.

Forduljunk most a görög városokhoz; ezek között, mint gondolni lehet, a legkorábbiak a keleti parton támadtak, mely közelebb volt Görögországhoz s csak fokunkint történt, hogy útjokat a sziget nyugati partjának is vették. A Fretum Siculum mellett feküdt *Zancle*, későbbi nevén *Messana*, délebbre *Naxos*, a legkorábbi gyarmat, *Catana* és *Leontini*, mindezek Chalcidice városai, s a köztük valamint a sziget egyéb részén levő dór gyarmatok között uralkodó vetélkedés alkotja későbbi történetük tárgyát. Azután következik *Megara Hyblaea*, a körülötte levő dombok mézükről nevezetesek, alább *Syracusae*. A nyugati parton vannak *Camarina*, *Gela*, *Agrigentum* és *Selinus*. Éjszak felé egyedül egy görög város volt: *Himera*, mert *Segesta*, mely Panormustól nyugatra fekszik, bár később hellenizált, barbar eredetű. A sziget közepén meredek lejtőjű plateau állott *Henna*, a szomszédos völgyek hiresek virágaikról; itt volt színhelye Proserpina elrablásának.

II. Syracusae. — E város szomszédságában három hegyfok nyúlik kelet felé a tengerbe; legéjszakai *Thapsus* alacsony fekvésű félszigete, — »Thapsum iacentem, így említi Virgilius, — a szárazfölddel egy homokos földszoros köti össze; közelében *Achradina* sziklás, széles de nem igen magas tömeg; a legdélibb a hasonló *Plemmiryum*. E két utóbbi között feküdt egy szép tojásdad öböl, a *Nagy kikötő*, melylyel szemben feküdt az éjszakraól délre nyuló *Ortygia* szigete. E sziget másfél kilometer hosszú, a száraz földtől egy keskeny szoros által elválasztva, birt egy jelentékeny forrással, mely egy medenczébe folyt; ez volt az *Arethusa* medenczéje. Ortygia s Achradina között egy kicsi öböl nyúlt be s képezte a *Kisebb kikötőt*. A Nagy kikötőbe folyt

az *Anapus* egy hosszú mocsáros völgyből. A völgy északi felén volt egy széles plateau, melyet északról s délről alacsony dombok környeztek; ez az Achradinának alapul szolgált, bár tőle egy csekély mélyedés elválasztotta, s a mint benyúlt a belföldre, mindig magasabb és keskenyebb lett, míg, mintegy hatodfél kilométer távolságban a tengertől, két oldala egy éles szögbe ért össze. Ezen fenföldnek *Epipolae* vagyis magaslat volt a neve, míg azé az emelkedett helyé, mely a háromszög csúcsát képezte, *Euryelus*.

Syracusae városa eredetileg Ortygia szigetén épült, de később az athéni hadjárat idején kiterjeszkedett a Achradina egy részére s az Epipolae közeli részén volt egy külvárosa, *Temenitis* nevű. Később az utóbbi a tenger felé hajló lejtővel együtt *Neapolis* néven egybefoglaltatott; az Epipolae északi részének egy bizonyos része is felépült s *Tycha* nevet kapott. Végre az egész Epipolae fallal volt körülvéve.

12. Corsica és Sardinia. — A két nagy szigetről, mely Italia nyugoti partján fekszik, kevés mondani valónk van, mert kevés szerepet játszottak a régi történetben. Az északibb *Corsica* kisebb s hegyesebb mint Sardinia, melyen nagy síkságok s jó gabnatermő helyek voltak. Corsica fő helye volt *Aleria* vagy *Alalia*, a keleti part közepén, eredetileg görög telepítvény, de Sulla idejében római polgárok gyarmataival szaporodott. Sardiniát hosszú ideig a karthágóiak birták, kik azonban kénytelenek voltak innen visszavonulni az első és második pun háború közti időszakban. Fővárosa *Caralis* (Cagliari) a sziget déli részén feküdt.

XI. FEJEZET.

Európa külső vidékei.

1. **Hispania vagy Iberia.** — A félsziget kiterjedt felszínét egy bikafejhez hasonlították, melynek nyakát a Franciaországgal összekötő szoros képezi. Európa többi részével szemben kívül eső helye s felszínének tömeges volta miatt hasonlít oly bástyához is, mely valamely erőd szögletén nyúlik ki. Földrajza egyszerű s egyszerre áttekinthető. Határai az Atlanti oceán, a Mediterraneum s a Pyrenaei hegység. Hegyei párhuzamos lánczokból állnak s keletnyugati irányban húzódnak. Közöttük terjedelmes síkságok fekszenek, melyek magassága folyton növekedik a belföld felé, mely már valóságos fensík. Számos folyó öntözi, melyek közül csak egy az *Iberus* (Ebro) ömlik a Mediterraneumba, míg a többiek az Atlanti oceánba folynak ezek a *Durius* (Douro), *Tagus*, *Anas* (Guadiana) és *Baetis* (Guadalquivir). Ebből látható, hogy a vizválasztó sokkal közelebb esik a keleti, mint a nyugati parthoz. Afrikától a *Fretum Gaditanum* választja el, hol a Herkules oszlopai voltak híresek. Az egész vidéket két részre osztották a rómaiak; volt Hispania *Citerior* és *Ulterior*, s a kettő között az *Iberus* volt a határ; később három provincia lett belőle *Tarraconensis*, *Lusitania* és *Baetica*, melyek közül *Lusitania* megfelel Portugálnak, *Baetica* Andalusianak, a többi részt *Tarraconensis* foglalta magában.

2. **A hispan törzsek és városok.** — A benszülötteket leginkább azon folyók szerint jelölhetjük meg, a me-

lyek mellett laktak. A Durius felső folyásánál a *vacceusok* laktak, a Tagus körül a *carpentanusok*, fővárosuk *Toletum* (Toledo); az Anas körül az *oretanusok*, míg a *turdetanusok* a Baetis körül éltek. A nagy vízváltáson s környékében laktak a *celtiberek*, tartományuk éjszaki részében volt *Numantia*, híres Scipio Africanus által történt ostromlása s bevétele (134 Kr. e.) Az Iberustól keletre a folyó szomszédságában az *ilergetek* laktak, fővárosuk volt *Ilerda*; a *lacetanok* az utóbbiaktól éjszakra a Pyrenaeus hegységig; az *ausetanok* pedig innen a tengerig; e törzsek a pun háborúk idején barátai voltak a rómaiaknak. Az éjszaki part közepén a *cantabrok* és *asturok* laktak.

Fővárosok voltak (éjszakkéleten kezdve s a partot követve) *Tarraco* (Tarragona) az Iberus innenső felén, *Intibili* a tulsó oldalon; délebbre *Saguntum*, és Afrika partjával szemben *Carthago Nova* (Cartagena), Európa egyik legszebb kikötőjének háttérében. A szoroson túl volt a régi phoeniciai gyarmat *Gades* (Cadix), egy sziget csúcsán épült, mely kikötőjét ép úgy bezárta mint Ortigia Syracusacét. Szomszédságában a Baetis torkolatánál kellett feküdnie *Tartessus*-nak. E folyó mentét követve jön *Hipalis* (Sevilla), *Corduba* s végre *Illiturgis*.

A rómaiak későbbi telepítvényeit egy csomó gyarmatnév jelöli, a főbbek: *Caesar Augusta* (Zaragoza) éjszakkéleten az Iberus mellett; *Emerita Augusta* (Merida) délnyugaton az Anas mellett, *Asturica Augusta* (Astorga) és *Lucus Augusti* (Lugo) éjszaknyugaton. A három utóbbi helyen a falaknak s nyilvános épületeknek, melyek római korból származnak, nagyszerű romjai maradtak fen. A keletre eső *Baleari* szigetek híresek voltak parittyásaikról.

3. Gallia. — Három részről határai voltak az Oczeán, a Pyrenaeus hegység s a Mediterraneum. Keleten Italiától elválasztották az Alpok, Helvetiától a Jura, Germaniától a Rajna; minthogy a hegy biztosabb határ, mint a folyó, a *Vosegus* hegység ezen folyó felső folyásánál természetesebb határt képez. Az Alpok hágóit már ismerjük; a Pyrenaeus hegységnek Hispaniából átvezető útjai a

hegyláncz keleti s nyugati határán vannak, a hol a tengerre támaszkodik.

Ép úgy, mint Hispania, nagy folyók hazája s földje is jól meg van szabva a vízválasztók által. Egyik, mely az északi részt a délitől elválasztja, nyugat felé huzódik a Vosegus déli szélétől, elválasztván az *Arar* (Saône) forrását, mely délre foly s Lugdunumnál (Lyons) a *Rhodanussal* (Rhône) egyesül, azokétól, melyek északra folynak, mint a *Mosella* (Moselle) a *Rhenusba*, s a *Mosa* (Meuse) és *Sequana* (Seine), melyek a tengerbe ömlenek.

Más részről déli Gallia vízválasztója ennek nyugati határától dél felé a *Cevenna* (Cevennes) hegység, az *Arar* és *Rhodanus* nyugati partján, s csaknem a *Pyrenaeus* hegység lábáig nyúlik, elválasztván ezen folyókat a *Liger* (Loire) és *Garumnától* mellékfolyóikkal együtt.

E folyók közül egyedül egy foly a *Mediterraneumba*, ez a *Rhodanus*, mely *Helvetia* hegyeiben a *Rajna* forrása közelében támad s egyesülvén az *Ararral*, keletről még két folyót vesz fel az *Alpokból*: egyik az *Isara* (Isère), a másik a *Druentia* (Durance).

4. Gallia tartományai, néptörzsei és városai. —

A rómaiak Galliát négy tartományra osztották. *Belgica* volt északkeleten, *Lugduniensis* közepen, *Helvetia* határától terjedve *Armorica* (Brittania) nyugati széleig és délre *Lugdunum* fővárosáig. Délnyugaton *Aquitania* volt, délkeleten *Narbonensis* a *Cevennek*, *Alpok* és *Mediterraneum* között. Ez utóbbi terület *Caesar* idejében *Provinciának* neveztetett, az előtt *Braccata* a neve, mivel lakói nadrágban jártak, a többi területé pedig *Comata*, lakóinak hosszú hajáról.

Megkülönböztetésül *Italia* Galliájától az egészet *Transalpinának* is nevezték. Ez magában foglalta a mai *Franciaország* és *Belgium* területét, sőt *Holland* egy részét is. A főbb törzsek még ma is felismerhetők, mivel nevük előfordul egy-egy újabb város (pl. *Augusta Taurinorum* a *Turin*) nevében. A *Rajna* és *Maas* torkolatánál laktak a *batavok*, a *Rajna* mellett a *Maas* és *Mosel* között az *ubiusok*; ettől délre nagy kiterjedésű erdő, az *Arduenna silva* (*Ardennes*) te-

rült el. A Mosel közép folyásánál laktak a *trevirek* (Trier), fellebb a *mediomatrixok*, *Divodurum* (Metz) várossal; a Mosel forrásánál a *leucusok* s a Szajna forrásánál a *lingonok* (Langres). A lingonoktól nyugatra a Szajna és Loire között a *senonok*. Odább délre a Saône keleti partján a *sequanok*, a nyugatin az *aedusok*, ezektől délre a Loire felső folyásán túl az *arvernusok*. Végre a Lugdunumtól délkeletre eső részt az *allobrogok*, az Isera és Druentia között a *vocontiak* foglalták el. Főváros volt a középponton *Avaricum* (Bourges) és *Genabum* (Orleans) a Loire közép folyásánál, és *Lutetia* (Paris) a *parisiusok* fővárosa a Szajna mellett. Caesar két nagy győzelmének színhelye *Alesia*, hol Vercingetorix elfogatott, a vidék középpontján volt, a két vízválasztó találkozásánál, míg *Uxellodunum*, hol a végső küzdelem folyt, Aquitániában, a Garonne egyik mellékfolyójánál.

Legműveltebb volt Gallia Narbonnensis; bizonyítják a római építészet nagy számú maradványai, melyek e tartományban mai napig fen vannak. A Rhöne torkolatától kevéssé keletre állott *Massilia* (Marseille) eredetileg phoceai telepítvény, mely szép kikötője miatt a Mediterraneumnak az egész ó-korban legnagyobb kiviteli hely volt.

5. Britannia. — Virgilius úgy beszél a britannusokról, hogy »penitus toto divisos orbe«; ezen távol eső ország nem szükség, hogy soká foglalkoztasson bennünket. Két fő folyója a *Tamesis* (Themse) és *Sabrina* (Severn) egyik a keleti másik nyugati tengerbe foly. Hegyei éjszaki és nyugati részre esnek, s az alacsony dombok, melyek itt-ott átszelik, nem akadályozták komolyan az ellenséges haderő benyomulását. Valóban régen is ép úgy mint mai nap a tenger volt biztonságának öre, a kikötés nehézsége s legyőzetés esetén a visszatérés veszélyessége akadályozta az ellenség benyomulását. Az éjszaki törzsek támadásai ellen Hadriánus császár vastag falat húzott a Solway szorosától a keleti partig, s Antoninus Pius bástyát húzatott egy még előbbre eső helyen a Clyde-szoros és Forth között, hol Agricola előbb egy erősség-sorozatot állított fel. Az innen

éjszakra eső vidék *Caledonia* nevet viselt. Szorosan a part mellett két sziget feküdt, ennek két különböző pontjától keskeny szoros által elválasztva; ezek *Mona* (Anglesea) és *Insula Vectis* (Wight). De leghiresebbek voltak a *Cassiterides* (Scilly szigetek) Cornwallis nyugati partján, melyeken phoeníciai kereskedők kötöttek ki az itt található ón kiaknázása végett.

Főbb törzsek a *damnoniusok* Devon és Cornwallisban; a *belgák* Hampshiretől a Bristoli csatornáig, *Venta Belgarum* (Winchester) fővárosukkal; a *cantiusok* Kentben, *Rutupiae* (Richborough) kikötővel a keleti parton, hires osztrigákkal; a *trinobantok* Essexben; az *icenusok* Norfolk és Suffolokban; a *silurok* Dél-Walesben és a *brigantok* éjszakon Hadrián faláig. A két főváros volt: *Eboracum* (York) éjszakon és *Londinium* (London) délen. A római hódítás emléke azon számos névben található fel, melyek chester, cester (azaz castra) ragban végződnek pl. Winchester. Gloucester stb.

Mely helyet értettek a rómaiak *Thule* név alatt, nem tudjuk, sokan Islanddal, mások Shetlanddal, ismét mások Norvégiával azonosítják.

6. Germánia. — A régi germánokról beszélvén szükségkép meg kell különböztetni a tulajdonképi Germaniát, mely csaknem megfelel azon területnek, melyet ma a németek laknak, attól a két Germania tartománytól, melyet Augustus a Rajna bal partján alkotott. Az utóbbit a folyam mellett Germania superior és Germania inferiornak nevezték fekvésük szerint. Amaz *Basiliától* (Basel) *Moguntiacumig* (Mainz) terjedt a Rajna és Vogesek között; az alsóbb *Moguntiacumtól* a tengerig, a batavi partokig nyúlt; legfontosabb központi helye *Colonia Agrippinensis* (Köln) volt. A tengerhez való fele útján feküdt *Castra Vetera*, a legfőbb katonai állomás az alsó Rajnánál; a folyó torkolatánál *Lugdunum Batavorum* (Leyden). Ezen vidékek, mint láttuk Gallia részei, de german népek lakták.

Az igazi Germania a Rajna és Visztula között feküdt és a Duna és Balti tenger között. E területen csaknem

valamennyi folyó éjszakra foly, különösen a *Visurgis* (Weser), *Albis* (Elbe), *Viadus* (Odera). A déli rész hegységei sűrűn be voltak növe erdőkkel, ez abból is kitűnik, hogy legtöbbször *silva* néven említik őket, általánosan a *Hercynia silva* név alkalmaztatott rájuk.

A germaniai barbar törzsek merev ellenállást tanusítottak a római fegyverekkel szemben, s némelyek neve későbbi időkig híres maradt, midőn aztán benyomultak Italiába. Leggyakrabban említettnek a következők: a Dunától éjszakra: a *quadok* kelet felé, a *marcomannok* középen s az *alemannok* nyugaton a Fekete Erdő felé; tőlük éjszakra bellebb *chattok* és *cheruscusok* voltak, ez utóbiak feje volt Arminius. A Rajna jobb partján Moguntiacumon alul laktak az *ubiusok*, *sicamberek*, *tencterek* és *bructerek*; a German tenger partján a *frizek* a mai Holland és Frizlandban és a *chaucusok*; az Albis alsó folyásától nyugatra a *longobardok*, e folyó és a Balti tenger között szászok és anglosok, a Cimberi félszigeten (Jütland) a cimbererek laktak. E népek közül sokan a *svévek* közös neve alá foglaltatnak, terjedelme azonban időszakonként változik. Éjszaki Germaniát a görögök korán ismerték a borostyánról (elektron), melyet a Balti tenger partjain találtak, s kereskedők a Mediterraneumra vittek.

7. A Dunával határos tartományok. — A Duna felső folyásától délre eső tartomány neve *Vindelicia* s legnagyobb részben síkság volt; az Alpok vidékét nyugaton a *helvetiusok* országa határolta, odább keletre *Rhaetia* (Graubünden és Tirol) nevet viselt; főváros volt *Curia Rhaetorum* (Chur). E két tartománytól keletre az Aenus (Inn) által tőlük elválasztva volt *Noricum*, melynek bányáiból vasat és aczélt nyertek. Odább keletre, a Duna keleti és déli folyása között volt *Pannonia*, melynek nyugati fele Felső, a keleti Alsó Pannonia nevet viselt. Legnagyobb része síkság; déli részét két jelentékeny folyó öntöze, a *Dravus* (Dráva) és *Savus* (Száva), mindkettő a Dunába foly. Főbb városai: *Vindobona* (Wien, Bécs) a Duna mellett, közel *Noricum* határához; *Petovio* a Drávánál felső Pannoniában a

rómaiak fő hadi szállása és *Sirmium* a Száva mellett alsó Pannoniában.

Azon terület, mely Pannonia s az Euxinus között a Duna, Haemus s Dinari Alpok között fekszik, megfelelőleg a mai Szerbia- s Bulgáriának, két tartomány volt: *Moesia superior* és *Moesia inferior*, a szerint a mint a folyó mentén fekszenek.

A Dunától éjszakra eső nagy síkság, mely most Oláhországot képezi, volt a régi *Dacia*; csak Traján alatt hódították meg a rómaiak, kik itt számos gyarmatot alkottak; ez állandó befolyással volt az oláhok nyelvére, mely ép oly egyenes származéka a latin nyelvnek mint a franczia és olasz nyelv.

NÉVMUTATÓ.

- Abana fl. 23.
Abdera 45.
Abila (Ceuta) 5.
Abydus 37.
Acampsis 15.
Acanthus 47.
Acarmania 55.
Accadiani 55.
Achaia 66., 67.
Achelous (Aspropotamos) 40.,
54., 55.
Acheron 54.
Acherusia tó 55.
Achradina 96.
Acis fl. 95.
Acra 24., 30.
Acritas prom. (C. Gallo)
65., 68.
Acroceraunia (Glossa, Lin-
guetta) 49.
Acrocorinthus 63., 66.
Acropolis 62., 63.
Acte 47., 70.
Actium (Punta prom.) 55.
Addua (Adda) fl. 77.
Adonis fl. 24.
Adramyttium 42., 44.
Adria, Hadria 5., 74.
Aedui 101.
Aegae (Edessa) 67.
Aegaeum mare 5., 6., 7., 71.
Aegaleos síkság 61.
Aegates insulae 96.
Aegina 71.
Aegium 67.
Aegospotami rivus 37.
Aegyptóm 3., 5., 9., 31., 32.
Aelaniticus sirus 3.
Aenaria (Ischia) ins. 84
Aenus (Inn) fl. 103.
Aeoliae ins. (Lipari) 95.
Aeolis 43.
Aequi 81.
Aesernia (Isernia) 85.
Aësis (Esino) fl. 79.
Aethiopia 32.
Aetna 75., 95.
Aetolia 55.
Africa 2., 3., 4., 8., 31., 34., 35.
Aganippe fons 58.
Agora 63.
Agrigentum (Girgenti) 96.
Agylla (Caere) 78.
Aialon 28.
Akaba öböl 3., 26.
Alalia 97.
Alba Longa 82.
Albán dombok 75., 82.
Albani 16.
Albanus lacus 82.
Albaniae pylae 17.
Albis (Elbe) 103.
Alemanni 103.
Aleria 97.
Alesia (Alise-Ste-Reine) 101.
Alexandria 2., 33.

- Alexandria Eschate 13., 21.
 Algidus mons (Ceraso) 82.
 Allia 82.
 Allobroges 101.
 Alpes 7., 74., 75., 76.
   » Cottiae 76.
   » Graiae 76.
   » Maritimae 76.
   » Rhaeticae 103.
 Alpheius (Ruphia) 67., 70.
 Altáj hegység 6.
 Amanus mons 22., 41.
 Amanides pylae 41.
 Amasia 40.
 Amastris 41.
 Amathus 41.
 Ambracia (Arta) 55.
 Ambracius sinus 51., 55.
 Ameleciák 27.
 Amerika 2., 3.
 Ammoniták 27.
 Amoriták 27., 28.
 Amphipolis 45.
 Amphissa 57.
 Amphilochia 55.
 Ampsaga (Ued el Kebir) fl. 35.
 Anagnia 82.
 Anapus fl. 95., 97.
 Anas (Guadiana) 98.
 Ancona 80.
 Ancyra (Angora) 40.
 Andros ins. 50., 72.
 Angli 103.
 Anio fl. (Teverone) 79.
 Anopaea 56.
 Antilibanus 22.
 Antiochia 42.
 Antiochia Mygdoniae 19., 21.
 Antiochia Orontes mtt. 23.
 Antirhium 55.
 Antitaurus 16.
 Antium 82.
 Anxur (Terracina) 81., 83.
 Aous fl. 49., 54.
 Apennin hegység 92.
 Apidanus fl. 52.
 Apollonia (Epidamnus) 54.
 Appii Forum 83.
 Apulia 92.
 Aquileia 76.
 Aquitania 100.
 Arabia 2, 31.
   » Deserta 31.
   » Felix 31.
   » Petraea 31.
 Aractus fl. 49., 54., 55.
 Aradus 24.
 Arar (Saône) 100.
 Ararat 16.
 Araxes 13., 15., 17.
 Araxus 66., 67.
 Arbela 20.
 Arcadia 70.
 Ardea 83.
 Arduenna (Ardennes) 100.
 Aremorica 100.
 Arethusa font 96.¹
 Argentarius mons 78.
 Arginusae ins. 44.
 Argolis 70.
 Argos 55., 71.
 Ariana (Iran) 10., 14.
 Aricia 83.
 Ariminium (Rimini) 74.,
   77., 79.
 Armenia 6.
 Arnon fl. 26., 27.
 Arnus fl. 78.
 Aroanius 65.
 Aretium (Arezzo) 78.
 Arsacidiae 15.
 Arsene 15., 16.
 Artaxata 16.
 Artemisium 60., 65.
 Arverni 101.
 Ascania lacus 41.
 Asculum 92.
 Asinarius fl. 95.
 Asine 69., 71.
 Asopus 56., 59.
 Assus 44.
 Assyria 8., 11., 14., 19.

- Astacus sinus 41.
 Astures 99.
 Asturica Augusta (Astorga) 99.
 Athenae 61., 62.
 Athesis (Ets) 76.
 Athos 47.
 Atlantis 3.
 Atlas 36.
 Atropatene 20.
 Attalia 42.
 Aufidus (Ofanto) fl. 92.
 Augusta Taurinorum (Turin) 76.
 Aulis 60.
 Aurunci 84.
 Ausetani 99.
 Avaricum 101.
 Avernus lacus 84., 85.
 Axios (Vardar) 45., 46.
 Azsia 1., 2., 7., 8., 12.

 Baalbek 23.
 Babylon 18., 19.
 Babylonia 14., 18.
 Bactria 14., 15.
 Baetica 98.
 Bactis (Guadalquivir) 98.
 Baiae 84.
 Baleares ins. 5., 99.
 Balti tenger 4., 14.
 Bandusia fons 92.
 Barca 34.
 Barium 93.
 Basan 27., 29.
 Basilia 102.
 Batavi 100.
 Belgae 102.
 Bema 63.
 Benacus l. (Garda) 77.
 Beneventum 84., 85.
 Bermius mons 46.
 Berytus (Beirut) 24.
 Bethania 29.
 Bethel 28.
 Beth-horon 28.
 Bethlehem 29.

 Betsaida 29.
 Bezetha 30.
 Biscaya ö. 4.
 Bithynia 40., 41.
 Boebe lacus 52.
 Boeoti 53.
 Boeotia 58.
 Boii 77.
 Bolbe lacus 47.
 Boldogok szigetei 3.
 Bon fok 5.
 Bononia (Bologna) 77.
 Borysthenes (Dnyeper) 5., 38.
 Bosporus Cimmericus 38.
 » Thracicus 37.
 Bothni öböl 14.
 Bovianum 85.
 Bozra 35.
 Brauron 62.
 Brigantes 102.
 Brilessus 62.
 Britannia 101., 102.
 Brittanicus oceanus 3., 101.
 Bructeri 103.
 Brundisium 93.
 Bruttii 93.
 Bruttium 93.
 Bubastis 33.
 Buthrotum 54.
 Byrsa 35.
 Byzantium 38., 45.

 Caere 78.
 Caesaraugusta (Zaragoza) 99.
 Caesarea Philippi 25.
 Caesarea Stratonis 29.
 Caesariensis (provincia) 36.
 Caicus 40.
 Caieta (Gaëta) 83.
 Calabria 92., 93.
 Calabri 93.
 Calauria 71.
 Caledonia 102.
 Cales 84.
 Callirrhoe fons 62.
 Calor 85.

- Calpe (Gibraltar) 5.
 Cambunii montes 50.
 Camirus 44.
 Campania 78., 83., 84.
 Cannae 92.
 Canobus 33.
 Cantabri 99.
 Cantharus 64.
 Cantii 102.
 Canusium (Canosa) 92.
 Caphareus 60.
 Cappadocia 40., 41.
 Capreae (Capri) 84.
 Capua 84.
 Caralis lacus 97.
 Carduchi 19.
 Caria 40., 43., 72.
   » tenger 72.
 Carmel 24.
 Carni Alpes 76.
 Carpathos ins. 73.
 Carpetani 99.
 Carthago 23., 24., 35.
   » nova (Cartagena)
     35., 99.
 Carystus 60.
 Casilinum 83., 84.
 Caspiae Pylae 15., 17.
 Cassius mons 23.
 Cassiterides 102.
 Cassos 73.
 Castalia fons 58.
 Castra vetera 102.
 Catana 96.
 Caucasiae Pylae 17.
 Caudina terra 85.
 Caulonia 94.
 Cayster fl. 40., 42.
 Celtiberi 99.
 Cenaeum prom. 57.
 Cenchreae portus 66.
 Cenomani 77.
 Ceos i. 50., 72.
 Cephallenia (Kefalonia) 73.
 Cephissus 57., 59., 62.
 Ceramicus sin. 63.
 Ceraunius mons 49., 54.
 Cercasorum 32.
 Cercinities lac. 46.
 Cevenna (Cevennes) 7., 100.
 Chaboras 17.
 Chaeronea 59.
 Chalcedon 38.
 Chalcidice 45., 46.
 Chalcis 46., 60.
 Chaldea 19.
 Chaonia 54.
 Charibdis 94.
 Charhae 19.
 Chatti 103.
 Chauci 103.
 Chelonatas prom. 67.
 Chersonesus Taurica 38.
   » Thracica 37., 45., 46.
 Cherusci 103
 Chios 40., 44.
 Choaspes 20.
 Cilicia 40., 41.
 Ciliciae Pylae 41.
 Cimberi 103.
 Cimbri félsziget 103.
 Ciminius lac. 78.
 Cimmericus Bosporus 38.
 Circei m. 82.
 Circesium 17.
 Cirphis m. 57.
 Cirrha 58.
 Cithaeron 50., 58., 68.
 Citium 41.
 Gladeus fl. 68.
 Clanis fl. (Chiana) 78.
 Cleonae 71.
 Clitumnus 79.
 Clusium 78.
 Cnemis 57.
 Cnidos 44.
 Cnossus 73.
 Coele 54.
 Coele Elis 67.
   » Syria 22.
 Colchis 16., 38.

Colonia Agrippinensis
(Köln) 102.

Colonus 62.
Comata Gallia 100.
Comagene 17., 29.
Copais lac. 59.
Corax m. 55.
Corcira (Corfu) 43.
Corduba (Cordova) 99.
Corinthus 66.
Coroncia 59.
Corsica 5., 97.
Cortona 78.
Coryphasium 68.
Cos 44.
Cosa 78.
Cragus m. 42.
Crannon 53.
Crater 84.
Crathis fl. 93.
Cremera 82.
Cremona 77.
Creta 72., 73.
Crisa 51., 56., 58.
Croton (Cotrone) 92.
Ctesiphon 18.
Cumae 44., 83., 84.
Cunaxa 18.
Curia Raetorum (Chur) 103.
Cursolae 79.
Cyanaeae 38.
Cyclades i. 50., 71., 72.
Cydnus 41.
Cydonia 73.
Cyllene 65., 67.
Cynoscephalae 53.
Cynthus 72.
Cynuria 62.
Cyprus 41.
Cyreneica 5.
Cyrene 5., 6., 34., 72.
Cyrus fl. (Kur) 16.
Cythera (Cerigo) 69., 72.
Cythnos 50., 72.
Cytorus 40.

Cyzicus 42.
Czor (Tyrus) 25.

Dacia 104.
Damascus 23.
Damnii 103.
Danubius 103.
Daphnus fl. 57.
Darjel hágó 17.
Daulis 58.
Decapolis 24.
Decelea 61.
Delium 59.
Delos ins. 72.
Delphi 58.
Demetrius 54.
Derbe 42.
Digentia 80.
Dinari alpok 7.
Diolcos 66.
Dirce 59.
Dirphe 60.
Dium 46.
Divodurum 101.
Dodona 34.
Dolopes 54.
Doris 44., 57.
Dravus fl. 103.
Drepanum 96.
Druentia (Durance) fl. 100.
Dryoscephale 61.
Dryopi 54., 69., 71.
Durius fl. (Duero) 98.
Dyrrachium (Durazzo) 46., 93.
Eboracum (York) 102.
Ecbatana 20.
Echinades i. 55.
Edessa 18., 46.
Edomiták 27.
Ectioneia 64.
Eion 46.
Eira 68.
Elaea 93.
Elateia 57.
Elburs 15.
Eleusis 61.

- Elis 67.
 Elymais, Elam 20.
 Emerita Augusta (Merida) 99.
 Endymion 43.
 Enipeus 52.
 Ennea hodoi 45.
 Ephesus 43., 44.
 Epidamnus 54.
 Epidaurus Limera 69.
 Epidaurus 71.
 Epipolae 97.
 Epirus 11., 54.
 Equus Tuticus 85.
 Eretria 60.
 Erechteion 63.
 Eridanus (Pó) 76.
 Erymanthus (Olenos) 65., 67.
 Erythrae v. 59.
 Erythrae félsziget 44.
 Erythraeum mare 12., 14.
 Eryx 96.
 Eschate 21.
 Esdrelen-Jezreel 26.
 Etruria 78.
 Euboea 50., 59.
 Euenus fl. 55.
 Euphrates 3., 8., 15., 17.
 Euripus 60.
 Európa 1., 4., 7., 8.
 Eurotas fl. 69.
 Euryelus 97.
 Euxinus 5., 6., 7., 14.
 Ezeon-geber 3.
 Faesulae 78.
 Falerii 78.
 Falernus ager 84.
 Flegrei campi 84.
 Florentia 79.
 Formiae 83.
 Földközi tenger 2., 4., 5.
 Fregellae 82.
 Frentani 80.
 Frentinum 82.
 Fretum Gaditanum (Gibr.)
 5., 98.
- Frisii 103.
 Fucinus lac. 80.
 Fundi 83.
 Gabii 83.
 Gades (Cadix) 4., 5., 99.
 Gaditanum fretum (Gibraltar)
 5., 98.
 Gaetuli 35.
 Galatia 40.
 Galilaea 24., 29.
 Galilaea tó 28.
 Gallia 99, 100, 101.
 » Belgia 100.
 » Cisalapina 76.
 » Comata 100
 » Lugdunensis 100.
 » Narbonensis 100.
 » Togata 77.
 Ganges 12.
 Gangeticus sinus (Bengal ö.)
 1, 12.
 Garamantes 35.
 Garganus m. 74, 93.
 Garumna (Garonne) 100.
 Gedrosia 14.
 Genabum 100.
 Geraestus prom. 60.
 Geraneia m. 50., 61., 66.
 Germania 102., 103.
 Ghor 26.
 Gibeon 27.
 Gilead 26., 29.
 Gomphi 54.
 Gortyna 73.
 Graecia magna 92.
 Granicus fl. 42.
 Gyaros ins. 72.
 Gyndes fl. 19.
 Gythium 69.
 Hadria 74.
 Haemus m. (Balkán) 7., 45.
 Haliacmon (Bisztricza) 46., 49.
 Haliartus 59.
 Halicarnassus 44.

- Halycus fl. 95.
 Halys (Kizil-Irmak) 39.
 Hárán 19.
 Hebron 26., 27.
 Hebrus (Maritza) fl. 45.
 Helice 67.
 Helicon m. 50., 58.
 Heliopolis (Baalbek) 23., 33.
 Hellas 48.
 Helles pontus 37.
 Helvetii 103.
 Henna 96.
 Heracleia 56., 93.
     » pontica 41.
 Herculaneum 84.
 Herculis columnae 2., 4., 5.
 Hercynia silva 103.
 Hermione 71
 Hermon m. 22.
 Hermes fl. 40., 42.
 Heroopolis öböl 3.
 Hernici 81.
 Hestiaecotis 53.
 Himalája 6.
 Himera 35., 94., 95.
 Hinnon v. 30.
 Hispanis (Bug) 12., 38.
 Hippocrene fons 58., 59.
 Hipalis (Sevilla) 99.
 Hirpini 80., 85.
 Hispania Baetica 98.
     » Lusitania 98.
     » Tarraconensis 98.
 Hister 38.
 Hittiták 27.
 Hiviták 27.
 Horeb 32.
 Holt tenger 25., 26.
 Hydaspes (Dsilam) 12.
 Hylleicum mare 13.
 Hymettus 61., 62.
 Hyphasis 12.
 Hysiae 59.
 Hyrcani m. 14.
 Iberi 16.
 Iberus fl. (Ebro) 5., 98.
 Icaria i. 72.
 Icenii 102.
 Iconium 42.
 Ida mons 42., 73.
 Idumaea 27.
 Ilerda 99.
 Ilergetes 99.
 Ilissus fl. 62.
 Illiturgis 99.
 Illyricum 49., 54.
 Ilva (Elba) i. 78.
 Imaus m. 6., 13.
 Imbros I. 72.
 India 2., 8., 12.
 Indus fl. 12.
 Insubres 77.
 Insula vectis 102.
 Insulae fortunatae 3.
 Intibili 99.
 Iris fl. 37.
 Isara (Isère) 100.
 Ismaeliták 28.
 Ismenus 59.
 Issus 41.
 Ister 1., 5., 13.
 Italia 74., 75.
 Ithaca 12. 73.
 Ithome 68.
 Ituraea 24.
 Jabbok fl. 26., 27.
 Jalysus 44.
 Japigia 93.
 Japigium pr. 92.
 Jaxartes 2., 13.
 Jebuziták 27.
 Jericho 29.
 Jeruzsálem 3., 27., 29., 30.
 Jezreel 26., 27., 28.
 Jolcus 54.
 Jonia 44.
 Jonium mare 5., 44.
 Jordán fl. 23., 25.
 Judea 29.
 Juli Alpes 76.
 Jura 7.

- K**afarnaum 29.
 Kairo 32.
 Khanaaniták 27.
 Khartum 32.
 Karmel 24., 26.
 Kárpátok 7.
 Karthago 5., 6., 23., 34., 35.
 Kaspi tó 2., 6., 13., 14.
 Kaukázus 6., 14., 16., 17.
 Kidron 30.
 Kis-Ázsia 5., 39., 40.
 Kison 26.

Lacinium pr. 94.
 Lacmon m. 49., 50.
 Lacetani 99.
 Laconia 69.
 Laconicus sin. 65.
 Lade i. 44.
 Ladon fl. 70.
 Lais 25.
 Lampsacus 37.
 Lanuvium 82.
 Laodicea 43.
 Larissa 53., 71.
 Larius lac. (Como) 77.
 Latium 78., 81.
 Latmus m. 43.
 Laus 93.
 Lavinium 83.
 Lebadeia 59.
 Lebanon 22.
 Lecheum sin. 66.
 Leibethrium m. 58.
 Lemnos i. 72.
 Lenaicum 63.
 Leontes fl. 23.
 Leontini 96.
 Lesbos i. 40., 44.
 Leucas i. 73.
 Leucate pr. 73.
 Leuci 101.
 Leucopetra 94.
 Leuctra 59.
 Libanus 22.
 Libya 7.

 Lichades i. 57.
 Liger (Loire) 100.
 Liguria 76.
 Ligusticum mare 76.
 Lilybaeum pr. 94., 95.
 Lindus 44.
 Lingones 77., 101.
 Liris (Carigliano) fl. 81., 83.
 Locri Epizephyrii 94.
 Locris 57.
 Locri 92.
 Londinum (London) 102.
 Longobardi 103.
 Lucania 93.
 Luceria 92.
 Lucretilis m. 79., 80., 81.
 Lucrinus lac. 84.
 Lucus Augusti 99.
 Lugdunum (Lyon) 100.
 Lugdunum Batavorum (Leyden) 102.
 Lusitania 98.
 Lutetia Parisiorum (Páris) 101.
 Lycabettus m. 61.
 Lycaeam 66.
 Lycaonia 42.
 Lycia 40., 42.
 Lycus fl. (Zab) 19., 39.
 Lydia 40., 42.
 Lydias 46.
 Lyncestis 46., 49.
 Lystra 42.

Macedonia 46.
 Madianitae 28.
 Madytus 37.
 Maeander 40., 43.
 Maenalus 65., 70.
 Maeotis palus 7., 38.
 Magneták 54.
 Makrai petrai 63.
 Malea prom. 65., 69.
 Maliacus sin. 50., 51., 56.
 Malis 50.
 Mantinea 70.
 Mantua 77.

M arathoni sikság 62.
Marcomanni 103.
Mare Concretum 4.
» Erythraeum 2.
» Externum 3.
» Internum 4.
» Inferum 5., 74.
» Ligusticum 76.
» Nostrum 6.
» Pigrum 4.
» Superum 5., 74.
» Svevicum 4.
Mareotis lac. 33.
Maremnak 78.
Marrucini 80.
Marsi 80.
Marsyas fl. 43.
Massicus m. 84.
Massilia (Marseille) 6., 101.
Matinum litus 93.
Mauretania 35., 36.
Media 6., 14., 15., 20.
Mediolanum 77.
Mediomatrici 101.
Megalopolis 70.
Megara 61.
» Hyblaea 96.
Megaris 60.
Melos 72.
Memphis 32.
Mende 47.
Mercurii prom. 34.
Meroë 32.
Merom 25.
Mesambria 45.
Mesogaea 62.
Mesogis m. 42.
Mesopotamia 18.
Messana 94., 96.
Messapia 93.
Messene 68.
Messenia 68.
Messeniacus sin. 65.
Metapontum 93.
Metaurus 79.
Methana 71.

Methone 69.
Methymne 44.
Mevania 79.
Midjianiták 28.
Miletos 44.
Mimas 44.
Mincius fl. 77.
Minoa ins. 61.
Minturnae 83.
Misenum 83., 84.
Moabiták 27.
Moeris lac. 32.
Moesia 104.
Moguntiacum (Mainz) 102.
Molottís 54.
Mona ins. (Anglesey) 102.
Moria M. 30.
Mosa fl. (Maas) 100.
Mosella fl. (Mosel) 100.
Munychia 64.
Museum 63.
Mutina (Modena) 77.
Mycale pr. 44.
Mycenae 71.
Myconos ins. 50., 72.
Mygdonia 19.
Myra 42.
Mysia 40., 42.
Mytilene 44.
Nagy folyó 17.
Nar fl. (Néra) 79.
Narbonensis 100.
Narnia 79.
Naucratis 33.
Naupactus (Lepanto) 57.
Nauplia 71.
Naxos 72., 96.
Nazareth 29.
Neapolis 46., 84., 97.
Neda fl. 67.
Nemea 71.
Neritos 73.
Nessonis lac. 52.
Nestus (Karaszu) 45.
Nicaea 41.

- Nicomedia 41.
 Nilus 1., 5., 8., 32.
 Ninive 19.
 Niphates m. 16., 18.
 Nisaea 61.
 Nisibis 19.
 Nola 84.
 Noricum 103.
 Nuceria 79.
 Numantia (Soria) 99.
 Numidae 35.
 Numidia 35.

 Oceanus 1., 3., 4.
   » Britanicus 4.
   » Cantabricus 4.
   » Gaditanus 4.
 Oceanus Gallicus 4.
   » Germanicus 4.
   » Sarmaticus 4.
   » Septemtrionalis 4.
 Oeniadae 55.
 Oëroë fl. 59.
 Oeta m. 50.
 Og 27.
 Olajfak hegye 30.
 Olbia 39.
 Olympia 67.
 Olympus m. 7., 39., 41.,
   46., 50.
 Olynthus 47.
 On 33.
 Oneia 66.
 Onochasius fl. 52.
 Ophir 3.
 Opus 57.
 Orbelus m. 45.
 Oretani 99.
 Orontes 23.
 Oropus 61., 62.
 Ortyia ins. 96.
 Ossa 80.
 Ostia 82.
 Othrys m. 50.
 Oxus (Amu-derja) 13.

 Pachynum pr. 94.
 Pactolus fl. 43.
 Padus (Pó) 5., 76., 77.
 Padan Aram 18.
 Paestum 93.
 Pagosae s. 51.
 Palaestina 7., 22., 26., 27.
 Palae-Tyros 25.
 Pallene félsz. 47.
 Palmyra (Tadmor) 23.
 Pambotis lac. 54.
 Pamisus fl. 52., 68.
 Pamphylia 40., 41.
 Panachaicus m. 67.
 Pangaeus m. 45.
 Panionium 44.
 Pannonia 103.
 Panormus (Palermo) 96.
 Panticapaeum 38.
 Paphlagonia 40.
 Paphos 41.
 Paralia 62.
 Parisii 101.
 Parma 77.
 Parnassus m. 50., 57., 58.
 Parnes 50., 58., 61., 62.
 Parnon 65., 69.
 Paros ins. 72.
 Parthia 14.
 Parthenium 65.
 Parthenon 63.
 Pasargadae 20.
 Patavium (Padua) 76.
 Patara 42.
 Patmos ins. 72.
 Patrae (Patras) 67.
 Pegae 61.
 Peiria 46.
 Pelagonia 46., 49.
 Pelasgicum 63.
 Pelasgiotis 53.
 Peligni 80.
 Pelion m. 50.
 Pella 46.
 Pellene 67.
 Peloponnesus 11., 65.

- Pelorum pr. 94.
 Pelusium 33.
 Pendsab 12.
 Peneus fl. 49. 52., 67.
 Penninae m. 76.
 Penticlicus 50., 62.
 Peraea 29., 44.
 Pergamum 42., 43.
 Perga 42.
 Perinthus 45.
 Perrhaebi 54.
 Persepolis 20.
 Persis 2., 6., 14., 20.
 Perugia 78.
 Petovio (Pettau) 103.
 Petra út 27., 54.
 Phalerum 64.
 Pharphar 23.
 Pharsalus 53.
 Pharus ins. 33.
 Phasis fl. (Rhion) 16.
 Pheneus palus 70.
 Pherae 53.
 Philadelphia 43.
 Philippi 46.
 Philistaei 27.
 Phlegraei campi 83.
 Phlius 71.
 Phocaea 44.
 Phocis 57.
 Phoenicia 24.
 Pholoë m. 67.
 Phrygia 40., 41.
 Phtiotis 53.
 Phyle út 61.
 Picentes 80.
 Picenum 80.
 Pindus m. 49.
 Piraeus 64.
 Pisae 79.
 Pisatis 67.
 Pisaurum 79.
 Pisidia 41.
 Placentia 77.
 Plataeae 59.
 Pleistos 57., 58.
 Plymmirium pr. 96.
 Pnyx 63.
 Pompeii 84.
 Poptinae paludes 82., 83.
 Pontus 40.
   » Euxinus 6., 7., 14.,
   37., 38.
 Populonium 78.
 Portus Herculis Monaeci 76.
 Posidonia (Paestum) 93.
 Praeneste 81., 83.
 Prochyta ins. 84.
 Propontis 7., 37.
 Prusa (Brussza) 41.
 Psyttaleia ins. 61.
 Ptolemais (Akka) 24.
 Ptychia ins. 73.
 Puteoli (Puzzuoli) 84.
 Pydna 46.
 Pylos 68.
 Pyrenaei montes 48., 99.

Quadi 103.

Raetia 103.
 Ravenna 77.
 Reate 80.
 Rha fl. (Volga) 14.
 Rhegium 94.
 Rheneia ins. 72.
 Rhenus fl. (Rajna) 100.
 Rhium pr. 51., 55.
 Rhodanus fl. (Rhône) 5., 100.
 Rhodope m. (Despoto-dag) 45.
 Rhodus ins. 42.
 Rhoeteum pr. 42.
 Rhyndacus fl. 41., 42.
 Roma 86—92.
 Rubicon fl. 79.
 Rutuli 83.
 Rutupiae (Richborough) 102.

Sabaei 31.
 Sabini 79., 80.
 Sabrina fl. (Severn) 101.
 Sacer mons 82.

- Saguntum 99.
 Sais 33.
 Salamis 41., 61.
 Salentini 93.
 Samaria 28., 29.
 Samnium 85.
 Samnites 85.
 Samos ins. 72.
 Samothrace ins. 72.
 Sangarius fl. (Szakaria) 39.
 Sardis 43.
 Sardinia ins. 5., 97.
 Sarmatia 13.
 Sarmaticae pylae 17.
 Saronicus sin. 51.
 Sarra 25.
 Sarranum ostrum 25.
 Savus fl. (Száva) 103.
 Saxones 103.
 Scamander fl. (Menderez) 42.
 Scardus m. (Sardag) 45., 49.
 Scapte Hyle 25.
 Schiste odos 57.
 Sciathos ins. 72.
 Scione 47.
 Scirtus 72.
 Sciritis 69.
 Scopelos 72.
 Scyllaeum prom. 66., 71.
 Scylla 94.
 Scylletium 94.
 Scithae 13.
 Scythia (extra és intra Ima-
 um) 13.
 Sebennyticum (Niliostium) 33.
 Segesta 96.
 Seleucia 21., 23.
 Selinus 96.
 Sellasia 69.
 Senones 77., 101.
 Sequana fl. (Szajna) 100.
 Sequani 101.
 Serica 12.
 Seriphos ins. 50., 72.
 Sestus 37.
 Sháron 27.
 Sicambri 103.
 Sicani 95.
 Sicilia 5., 94—97.
 Siculi 95.
 Siculum fretum 94.
 Sicyon 66.
 Sidon (Szaida) 24., 25.
 Sigem 42., 44.
 Sihon 27.
 Sila 94.
 Siloam fons 30.
 Silures 102.
 Sinai 3., 31.
 Sina 8., 12.
 Singiticus sin. 47.
 Sinope 40.
 Sinus gangeticus 2.
 Sion m. 30.
 Siphnos 50., 72.
 Sipylus m. 42.
 Sirmium 104.
 Sithonia 47.
 Smyrna 43., 44.
 Sogdania 13.
 Sophene 17., 18., 29.
 Soracte m. 81.
 Sorrentum 84.
 Sparta 69.
 Spercheius 50., 55.
 Sphacteria 68.
 Sporades ins. 72.
 Stemyclerus 68.
 Stratus 55.
 Strongyle ins. (Stromboli)
 75., 95.
 Strymon fl. (Struma) 45.
 Stymphalus palus 70.
 Suevi 103.
 Suessa 83., 84.
 Suessula 84.
 Suez ö. 3.
 Sunium pr. 50., 62.
 Susa 20.
 Susiana 20.
 Sybaris 92., 93.
 Sybota 54.

- Syene (Asszuan) 32.
 Symaethus fl. 92.
 Symplegades ins. 38.
 Syracusae 94., 96.
 Syria 5., 7., 22.
 Syriae pylae 22., 41.
 Syrtis 5., 37.

Taburnus m. 85.
 Tadmor (Palmyra) 23.
 Taenarium pr. (Matapan) 65.
 Tagus (Tajo) 98.
 Tanais fl. (Don) 5., 7., 13.,
 14., 38.
 Taprobane (Ceylon) ins. 12.
 Tarentum 92., 93.
 Tarquinii 78.
 Tarraco (Tarragona) 99.
 Tarsus 41.
 Tartessus 99.
 Taurica chersonesus
 (Krim) 38.
 Taurus m. 7., 16., 39.
 Taygetus m. 65., 68., 69.
 Teanum 83., 84.
 Tegea 69., 70.
 Telmissus 42.
 Temenitis 97.
 Tempe v. 52., 54.
 Tenedos ins. 42.
 Teneteri 103.
 Tenos ins. 50., 72.
 Tergeste (Triest) 76.
 Terina 94.
 Terracina 81.
 Thamesis fl. (Temse) 101.
 Thamnus 24.
 Thapsacus 17.
 Thapsus 96.
 Thasos ins. 25., 72.
 Theba (Karnak) 39.
 Thebae 58., 59.
 Thera ins. (Santorin) 34., 72.
 Therma 45., 46., 50.
 Thermopylae 56.
 Thespieae 59.

 Thesprotia 54.
 Thessalia 11., 52.
 Thessaliotis 53.
 Thessalonica (Szaloniki) 46.
 Thracia 45.
 Thriasiai síkság 61.
 Thule ins (Shetland) 4., 102.
 Thurii (Sibaris) 93.
 Thyamis 54.
 Thyatira 43.
 Thyrea 69.
 Tiberias lacus 24., 25.
 Tiberis fl. 78., 81., 82., 86.
 Tibur (Tivoli) 82.
 Ticinum (Pavia) 77.
 Ticinus fl. 77.
 Tifata m. 85.
 Tifernus fl. 80., 85.
 Tigranocerta 16.
 Tigris fl. 3., 8., 15., 17., 18.
 Tingitana 36.
 Titiresius fl. 52.
 Tmolus m. 42.
 Toletum (Toledo) 99.
 Torone 47.
 Trachis 56.
 Trachinotis 24.
 Transalpina Gallia 100.
 Trapezus 16., 40.
 Trasimenus lac. 78.
 Trebia fl. 77.
 Trestabernae 83.
 Tretos út 71.
 Treviri 101.
 Tricca (Trikala) 53.
 Trichonis lac. 55.
 Trinobantes 102.
 Triodos 58.
 Triopium 44.
 Triphylia 67.
 Tripolis 24.
 Troas 42.
 Troezen 71.
 Troia 42.
 Tunes (Tunis) 35.
 Turdetani 99.

- Turris Antonia 30.
 Tusculum 82.
 Tverus 81.
 Tycha 97.
 Tymphrestus 50., 56.
 Tyras fl. (Dnyester) 38.
 Tyrrhenum mare 74.
 Tyrius 71.
 Tyropoeon 30.
 Týrus 3., 4., 5., 24., 25.

U
 Uadi Musa 32.
 Ubii 100., 103.
 Umbria 79.
 Ur 19.
 Utica 35.
 Uxellodunum 101.

V
 Vaccaei 99.
 Veii 78.
 Velia 93.
 Velinus lac. 79.
 Venafrum 83., 84., 85.
 Venetia 76.
 Venta Belgarum (Winchester) 102.
 Venusia 92.
 Verbanus lac. (L. Maggiore) 77.
 Verona 77.
 Vestini 80.
 Vesuvius m. 75., 84.
 Via Aemilia 77.

 Via Appia 82., 84., 85., 91., 92.
 > Aurelia 78.
 > Egnatia 46., 93.
 > Flaminia 77., 79., 91.
 > Lata 92.
 > Latina 81., 82., 84., 91.
 > Sacra 80., 91.
 > Salaria 80., 91.
 Viadus fl. (Odera) 103.
 Vienna 76.
 Vindelicia 103.
 Vindobona 103.
 Vistula fl. 14.
 Visurgis fl. (Weser) 103.
 Vocontii 101.
 Volsci 81.
 Volturnus fl. 83., 85.
 Vosegus (Vogesek) 99.
 Vulsinii lac. 78.
 Vultur 75., 92.

X
 Xantus 42.

Z
 Zabatus 19.
 Zacynthus ins. 73.
 Zagrus m. 19.
 Zahara 34.
 Zancle 96.
 Zea 64.
 Zephyrium pr. 94.
 Zeugma 17.
 Zoster 62.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ ATHENAEUM R.T. KÖNYVKÖTÉSZE